Rado Omota

Slovenija od pradavnine do današnjih dni

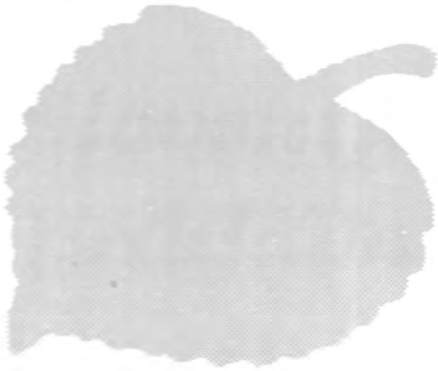

Slovenien från urtid till nutid

Vsebina
Innehåll

Predgovor	1	Förord
Predzgodovina	3	Förhistoria
Antika	7	Antiken
Dve teoriji o nastanku Slovencev	11	Två teorier om slovenernas härkomst
Tidig medeltid	17	Zgodnji srednji vek
Od kmečkih uporov do reformacije	35	Från bondeupproren till reformationen
Reformacija in njene posledice	41	Reformationen och dess följder
Od protireformacije do francoske revolucije	53	Från motreformationen till franska revolutionen
Francoska revolucija in Slovenci	61	Franska revolutionen och slovener
Razsvetljenstvo in narodni preporod	67	Upplysningstiden och nationell pånyttfödelse
Povratek in padec absolutizma	75	Absolutismens återkomst och fall
Slovenci in svet	97	Slovenerna och världen
Zadnja desetletja pod Habsburžani	105	De sista årtiondena i habsburgarnas rike
Prva svetovna vojna	125	Första världskriget
»Zedinjenje« južnih Slovanov	135	Sydslavernas »förening«
Epilog	153	Epilog

Izdalo: Glasilo slovenskih društev na Švedskem, Naš glas.
Tekst: Rado Omota.
Grafična oblika: Rado Omota, redakcija Našega glasa
Pregled švedskega teksta: Sten Öfors[1], Karin Hribar-Thorén
Tehnika: Apple Macintosh II, PageMaker, LaserWriter Plus
Tiskarna: Reklam-specialisten, Stockholm 1991

ISBN 91-630-0866-1

Utgivning: Tidskriften för slovenska föreningar i Sverige, Naš glas.
Text: Rado Omota.
Grafisk formgivning: Rado Omota, redaktionen för Naš glas
Granskning av svensk text: Sten Öfors[1], Karin Hribar-Thorén
Tekniska hjälpmedel: Apple Macintosh II, PageMaker, LaserWriter Plus
Tryckeri: Reklam-specialisten, Stockholm 1991

ISBN 91-630-0866-1

Predgovor
Förord

Pričujoča knjiga je prvotno izhajala kot podlistek v glasilu slovenskih društev *Naš glas* med leti 1985–1990. Skupaj z bralci sem tako tudi sam ponovno odkrival po šolskih letih že pozabljene, ali pa sploh neznane plati slovenske zgodovine. Brskanje po dosegljivih virih je bilo zame vznemirljivo potovanje skozi čas in upam, da mi je vsaj malo tega uspelo tudi posredovati.

Knjiga ima svojstveno obliko. Dvojezična je, tako kot prej v Našem glasu. Ta oblika ima dva namena: knjigo morejo brati tako Slovenci kot Švedi, primerjava tekstov pa obojim lahko pomaga pri učenju ali poglabljanju v drugi jezik. Seveda je pri tem treba upoštevati, da primerjava med jezikoma ne more biti dobesedna. Bistvo dobrega prevoda je prenesti smisel, ne besede, čemur je primer tudi ta odstavek.

Eden od prvotnih namenov za dvojezično pisanje je bil tudi seznaniti možne švedske bralce, ki s Slovenci prej niso imeli stikov, ali pa le površne, da smo Slovenci narod z lastnim jezikom, lastno zgodovino in lastno kulturo. Ko sem pred davnim časom moral prijaviti moj prihod na Švedsko in na vprašanje o narodnosti odgovoril da sem Slovenec, me je uradnica zelo začudeno pogledala – saj tega prej še nikoli ni slišala. Slovenci pač razlikujemo pojma narodnost in državljanstvo, nekaj, kar je za Švede težko razumljivo.

Glede tega namena so me prehiteli dogodki: če ne prej, je svet moral zaznati slovenski obstoj junija 1991. Za to je poskrbela armada, ki smo jo nekoč imenovali jugoslovanska in ljudska. Danes ni več ne eno, ne drugo. Obrnila se je proti ljudstvu, ki jo je bilo opremilo za lastno obrambo.

V Sundbybergu, oktobra 1991
Rado Omota

Denna bok utgavs ursprungligen i serieform i de slovenska föreningarnas tidskrift *Naš glas* under åren 1985–1990. Tillsammans med tidningens läsare har även jag fått återupptäcka de efter skolåren bortglömda eller helt okända sidorna av Sloveniens historia. Att bläddra genom de tillgängliga källorna var för mig en spännande resa genom tiden och jag hoppas att jag har lyckats förmedla åtminstone en del av denna resa.

Boken har en ovanlig form. Den är tvåspråkig, precis som tidigare i Naš glas. Formen har två syften: boken kan läsas såväl av slovener som av svenskar. Båda kan ha glädje av att jämföra texterna och på det viset förkovra sig i det andra språket. Dock bör man tänka på att språken inte kan jämföras ordagrant. Ändamålet med en bra översättning är att överföra andemeningen, inte ordalydelsen. Detta stycke är ett av exemplen.

En av de ursprungliga avsikterna med tvåspråkigheten var även att visa för svenska läsare som tidigare inte hade några kontakter med slovener eller bara ytliga sådana, att slovenerna är en nation med ett eget språk, en egen historia och en egen kultur. När jag en gång för länge sedan måste anmäla min ankomst till Sverige och som svar på frågan om min nationalitet angav att jag var sloven, tittade den kvinnliga kontoristen mycket undrande på mig – en sådan nation har hon aldrig hört talas om. Vi slovener skiljer naturligtvis mellan nationalitet och medborgarskap, något som ter sig obegripligt för svenskarna.

I den avsikten hann händelserna ikapp mig: om inte förr fick världen lära känna slovenernas existens i juni 1991. Det såg den armén till som vi en gång i tiden kallade för jugoslavisk och folkets. Idag är den ingendera. Den vändes mot folket, av vilket den hade utrustats för dess eget försvar.

Sundbyberg, i oktober 1991
Rado Omota

Predzgodovina
Förhistoria

Prvi človeški sledovi

Geološka zgodovina Evrope od pojava človeka naprej, seveda pa tudi že pred njim, je ena sama vrsta nihanj med toplimi in hladnimi obdobji ali ledenimi dobami.

Naziv ledena doba je povsem upravičen: v teh obdobjih je bilo podnebje na današnjem slovenskem ozemlju še najbolj podobno arktičnemu. Deželo sta pokrivala večni led in sneg, uspevalo je le najbornejše rastlinstvo. In to ne le za krajša obdobja; mrzli sunki so trajali po več tisoč let. Kar doživljamo sedaj, je pravzaprav zelo toplo obdobje, ki traja že okrog desettisoč let. Pred tem je bilo največkrat hladneje in le redkokdaj topleje.

Razumljivo je torej, da najdeni sledovi za našimi pradavnimi predniki vedno izvirajo iz medledenih obdobij. Nič čudnega tudi ni, da človeška rasa, ki je živela v času ene otoplitve

Pestnjak
Flintkniv

De första spåren efter människan

Europas geologiska historia sedan människans uppkomst, och naturligtvis även dessförinnan, är en enda rad av växlingar mellan varma och kalla perioder, de senare även kallade istider.

Istid är en alldeles korrekt benämning, eftersom klimatet i Slovenien under dessa perioder var i det närmaste arktiskt. Landet täcktes av evig snö och is och endast en mycket sparsam växtlighet trivdes där. Man skall inte tro, att det rörde sig om kortare köldknäppar. Nej, köldperioderna sträckte sig över flera tusen år. Vad vi upplever i dag är egentligen en mycket varm period, som varat i omkring 10.000 år. Dessförinnan var det oftast kallare och bara sällan varmare.

Det är därför förståeligt att de spår man hittat av våra urtida förfäder alltid härstammar från perioderna mellan nedisningarna. Det är inte heller särskilt underligt att en människoras som levt under en varm period försvunnit under nästföljande istid och att därefter en ny, mera utvecklad ras kommit fram.

Såvitt vi kan bedöma idag, visade sig den första representanten för den mänskliga rasen i Europa för nära en halv miljon år sedan. Detta var den s.k. *homo erectus*, den upprättgående människan. Den fyndplats som ligger närmast Slovenien är Vértesszöllös i Ungern, varav man kan dra slutsatsen att denna varelse troligen också levde på dagens slovensk mark.

Homo erectus kände redan till eld och enkla redskap. Under den följande istiden dog rasen ut och det äldsta fyndet i Slovenien härstammar från en efterföljare som levde för omkring 250.000 år sedan. Från samma tidsperiod kommer även fynd av flodhästben, vilket vittnar om ett mycket varmt klimat. Sedan kom en ny istid och de därpå följande fynden är ca. 150.000 år gamla.

med sledečo ledeno dobo izgine, nakar se pojavi nova, bolj razvita.

Kolikor lahko danes presodimo, se je prvi predstavnik človeškega rodu pojavil v Evropi pred okrog pol milijona let. To je bil *homo erectus*, vzravnani človek. Sloveniji najbližje najdišče je na Madžarskem, pri kraju Vértesszöllös, iz česar lahko sklepamo, da je to bitje verjetno živelo tudi na današnjih slovenskih tleh.

Homo erectus je že poznal ogenj in preprosto kameno orodje. V ledeni dobi, ki je sledila, je izumrl in najstarejša najdba v Sloveniji izvira od naslednika, kateri je živel pred okoli 250.000 leti. Iz istega časa izvira tudi najdba kosti povodnega konja, kar priča o zelo toplem vremenu. Za tem je nastopila nova ledena doba in starost naslednjih najdb je okrog 150.000 let.

Proti koncu nekoliko toplejšega obdobja med zadnjo ledeno dobo, to je trajalo približno med leti 50.000–30.000 pr. n. š., lahko že govorimo o kulturi kamene dobe. Takratni način življenja je že predpostavljal organizacijo, govorno sporazumevanje, in kot lahko sodimo po načinu pokopavanja mrtvih, tudi neko vrsto verovanja. Nosilec te kulture je neandertalski človek. Pravzaprav sta znani dve vrsti: nizkorasli, za naše pojme najbrž prav grd in visokorasli, ki je bil že precej podoben današnjemu človeku.

Najdbe pri Krapini na Hrvaškem – približno sredi med Ptujem in Zagrebom – kažejo, da je življenje neandertalskega človeka bilo polno nasilja in brutalnosti. Najdbe pripadajo prej omenjeni »grdi« rasi in kažejo na nasilen konec – okostja so razsekana, kosti razcepljene in ožgane. Morda ritualni kanibalizem?

Tisočletja so minevala. Prišla je nova ledena doba, z nihanji sem in tja, ter nazadnje izginila. Ledeniško delovanje tega časa nam je zapustilo nekaj najlepših biserov Slovenije, n.pr. Bohinjsko in Blejsko jezero. Severni del Jadrana, ki je bil spočetka kopen, se je napolnil in z juga so pričela prihajati nova ljudstva. Človek tudi ni bil več nabiralec, temveč se je začel ukvarjati z živinorejo in poljedelstvom in si je zato moral začeti gradi-

Mot slutet av en något varmare period under den senaste istiden (i Slovenien varade denna period ungefär mellan åren 50.000 och 30.000 f.Kr.) kan vi redan tala om en stenålderskultur. Det dåtida levnadssättet förutsatte redan en viss organisation, muntlig kommunikation, och vad man kan bedöma av sättet att begrava de döda, förekom även något slags religion. Den kulturens bärare var den s.k. neanderthalmänniskan. Egentligen är två typer kända, en högväxt och en kortväxt. Den senare enligt vår uppfattning antagligen ganska ful, medan den högväxta i mångt och mycket redan påminde om dagens människa.

Fynden vid Krapina i Kroatien, ungefär halvvägs mellan Ptuj och Zagreb, tyder på att neanderthalmänniskans vardag var fylld av våld och brutalitet. Fynden kommer från den ovannämnda »fula« rasen och pekar på ett våldsamt slut – skeletten är styckade, benen krossade och brända. Kanske var det fråga om rituell kannibalism?

Årtusenden förflöt. En ny istid med ett starkt varierande klimat kom och försvann. Glaciärerna skapade under denna period några av Sloveniens skönaste pärlor, t.ex. sjöarna i Bohinj och Bled. Den norra delen av Adriatiska havet, som från början varit torr, fylldes med vatten. Söderifrån började det komma nya människogrupper. Vid denna tid var människan inte enbart jägare och samlare, utan man började ägna sig åt boskapsskötsel och jordbruk. En nödvändig följd av detta var att man skapade mer eller mindre permanenta bosättningar. Homo sapiens förvandlades från nomad till bofast bonde.

Pålbyggare

Vid övergången från sten- till bronsåldern, för ungefär 4000 år sedan, var Barje, dvs. dalen mellan Ljubljanas slott i öster, Vrhnika i väster och de omslutande bergen i norr och söder, en enda stor grund sjö. Något dåtida geni måste ha kommit på att en hemvist ute på vattnet skulle bjuda ett utmärkt skydd mot såväl tvåbenta som fyrbenta faror, som annars alltid lurade på landbacken. Ur sjön började det växa upp pålbyggnader. Efter en

ti stalna bivališča. Tako se je homo sapiens iz nomada prelevil v stalno naseljenega kmeta in rokodelca.

Mostiščarji

Ob prehodu iz kamene v bronasto dobo, pred okrog 4000 leti, je bilo današnje Barje – kotlina med Ljubljanskim gradom na vzhodu, Vrhniko na zapadu ter obdajajočimi jo hribi na severu in jugu – eno samo veliko, plitvo jezero. Neki takratni genij je moral ugotoviti, da bivališče na vodi nudi odlično zaščito pred tako dvonožnimi kot štirinožnimi nevarnostmi, ki preže na kopnem. Na jezeru so pričela rasti kolišča. Po premišljenem načrtu so v jezersko dno zabili kole, na kolih zgradili ploščad in na ploščadi hiše, prilagojene različnim namenom. To so lahko bile enodružinske hišice, razdeljene na kuhinjo in spalnico, skladišča ali pa delavnice. Če je bilo več ploščadi, so bile povezane z brvmi, brvi pa so vodile tudi na kopno in k jezerski gladini, k pristanišču za drevake – iz enega debla iztesane čolne. Tak drevak, kot tudi maketo kolišča, si danes lahko ogledamo v ljubljanskem mestnem muzeju.

Mostiščarji so bili ribiči, poljedelci in rokodelci, gojili so pa tudi trgovske stike s svojimi sosedi.

väl genomtänkt plan drevs pålarna ned i sjöbottnen, på pålarna byggdes plattformar och på plattformarna hyddor, anpassade för olika ändamål. En del kunde vara enfamiljshus, delade i ett köks- och ett sovutrymme, andra var avsedda som förråd eller verkstäder. Om plattformarna var flera, förbands de med gångbroar. Andra gångbroar ledde in till fast mark och ned till vattnet, där man hade sina båtar förtöjda. Dessa bestod av urholkade trädstammar. En sådan båt och en modell av en pålbyggnad kan man beskåda i Ljubljanas stadsmuseum.

Pålbyggarna var fiskare, jägare, jordbrukare och hantverkare. De idkade också handel med sina grannar.

Nya folkgrupper invandrar

Mot mitten av det andra årtusendet f.Kr. började – av hittills okända orsaker – väldiga folkvandringar i Mellaneuropa. Bland utgrävda fynd från den tiden hittar man för första gången vapen avsedda för krig – stridsyxor, spjut, dolkar och svärd. Trots detta uthärdar pålbyggarnas samhällen till efter år 1700 f.Kr., dvs till början av järnåldern, varefter de långsamt försvinner. Under de följande tusen åren vistades åtskilliga folk där idag bor slovener. I mitten av det sista årtusendet f.Kr. befolkades västra Slovenien av Veneter, Dolenjska (området sydost om Ljubljana) av illyrier och Kvarnerområdet (adriatiska kusten kring dagens Rijeka) av japoder.

Mot slutet av 200-talet f.Kr. började landet invaderas av norrifrån kommande kelter. Under 100-talet bildades det noriska kungariket (Regnum Noricum), vilket anses som avslutning av den förhistoriska tiden i Slovenien.

Čoln deblak
Ekstock

Prihod novih ljudstev

Proti sredini drugega tisočletja pr. n. š. so se iz še neugotovljenih vzrokov v srednji Evropi začela silna preseljevanja ljudstev. V izkopaninah iz tega časa se prvič pojavijo orožja, namenjena za vojno – bojne sekire, sulice, bodala in meči. Kljub temu pa vztrajajo mostiščarske naselbine še preko leta 1700 pr. n. š., v začetek železne dobe, nakar počasi izginejo. Tekom naslednjih tisoč let so se na slovenskih tleh naselila različna ljudstva – Veneti na zapadu, Iliri na Dolenjskem in Japodi v Kvarnerskem območju.

Ob koncu drugega stoletja pr. n. š. so s severa začeli vpadati Kelti. V drugem stoletju so ustanovili Noriško kraljestvo (Regnum Noricum), kar nekateri zgodovinarji smatrajo za zaključek predzgodovinske dobe na slovenskem ozemlju.

Poznokeltska čelada
Senkeltisk hjälm

In drugje? Že v začetku mostiščarskih časov in še pred njimi so se pojavile države z razvito kulturo – in kar je najvažnejše – s pisavo. Sumerske države, Babilon, Egipt, Kitajska, vse so nam zapustile stvaritve, zaradi katerih vemo mnogo več o njihovem življenju, kot pa o življenju praprebivalcev Evrope. Čim višje na sever gremo, tem kasnejši je razvoj. Kamena doba v Skandinaviji se je končala okrog l. 1400 pr. n. š., s pojavom bronaste, katera je trajala okrog tisoč let. Prebivalstvo je v tem času le redko poseljeno in dežela se še vedno dviga iz morja, kamor jo je potisnila teža ledenikov zadnje ledene dobe.

Hur såg det då ut på andra ställen i världen? Redan i början av pålbyggarnas tid och även dessförinnan uppstod stater med en utvecklad kultur och – viktigast av allt – med skrivkonst. Sumeriska stater, Babylon, Egypten och Kina har alla efterlämnat skapelser som ger oss bättre kunskaper om deras liv och kultur än vad vi har om Europas urinvånare. Ju längre norrut vi förflyttar oss, desto senare kommer utvecklingen. I Norden slutar stenåldern omkring 1400 f.Kr. och efterträds av bronsåldern, vilken i sin tur varar omkring 1 000 år. Befolkningen är gles och landet håller fortfarande på att höja sig ur havet, där det tidigare pressats ned av inlandsisen.

Antika
Antiken

Rimska okupacija

Ob prehodu v naše štetje se je rimska država razširila na današnje slovensko ozemlje. Namen je bil ustvariti obrambno področje, ki bi ščitilo Italijo pred navali sovražnikov s severa. Nova kultura, doslej neznani davki in prodor cenenih izdelkov iz sredozemskih obrtniških središč so postavili prvotno prebivalstvo v brezizhoden položaj. Začeli so se upori proti rimski nadvladi, ki pa so bili vsi po vrsti zadušeni. Pričela se je romanizacija in po dveh stoletjih je bila večina domačinov polatinjena.

S prihodom Rimljanov se je začela urbanizacija, graditev mest. Kot prva je bila ustanovljena Emona, današnja Ljubljana, z odlokom cesarja Tiberija l. 14. n.š. Urbanizacija se je zaključila z osnovanjem kolonije Poetovio (današnji Ptuj) za vlade cesarja Trajana l. 103 n.š.

Rimska doba nam je v Sloveniji dala nešteto zapuščin. Na Mirju v Ljubljani še stoji ostanek mestnega zidu starodavne Emone, najbolj ogleda vredna pa je najbrž rimska nekropola (pokopališče) v Šempetru pred Celjem. V spomin na rimske čase stoji v središču Ljubljane kopija pozlačenega bronastega kipa emonskega dostojanstvenika iz 4. stoletja.

Poznoantična doba in zaton rimske države

Kljub uporom domačinov je življenje v današnjih slovenskih krajih bilo dokaj mirno skoraj dvesto let. Mir je leta 169 prekinil nepričakovan vpad dveh germanskih plemen, Kvadov in Markomanov, ki je zapustil dolgotrajne posledice. Istočasno s pustošenjem in in odvajanjem domačega prebivalstva v sužnost – baje je bilo odgnano pol milijona ljudi – je nastopila tudi huda kuga. Cesar Mark Avrelij je napad sicer odbil in zasledoval vsiljivce vse do njihove domovine na današnjem Češkem, vendar je sam umrl za kugo v svojem taborišču pri Vindoboni, današnjem Dunaju.

Den romerska ockupationen

Vid vår tideräknings början utvidgade sig det romerska riket över slovenskt område. Avsikten var att skapa en försvarszon, som skulle skydda Italien för fiendeangrepp från norr. Den nya kulturen, de dittills okända skatterna och uppdykandet av billiga bruksföremål, framställda i medelhavsstäderna, ställde den ursprungliga befolkningen i en hopplös situation. Uppror mot den romerska överheten utbröt, men slogs undantagslöst ned. Romaniseringen påbörjades och efter två århundraden var huvuddelen av den ursprungligen keltiska och illyriska befolkningen latiniserad.

Med romarnas ankomst började urbaniseringen, byggandet av städer. Den första staden som grundades var Emona, det nuvarande Ljubljana, genom ett dekret från kejsar Tiberius år 14 e.Kr. Urbaniseringen avslutades med grundandet av kolonin Poetovio (dagens Ptuj) år 103 e.Kr. Detta skedde under kejsar Trajanus regeringstid.

Det finns oräkneliga efterlämningar efter den romerska epoken. I stadsdelen Mirje i Ljubljana står fortfarande rester av det antika Emonas stadsmur, men mest sevärd är nog den romerska nekropolen (begravningsplatsen) i Šempeter nära Celje. Som ett minne av den romerska tiden står i Ljubljanas centrum en kopia av en förgylld bronsstaty, föreställande någon emonsk dignitär från 300-talet e.Kr.

Senantiken och den romerska statens nedgång

Trots invånarnas uppror var livet i trakterna där Slovenien ligger idag ganska lugnt i nästan 200 år. Lugnet avbröts år 169 av två germanska stammars – kvadernas och markomanernas – inträngande, vilket fick efterverkningar lång tid framöver. Samtidigt med deras plundringståg och bortförandet av den inhemska befolkningen – det sägs att en halv

Rimska nekropola v Šempetru pri Celju
Romersk nekropol i Šempeter vid Celje

Število staroselcev na slovenskem ozemlju se je zelo skrčilo, izginil je pa tudi del prebivalcev italskega izvora. Na izpraznjena gospodarstva so se pričeli naseljevati prišleki z vseh krajev imperija, predvsem orientalci.

Po letu 200 je cesarstvo začelo zahajati v vse večje težave. Na severu so bili vse bolj napadalni Germani, na vzhodu pa Perzijci. Province so bile izčrpane in dotok sužnjev je usihal. Pojavljale so se nove oblike izkoriščanja: obrtnik je bil dedno privezan na svoj poklic in kolon na zemljo, ki jo je imel v zakupu. Istočasno so ze začela izoblikovati nova žarišča gospodarske moči, katerih nosilci so bili državljani neitalskega porekla v središčih zunaj Italije. Nasprotja so postajala vse večja, nered tudi. Legije so oklicevale in odstavljale cesarje. Cesarja Probusa so ubili med nadzorovanjem izsuševalnih del nekje ob Savi leta 282 lastni vojaki, ki jim to delo ni prijalo. Leto za tem je njegovega naslednika Kárusa ubila strela med vojnim pohodom v Mezopotamiji. Tudi njegovi nasledniki niso preživeli dolgo časa. Leta 284 so legije na prestol postavile častnika cesarske garde, Ilirca Diokleciјana.

miljon människor fördes bort till slaveri – härjade även en förödande pestepidemi. Kejsar Marcus Aurelius drev ut och förföljde germanerna ända till deras hemland i dagens Böhmen och Mähren, men dog själv av pesten i sitt läger nära Vindobona, dagens Wien. Där germanerna hade härjat blev den ursprungliga befolkningen kraftigt reducerad, även en del folk av italienskt ursprung har försvunnit. De tomma herrgårdarna började befolkas av nykomlingar från det romerska imperiets alla hörn, främst från Orienten.

Efter år 200 råkade kejsardömet i stora svårigheter. Germanerna blev allt aggressivare i norr och perserna tryckte på i öster. Provinserna var utmattade och tillgången på slavar sinande. Nya former av människoutnyttjande dök upp: hantverkaren bands till sitt yrke genom att det gick i arv, arrendatorn (colonus) till marken som han brukade. Samtidigt koncentrerades makten utanför Italien till de nya medborgarna av icke-italienskt ursprung. Motsättningarna blev allt större, oordningen likaså. Legionerna både tillsatte och avsatte sina kejsare. När kejsar Probus år 292 övervakade torrläggningen av ett träsk vid Sava mördades han av sina soldater, som ogillade sådant arbete. Året därpå dödades hans efterträdare Carus av blixten under ett fälttåg i Mesopotamien. Hans söner drabbades också av en bråd död. År 284 utropade legionerna livgardeöversten, illyriern Diocletianus, till kejsare.

Diocletianus införde reformer och delade bl.a. imperiet i två hälfter, en östlig och en västlig, vilka i sin tur indelades i vardera två prefekturer. Den östra delen – Östromerska riket eller Östrom – behöll Diocletianus för sig själv, medan han överlåtit den västra till sin vapenbroder Maximilianus. Senare utsåg de båda var sin medregent och tronföljare: Galerius och Constantinus Chlorus. Härmed fick imperiet fyra regenter och under Diocletianus auktoritet återställdes lugn och ordning.

Dock inte för någon längre tid. År 305 abdikerade Diocletianus och drog sig tillbaka till det palats han låtit bygga åt sig för äldre dagar i Salona, våra dagars Split. Mellan hans

Dioklecijan se je lotil reform in razdelil imperij na dve polovici, vzhodno in zapadno, vsako polovico pa še v dvoje prefektur. Vzhodni del si je pridržal sam, zapadnega pa je prepustil sobojevniku Maksimianu. Kasneje sta si ta dva moža pritegnila še vsak svojega sovladarja in prestolonaslednika: Galerija in Konstantina Klora. Imperij je s tem dobil štiri vladarje in pod Dioklecijanovo avtoriteto je bil spet vzpostavljen red in mir.

Pa ne za dolgo. Leta 305 se je Dioklecijan odpovedal prestolu in se umaknil v svojo palačo, katero si je za stara leta dal zgraditi v Saloni, današnjem Splitu. Med njegovimi nasledniki in kasnejšimi pretendenti na prestol so se vneli brezobzirni boji in mnoge bitke so se bile prav na današnjem slovenskem ozemlju.

Leta 390 piše sv. Hieronim, rojen v Stridonu nekje na današnjem Hrvaškem v pismu svojemu prijatelju Heliodoru: »Več kot dvajset let je tega, kar med Konstantinoplom in in Julijskimi Alpami vsak dan teče rimska kri... povsod ječanje, povsod stok revežev in smrt v mnogih oblikah. Rimski svet se podira.«

Preseljevanje ljudstev

Prihod Hunov v Evropo v drugi polovici 4. stoletja je sprožil preseljevanje narodov in peto stoletje se prične s prehajanjem novih ljudstev preko današnjega slovenskega ozemlja. Prvi so bili zahodni Goti pod poveljstvom Alarika. Po antičnih virih izvirajo zahodni Goti, imenovani tudi Visigoti, iz Skandinavije. Kmalu so odšli naprej v Italijo, kjer so med drugim leta 410 oplenili Rim. Dežela si je po njihovem odhodu spet opomogla, dokler je ni leta 452 temeljito opustošil hunski vladar Atila.

Leta 476 je germanski poveljnik Odovakar odstavil zadnjega rimskega cesarja in se oklical za kralja Italije. Rimsko cesarstvo je prenehalo obstajati. To prelomnico smatrajo zgodovinarji za prehod iz starega v srednji vek.

Odovakarjevi vladavini so kmalu napravili konec vzhodni Goti pod vodstvom Teoderika. Zavladali so Italiji in njej takrat še pripojenim deželam, dokler ni leta 548 bizantinski cesar Justinijan – med drugim – poklonil tudi del današnje Slovenije Langobardom.

tronföljare och senare pretendenter blossade det upp hänsynslösa krig och många strider avgjordes just på de områden som idag utgör Slovenien.

År 390 skriver S:t Hieronymus (som för övrigt föddes i Stridon någonstans i våra dagars Kroatien) i ett brev till sin vän Heliodorus: »I mer än tjugo år har det mellan Konstantinopel och de Juliska alperna varje dag flödat romerskt blod... överallt stönanden, överallt klagan från de fattiga och död i många skepnader. Den romerska världen faller samman.«

Folkvandringstiden

Hunnernas inträngande i Europa under 300-talets andra hälft satte igång folkvandringen och i 400-talets början drar nya folkgrupper över de områden som idag bebos av slovener. De första var västgoterna under ledning av Alarik. Enligt antika källor härstammar västgoterna, även kallade visigoter, från Skandinavien. De drog snart vidare till Italien, där de bl.a. år 410 plundrade Rom. Slovenska trakter återhämtade sig efter deras avtågande, men härjades grundligt år 452 av hunnernas härförare Attila.

År 476 avsatte den germanske befälhavaren Odovakar den siste västromerske kejsaren och utropade sig själv till Italiens konung. Härmed upphörde det västromerska kejsardömet. Historikerna betraktar detta som slutet på antiken och början av medeltiden.

Odovakars välde tog snart slut då Östgöterna under Theoderiks ledning lade under sig hela Italien och tillhörande länder. Där härskade de till år 548, då den bysantinske kejsaren Justinianus gav områden som omfattade bl.a. även delar av det som nu är Slovenien till longobarderna som gåva.

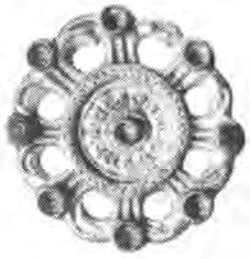

Gotska broša (najdišče Kranj)

Gotisk brösch (fyndplats Kranj)

Leta 568 so se pred pritiskom prihajajočih Obrov in Slovanov Langobardi umaknili v Italijo, kjer pokrajina Lombardija še danes nosi njihovo ime. Slovenijo pa so, po eni od dveh teorij, začeli naseljevati prvi predniki Slovencev. Že nekaj desetletij pred tem so druga slovanska plemena resno začela ogrožati bizantinsko severno mejo vzdolž Donave in v naslednjih letih večkrat temeljito opustošila bizantinske posesti na balkanskem polotoku. Justinijanov sodobnik Prokopij opisuje ta plemena takole:

»...tem plemenom, Slovanom in Antom, ne vlada *en* človek, ampak že od nekdaj žive v demokratični skupnosti; zato se pri njih tudi vse javne zadeve, ugodne ali ne, obravnavajo na javnih zborovanjih. Pa tudi vse drugo je obojim prej omenjenim barbarom domalega enako in že od njega dni v enakih šegah utrjeno. Tako na primer oboji verujejo, da je eden njihovih bogov stvaritelj bliska, edini gospodar vsega[1]. Njemu žrtvujejo goved in druge daritvene živali. Usode[2] ne poznavajo, kaj šele, da bi ji priznavali kak vpliv na človekovo življenje... Vsi so visoke rasti in krepke postave; polt jim ni preveč svetla, lasje ne plavi, pa tudi ne povsem črni, marveč rusasti. Žive v trdih razmerah in zanemarjeno, prav kakor Masageti[3] in zmerom so polni umazanije. Niti najmanj pa niso hudobni ali pokvarjeni, ampak tudi v svoji preprostosti odražajo Hunom podobno nrav...«

Približno iz tega časa izvirajo gomile v stari Uppsali, kjer baje počivajo kralji Aun, Engil in Adils. Na tem mestu so se po tradiciji odločale javne zadeve in tu je župan iz Tiundalanda, skupine desetih žup v okolici Uppsale, slovesno ustoličeval izvoljene kralje.

1 Gre verjetno za Peruna, boga bliska in groma.
2 Grki so pod to besedo pojmovali nujnost, ki se ji ni mogoče izogniti; po usodi naj bi bilo že vse v naprej določeno
3 Eno hunskih plemen.

År 568 drog sig longobarderna undan de framträngande slaverna och avarerna till Italien, där landskapet Lombardiet än idag bär deras namn. I de utrymda områden började slovenernas anfäder bosätta sig. Redan några årtionden tidigare har dock andra slaviska stammar allvarligt börjat hota Bysans norra gräns längs Donau och flera gånger grundligt plundrat bysantinska områden på Balkanhalvön. Prokopius, Justinianus samtida, beskriver dem på följande sätt:

»...dessa stammar, slaver och anter, styras ej av *en* man, utan de leva sedan urminnes tider i ett demokratiskt samhälle; därför behandlas alla gemensamma angelägenheter – gynnsamma eller icke – vid offentliga sammanträden. Även i alla andra avseenden äro dessa båda barbariska stammar varandra lika och ha av hävd likartade sedvänjor. Sålunda tro båda stammarna exempelvis att en av deras gudar är blixtens skapare, alltets herre[1]. Till honom offra de nötkreatur och andra djur. Ödet[2] känna de ej till, än mindre att de skulle tillskriva det något inflyttande på det mänskliga livet... Alla äro de högresta och kraftigt byggda; deras hy är inte alltför ljus, håret ej blont, men icke heller svart utan rött. De leva under hårda förhållanden och ovårdat, likt masageter[3], och ständigt äro de täckta av smuts. Dock äro de icke det minsta illvilliga eller fördärvade, utan även i sin enkelhet avspegla de ett kynne som liknar hunnernas...«

Ungefär vid denna tid tillkom Uppsala högar, där konungarna Aun, Engil och Adils sägs vila. På den platsen hölls sedan gammalt alla svears ting och utvalda konungar vigdes högtidligt till sitt ämbete av Tiundalands lagman.

1 Här åsyftas troligen Perun, blixtens och dundrets gud.
2 Grekerna uppfattade ödet som oundvikligt; allt är av ödet förutbestämt.
3 En av hunnernas stammar.

Dve teoriji o nastanku Slovencev
Två teorier om slovenernas härkomst

Prva, uradna teorija: prihod slovenskih prednikov v 6. stoletju?

Nastanek in rast slovanskih rodov sta še precej v temi, ne mnogo manj tudi njihov razvoj, dokler se ne pojavijo na bizantinskih mejah. Danes velja mnenje, da je bila pradomovina Slovanov med Karpati na jugu in Baltiškim morjem na severu, med vzhodnim porečjem Odre na zahodu in srednjim Dnjeprom na vzhodu. To je nekako na ozemlju delov današnje Poljske, Belorusije in Ukrajine. Na tem območju naj bi se Slovani izoblikovali okrog začetka našega štetja, po okoli dvatisočletnem skupnem razvoju in spajanju tamkajšnjih staroselcev z indoevropskimi priseljenci. Na to spajanje in skupni razvoj kažejo tako stara zemljepisna imena, kot tudi arheološke najdbe in antropološka raziskovanja. Že v najstarejših slovanskih grobiščih so pomešane med mrtveci razne vrste ljudi: pripadniki vzhodno evropske, sredozemske, nordijske in kromanjonske rase.

Prva zanesljiva poročila o Slovanih izvirajo iz prvega in drugega stoletja n.š., ko grški in latinski zapisovalci dogodkov (Plinij st., Tacit, Ptolemej) naštevajo ljudstva onstran meja rimske države. Vsi trije uporabljajo za zahodni del Slovanov ime Veneti in po Ptolemeju so v tem času Slovani bili zelo veliko ljudstvo. Na področju okrog 750.000 km² je moglo biti kakih 1.350.000 ljudi.

V drugi polovici šestega stoletja so se med Slovane južno od Karpatov naselili Obri, pleme turškega porekla, ki je tja prišlo preko ozemlja severno od Črnega morja, t.j. po isti poti, kot pred njimi Huni, za njimi Madžari in v 13. stoletju Mongoli. S Slovani so sklenili plemensko zvezo in skupno napadali zdaj Bizanc na vzhodu, zdaj sosede na zapadu. Ko so se l. 568 Langobardi umaknili v Italijo, so praznino začeli zapolnjevati Slovani. Do konca stoletja so naselili ne le današnje etnično območje, temveč severno od njega tudi področje od izvira Drave na zapadu, do Blatnega

Första, officiella teorin: slovenerna kom på 500-talet?

De slaviska stammarnas uppkomst och utveckling fram till vår tideräknings början är ännu höljda i dunkel, och mycket mera vet man inte heller om dem förrän de börjar visa sig vid Bysans gränser. Idag anser man att slavernas urhem låg mellan Karpaterna i söder, Östersjön i norr, Oders östra flodsystem i väster och mellersta Dnjepr i öster. Detta är ungefär det område som idag omfattar delar av Polen, Vitryssland och Ukraina. Här skulle slavernas stammar ha formats omkring vår tideräknings början, efter en nära tvåtusenårig gemensam utveckling och sammansmältning av den dåvarande ursprungsbefolkningen med indoeuropeiska invandrare. En antydan om denna sammansmältning och gemensamma utveckling ges såväl i gamla geografiska namn som i arkeologiska fynd och antropologiska undersökningar. Redan i de äldsta slaviska gravlämningarna finner man bland de döda olika raser: människor av östeuropeisk, mediterransk, nordisk och cromagnonsk typ.

De första tillförlitliga rapporterna om slaver härrör från första och andra århundradet e.Kr., då de grekiska och romerska hävdatecknarna (Plinius d.ä., Tacitus och Ptolemaios) räknar upp de folk som lever utanför det romerska imperiets gränser. Alla tre kallar de västra slaverna för veneter och enligt Ptolemaios var slaverna på den tiden ett stort folk. På ca 750.000 km² kunde det ha levt omkring 1.350.000 människor.

Under 500-talets senare hälft slog sig avarerna ner bland slaverna söder om Karpaterna. Avarerna var en stam av turkisk ursprung, som kom hit över området norr om Svarta havet, dvs. samma väg som tidigare hunnerna och senare ungrarna kommit och som mongolerna använde sig av på 1200-talet. Avarerna och slaverna bildade ett stamförbund och omväxlande anföll tillsammans

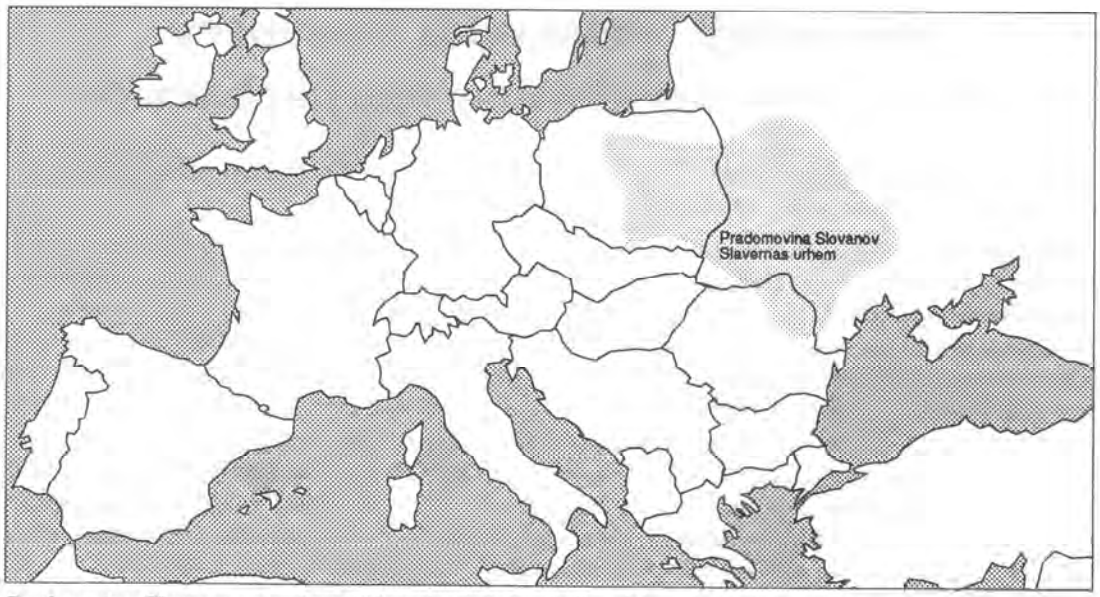

Pradomovina Slovanov po prvi teoriji (z vrisanimi današnjimi državnimi mejami).
Slavernas urhem enligt den första teorin (med de nutida statsgränserna inritade).

jezera na vzhodu ter Donave med Dunajem in Linzom na severu. To predstavlja dobršen del današnje Avstrije in kos Madžarske. Na zapadni strani jih je zaustavil langobardski *limes*, t.j. vrsta utrdb na robu Furlanije, kjer gre še danes slovenska etnična meja.

Rimska mesta, razen nekaterih na jadranski obali, prihoda Slovanov niso preživela. Bila so porušena in požgana in od nekaterih se ni ohranilo niti ime – n.pr. Emona (Ljubljana) in Nauportus (Vrhnika). Druga imena, n.pr. Laško, pa dokazujejo, da je del prvotnega prebivalstva le preživel, kajti Slovani so nazivali staroselce z imenom »Vlah.« Tudi nekateri drugi izrazi, kateri so se ohranili v slovenščini do danes, kažejo na sožitje Slovanov in staroselcev.

V tem času še ne moremo govoriti o enotnem praslovenskem ljudstvu, iz dveh razlogov. Prvič je ozemlje bilo naseljeno v dveh valovih, od katerih je vsak bil sestavljen iz več plemen, drugič pa se je slovanski živelj pomešal z ostanki staroselcev in z v Alpah zaostalimi drobci germanskih plemen. Iz te mešanice se je v kasnejših stoletjih izoblikovalo slovensko ljudstvo.

än Bysans i öster, än grannarna i väster. När longobarderna år 568 drog sig undan till Italien fylldes tomrummet av slaver. Fram till omkring år 600 slog de sig ner inte bara i våra dagars slovenska etniska området, utan besatte norr om detta även trakterna mellan floden Dravas källa i väst, Balatonsjön i öst och Donau mellan Wien och Linz i norr, dvs. en stor del av det land som idag utgör Österrike och en del av Ungern. I väst stoppades de av longobardernas *limes*, en befästningskedja längs Furlaniets utkant, och där går den slovenska etniska gränsen än idag.

De romerska städerna, med undantag av några vid den adriatiska kusten, överlevde inte slavernas ankomst. De revs ned och brändes och av några finns inte ens namnet kvar, som t.ex. Emona (Ljubljana) och Nauportus (Vrhnika). Däremot bevisar andra ortsnamn, exv. Laško, att en del av den ursprungliga befolkningen överlevde, trots allt, ty för den använde slaverna beteckningen »vlah«. Även några andra uttryck som bevarats i slovenskan fram till våra dagar tyder på samlevnad mellan ankommande slaver och den ursprungliga befolkningen.

Druga teorija: Veneti = Sloveneti?

V zadnjih letih so se začela pojavljati drugačna tolmačenja najzgodnejše zgodovine Slovencev. Zbrana so v knjigi *VENETI, naši davni predniki* avtorjev Mateja Bora, Jožka Šavlija in Ivana Tomažiča, katera je izšla leta 1989 v Ljubljani.

Smo Slovenci res prispeli v kraje kjer živimo danes šele v 6. stoletju, takrat še ne kot slovenski narod, temveč kot Slovani iz plemen, prihajajočih nekje iz zakarpatskih močvirij, istih kot so se naselila na Balkanu? Po mnenju avtorjev za to ni nikakršnih dokazov, tudi za prvotno slovansko območje ne: teorija se je porodila iz ideoloških teženj, tako velikonemških, kot panslavističnih. Prvim takšno tolmačenje potrjuje vzvišenost germanske rase nad slovansko, drugim pa domnevna pradomovina služi kot opora za trditev, da je Rusija zibelka slovanstva, katero bo nekoč spet združeno od Trsta do Vladivostoka.

Under denna tid kan vi ännu inte tala om något enhetligt urslovenskt folk. För det första togs trakterna i besittning i två vågor, varje våg sammansatt av skilda stammar. För det andra blandades den slaviska befolkningen med återstoden av urinvånarna och delar av germanska stammar som dröjt sig kvar i Alperna. Under de följande århundradena bildades ur den folkblandningen den slovenska nationen.

Andra teorin: veneter = sloveneter?

Under de senaste åren har det börjat dyka upp andra tolkningar av slovenernas tidigaste historia. De har samlats i boken *VENETER, våra avlägsna förfäder*, skriven av Matej Bor, Jožko Šavli och Ivan Tomažič. Boken kom ut i Ljubljana 1989.

Har slovenerna verkligen kommit till sina nuvarande områden först under 500-talet, då ännu inte som en slovensk nation utan som

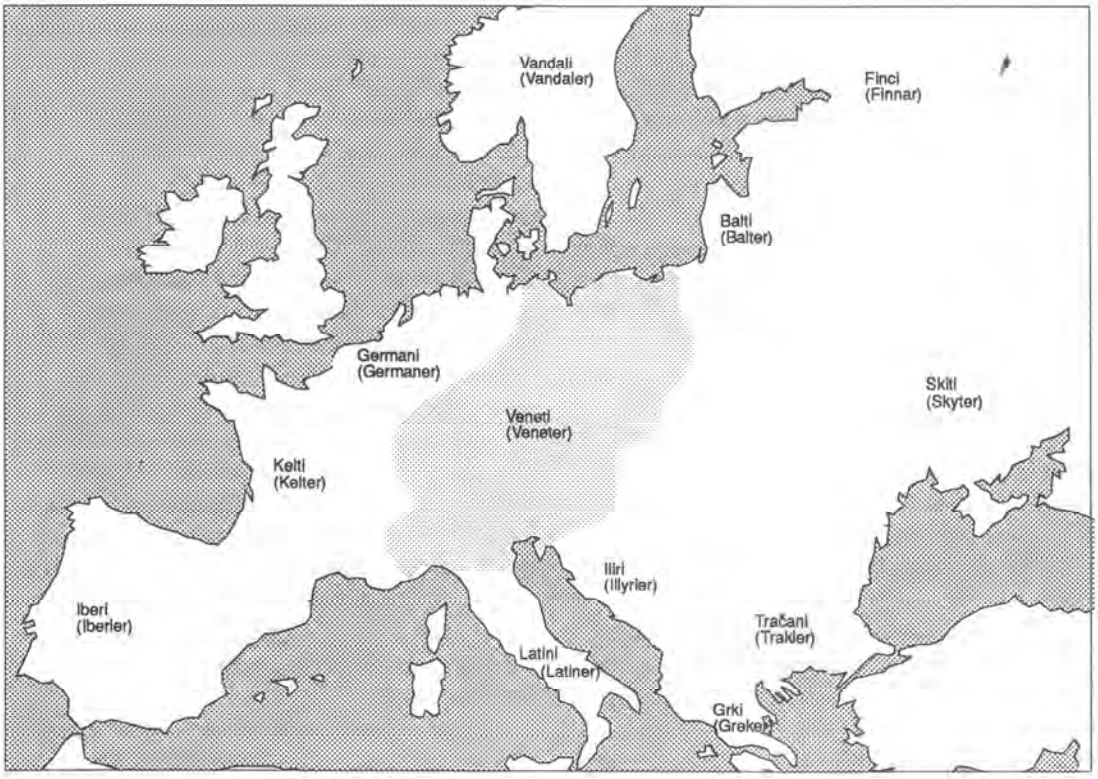

Razširjenost Venetov okrog leta 1200 pr. Kr.
Veneternas utbredning omkr. år 1200 f. Kr.

Dejansko bi takšna razlaga kritičnemu zgodovinarju morala dati snov za resen premislek. Če je vse to res, zakaj naj bi neko ljudstvo, navajeno življenja v močvirjih, rinilo ravno v gorske predele Alp? In že tekom ene generacije na nek čudežen način – z iztrebljanjem gotovo ne, kajti v tem primeru bi o tem gotovo našli kakšen dokument – izrinilo avtohtono prebivalstvo in se združilo v mogočno Samovo državo? Obstajajo pričevanja o pohodih in vojskovanjih že zdavnaj izginulih narodov tega časa – Gotov, Langobardov, Avarov, itd – o podobnih podvigih Slovencev pa ni besede. Pač, vemo, da so leta 595 Bavarci napadli slovensko deželo (Sclavorum provincia) z roparskim namenom.

Da se našteti še precej več argumentov, ki govorijo proti naselitvi Slovencev na današnjem ozemlju šele v 6. stoletju in proti temu, da bi bili pripadniki iste veje Slovanov, kot je ob tem času prekoračila Donavo in vdrla na bizantinsko ozemlje. Za slednje bizantinski pisci tudi uporabljajo naziv *Sclabenoi*, medtem ko se zahodni Slovani, vključno s Slovenci, v srednjeveških spisih nazivajo Veneti, oz. Vendi. Tudi danes smo za Nemce še vedno Windisch, za Madžare pa Vendek.

In kdo so bili ti Veneti, kot so ljudstvo nazivali Rimljani, ali *Enetoi* po starih Grkih, Herodotu in Homerju?

V šoli smo se učili, v kolikor je do tega sploh prišlo, da so Veneti bili praprebivalci na ozemlju današnje Benečije in delih današnjega slovenskega etničnega ozemlja. Izginili naj bi bili s prihodom Keltov in od takrat dalje o njih ni več sledu.

Moderno jezikoslovno raziskovanje prihaja do novih spoznanj: Veneti so bili praslovansko ljudstvo, nosilci kulture žarnih grobišč in žarnodobnega preseljevanja, ki je okoli 1200 pr. Kr. izhajalo iz Srednje Evrope ter zajelo vso evropsko celino.

Uradni naziv švedskih kraljev med leti 1540–1973 je bil *kralj Sveov, Götov in Vendov*. *Kralj Vendov* je še vedno del danskega kraljevskega naziva, odkar so si Danci v 12. in 13. stoletju podvrgli večji del baltiške obale, kjer so živeli Vendi. To je germanski naziv

slaver härstammande från sumpmarker någonstans bakom Karpaterna, i likhet med dem som under samma tid koloniserade Balkanhalvön? Enligt författarnas mening finns inga bevis för detta, inte heller för slavernas ursprungliga hemvist: teorin föddes ur ideologiska behov, såväl storgermanska som panslavistiska. Anhängare av den förra åskådningen fann här beviset för den germanska rasens överlägsenhet över den slaviska, medan de senare använde teorin som stöd för påståendet att Ryssland var de slaviska folkens vagga och att dessa någon gång i framtiden från Trieste till Vladivostok åter kommer att förenas.

En sådan tolkning borde ge en kritisk historiker något att allvarligt fundera över. Om allt detta är sant, varför skulle då ett folk, vant vid livet i sumpmarkerna, vilja bege sig till just Alpernas berglandskap och dessutom under loppet av en generation på något mirakulöst sätt – säkert inte genom utrotning, för då skulle vi ha hittat något dokument om detta – tränga ut den ursprungliga befolkningen och enas i det mäktiga rike som leddes av Samo? Det finns vittnesmål om härtåg och strider som fördes av för länge sedan svunna folk som levde på den tiden – goter, longobarder, avarer osv – men inte ett ord om liknande slovenska bedrifter. Vi vet dock att bayrarna år 595 anföll det slovenska landet (Sclavorum provincia) i plundringssyfte.

Man skulle kunna räkna upp flera argument som talar mot bosättningen på de slovenska områdena först under 500-talet och mot att slovener skulle tillhöra samma gren av slaver som på den tiden gick över Donau och trängde in på bysantinskt område. För de senare användes av de bysantinska historieskrivarna benämningen *Sclabenoi*, medan de västliga slaverna, slovenerna inräknade, i medeltida skrifter kallades för veneter eller vender. Ännu idag använder tyskarna benämningen Windisch och ungrarna Vendek på slovenerna.

Vem var dessa veneter, som folket kallades av romarna, eller *Enetoi* enligt de gamla grekerna Herodotos och Homeros?

za slovansko ljudstvo, katerega ostanki – lužiški Srbi, imenovani tudi Sorbi – danes živijo ob gornjem delu Labe v Nemčiji. Verjetno so Vendi isto kot Vandali. So tudi istega izvora kot Veneti?

Venetski napisi, tako kot etruščanski, so za zgodovinarje dolgo bili nerešljiva uganka. Pot k rešitvi so nakazali jezikoslovci na osnovi slovenskega in drugih slovanskih jezikov. Za etruščanske n. pr. A. Berlot (*Eine Studie der Sprachen der Rassenen oder Etrusker*, Zürich 1966), za venetske pa naš pisatelj in slavist Matej Bor, ki je svoja dognanja prvič objavil l. 1985 v dnevniku »Delo«: *Ključ do venetščine* in *Jezik, ki govori tudi današnjemu Slovencu*. Material je predstavljen v zgoraj omenjeni knjigi, ki vsebuje tudi venetski slovarček.

Kasneje je Matej Bor pojasnil tudi svoje mnenje, kako je verjetno prišlo do naziva *Veneti*. Prvotno poimenovanje se je moralo glasiti *Sloven't'*, t.j. ljudje, ki se med seboj razumejo (*slovo* = beseda). Ker stara grščina ni poznala predpone *slo-*, pa tudi glas *v* v tem jeziku ni bil jasen, so jih Grki imenovali *Enetoi*, iz česar so Rimljani napravili *Venete*.

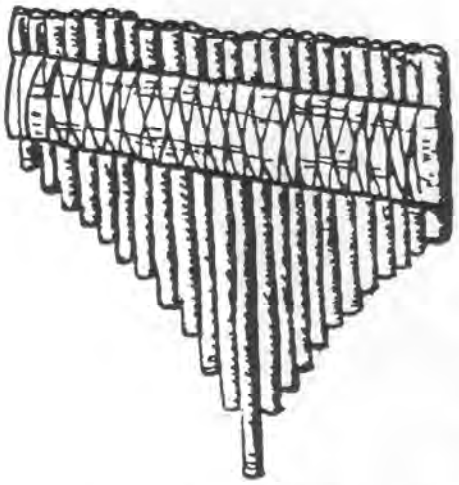

Panova piščal kot ta na sliki je bila upodobljena že za časa Hallstadske kulture (800-400 pr. Kr.). Še vedno jo lahko zasledimo v slovenskih Alpah.

Panflöjter som denna på bilden avbildades redan under tiden för Hallstadskulturen (800-400 f.Kr.). Liknande flöjter återfinns fortfarande i de slovenska Alperna.

I skolan lärde vi oss, om det alls ingick i undervisningen, att veneterna var urinvånarna i dagens Venetien och i delar av dagens slovenska etniska områden. Efter kelternas ankomst lär de ha försvunnit spårlöst.

Den moderna språkvetenskapens forskningar leder till nya insikter: veneterna var ett urslaviskt folk, bärare av urngravarnas kultur och den tidens folkvandring som omkring år 1200 f.Kr. utgick från Mellaneuropa och spred sig över hela kontinenten.

De svenska konungarnas formella titel mellan åren 1540–1973 var *Sveriges, Götes och Vendes konung*. *Vendes konung* ingår fortfarande i den danska kungatiteln, sedan Danmark på 11- och 1200-talen underlagt sig stora delar av den östersjökust där venderna bodde. Vender är det germanska namnet på det slaviska folk, vars rester – sorber – idag befolkar området kring övre Elbe i Tyskland. Troligen är vender det samma som vandaler. Har de också venetiskt ursprung?

Venetiska inskrifter, tillika med etruskiska, var för historikerna länge en olöslig gåta, tills språkvetarna undersökte dem med slovenska och andra slaviska språk som utgångspunkt. De etruskiska tolkades av A. Berlot (*Eine Studie der Sprachen der Rassenen oder Etrusker*, Zürich 1966) och de venetiska av den slovenske författaren och slavisten Matej Bor som publicerade sina slutsatser för första gången 1985 i den slovenska dagstidningen »Delo« (Arbetet): *Nyckeln till det venetiska språket* och *Språket som talar även till dagens sloven*. Materialet presenteras i ovannämnda bok, som även innehåller en liten venetisk ordbok.

Matej Bor uppställer också en teori hur benämningen *veneter* kan ha uppstått. Den ursprungliga benämningen måste ha varit *Sloven't'*, dvs folk som förstår varandra (*slovo* = ord). Eftersom gammalgrekiskan inte kände till prefixet *slo-* och inte heller konsonanten *v* var tydlig i detta språk, kallades de av grekerna för *Enetoi*, vilket romarna gjorde till *veneter*.

Slutsatsen som erbjuder sig efter studiet av denna bok är att slovener, tillsammans med de övriga västslaverna, är en av resterna ef-

Zaključek, ki nam ga podaja ta knjiga je, da smo Slovenci, skupaj z drugimi zahodnimi Slovani, eden od ostankov nekoč daleč razširjenega praslovanskega naroda, na svoji zemlji pa živimo že več kot tri tisočletja, ne le »borih« tisočpetsto let kot to trdi uradna zgodovina.

ter ett förr i tiden vida spritt, urslaviskt folk och att de har bott i sitt land i över tretusen år, inte bara de »futtiga« ettusenfemhundra åren som den officiella historieskrivningen gör gällande.

Bronasta situla (vedrica) iz najdišča pri Vačah blizu Litije. Hallstattsko obdobje okrog 6. stol. pr. Kr. Motivi prikazujejo prizore iz življenja takratnega veljaka.
Situlo hrani Narodni muzej v Ljubljani.

Situla (kärl) av brons från fyndplatsen Vače vid Savafloden öster om Ljubljana. Hallstattsperioden omkr. 500-talet f. Kr. Motiven visar scener från en dåtida stormans liv.
Situlan förvaras i Nationalmuséet i Ljubljana.

Zgodnji srednji vek
Tidig medeltid

Samova država in Karantanija

Leta 623 so se Obrom uprli Slovani na Moravskem in Češkem. Upor je vodil Samo za katerega se meni, da bi lahko bil frankovski trgovec, lahko je pa tudi bil Slovan – njegov izvor je negotov.

Zavezništvo z Obri se je začelo krhati, ker so jih Slovani v svojem razvoju prehiteli in so ti na slovanske naselbine začeli gledati kot na zaželjen plen. Zadnji udarec obrsko-slovanskemu zavezništvu pa je zadal dogodek leta 626 pri obleganju Carigrada, ko je obrski kagan dal poklati Slovane, katerim ni uspelo prepeljati perzijskih čet preko morja na evropsko stran. Samu so se pridružila še ostala slovanska plemena, ki so dotlej živela v zavezništvu z Obri.

Kot posebna enota v Samovi zvezi se leta 630 prvič omenja kneževina pod vodstvom kneza Valuka. Ta se bo kasneje imenovala *Karantanija*, po Krnskem gradu (civitas Carantana, danes v nemščini Karnburg), sedežu karantanskega kneza.

Ta slovanska zveza je seveda bila trn v peti Frankom. Prvič zasledimo Franke v zgodovini v drugi polovici petega stoletja, na delu ozemlja današnjega Beneluksa (Belgije, Nizozemske in Luksemburga). Od tam so se razširili čez celo današnjo Francijo in v Samovem času poskušali razširiti svoj vpliv proti vzhodu. Frankovska vojska pod vodstvom kralja Dagoberta je po tridnevni bitki pri Wogastisburgu leta 631 doživela strahoten poraz. Po tej zmagi so se Samu pridružili še polabski Srbi in njegova država je segala od Labe do Jadrana, torej v glavnem kot nekdanje venetsko ozemlje. Poslej je vladal v miru vse do svoje smrti leta 658.

Po njegovi smrti je slovanska zveza razpadla. Edina večja enota, ki je Sama preživela, je bila Karantanija. Postala je neodvisna kneževina, s središčem v Krnskem gradu na Gosposvetskem polju. Tu je živel knez s svojo vojsko. Sestavljali so jo kosezi, svobodni kmetje,

Samos statsbildning och Karantanien

År 623 reste sig slaver i Böhmen och Mähren mot avarerna. Resningen leddes av Samo vars ursprung är osäker. Man tror att han kanske var en frankisk köpman, men han kunde även ha varit av slavisk börd.

Alliansen med avarerna började naggas i kanten eftersom dessa passerades i utvecklingen av slaver. Deras bosättningar började bli ett eftertraktat byte för avarerna. Dråpslaget mot det avariskt-slaviska förbundet blev dock en händelse som inträffade år 626 vid belägringen av Konstantinopel, då den avariska khaganen beordrade en massaker på slaver som inte lyckades med att föra persiska trupper över havet till den europeiska sidan. Följden blev att Samo fick ett tillskott av nya stammar som tidigare levt i förbund med avarerna.

Som en särskild enhet i Samos förbund nämns år 630 för första gången ett slaviskt furstendöme under furst Valuk, som senare kom att kallas *Karantanien*. Sitt namn fick Karantanien efter Krnski grad (lat. civitas Carantana, ty. Karnburg), den karantanska furstens säte.

Det slaviska förbundet var naturligtvis en nagel i ögat på frankerna. Dessa dyker upp i historien för första gången under 400-talets andra hälft i ett område som idag är en del av Benelux (Belgien, Nederländerna, Luxemburg). Därifrån spred de sig söderut över det område som idag utgör Frankrike och försökte också utvidga sitt inflytande österut. Under kung Dagoberts ledning anföll den frankiska armén slaverna, men efter en tre dagar lång sammandrabbning vid Wogastisburg år 631 led frankerna ett fruktansvärt nederlag. Efter denna slaviska seger anslöt sig även sorberna från Elbeområdet till Samo och hans rike sträckte sig från Elbe till Adriatiska havet, dvs i huvuddrag inom området som en gång i tiden befolkats av veneterna. Därefter råder fred ända fram till Samos död år 658.

Vojvodski prestol (Foto Adi Golčman)
Furstetronen (Foto Adi Golčman)

ki pa so se od drugih svobodnjakov ločevali po svojih posebnih pravicah. Knežja oblast je sicer bila dedna, a zavladal je knez lahko šele, ko so ga izvolili kosezi in drugi velikaši. Po izvolitvi so mu izročili oblast s simboličnim ustoličenjem na knežjem kamnu. Ta obred se je ohranil vse do leta 1414, dolgo za tem, ko je karantanska država že propadla. Kamen, ki je do leta 1862 stal na svojem mestu, se danes nahaja v Deželnem muzeju v Celovcu, na Gosposvetskem polju pa si lahko še danes ogledamo iz kamnitih najdnin v 9. stoletju zgrajeni vojvodski prestol, na katerem je vojvoda sprejemal oblast nad Karantanijo.

Karantanija je najstarejša slovanska državna tvorba, o kateri so ohranjena zgodovinska poročila.

Pokristjanjevanje Slovencev

Sredi 8. stoletja so Karantaniji spet začeli groziti Obri in karantanski knez Borut je moral na pomoč poklicati Bavarce. Ti so malo pred tem (leta 743) izgubili svojo samostojnost v bojih s Franki, v katerih so jim pomagali tudi Karantanci. Bavarci so prišli na pomoč, a po zmagi nad Obri je Karantanija bila prisiljena priznati nadoblast frankovskega kralja. Kot talca je Borut moral predati Ba-

När Samo dog sönderföll även hans stamförbund. Karantanien förblev dock ett oavhängigt furstendöme med centrum vid Krnski grad på slätten Gosposvetsko polje (Zollfeld). Där levde fursten med sina styrkor, sammansatta av kosezer, dvs. fria bönder som skilde sig av andra fria män genom särskilda privilegier. Furstens makt går då visserligen redan i arv, men trontillträdet fick ske först sedan han valts av kosezer och andra dignitärer. I folkets närvaro tronsattes han symboliskt på furstestenen, en sed som bibehölls ända fram till år 1414, långt efter den karantanska statens fall. Stenen, som fanns på sin plats till år 1862, står nu i länsmuséet i Klagenfurt och på Zollfeldslätten kan man än idag se den på 800-talet av stenlämningar byggda furstetronen på vilken fursten mottog makten över Karantanien.

Karantanien är den allra äldsta slaviska statsbildning om vilken några urkunder har bevarats intill våra dagar.

Slovenerna kristnas

I mitten av 700-talet hotades Karantanien åter av avarerna och Karantaniens furste Borut måste vädja till bajrarna om hjälp. Dessa har själva kort innan (år 743) förlorat sin självständighet i strider mot frankerna, där de fått hjälp av karantanierna. Bajrarna hjälpte till, men efter segern tvingades Karantanien att erkänna den frankiska kungens överhöghet. Som gisslan måste Borut skicka sin son Gorazd och brorson Hotimir till bajrarna, där de uppfostrades i kristen tro.

På det viset kom Karantanien under frankiskt inflytande. Karantanierna fick visserligen fortfarande välja sina furstar, men dessas ämbete måste hädanefter bekräftas av den frankiske kungen. Efter Boruts död övertogs ämbetet av sonen Gorazd, som dock bara regerade i två år. Från år 752 till 768 var det Hotimir som hade makten.

Inte minst därför att makten enligt den kristna läran härstammar från Gud – vilket stärker den furstliga makten – började på Hotimirs tid en bred missionsverksamhet och Karantanien anslöts till biskopsstiftet i Salz-

varcem svojega sina Gorazda in nečaka Hotimira, katera sta se potem pri njih vzgajala v krščanski veri.

Na ta način je Karantanija prišla pod frankovski vpliv. Karantanci so sicer še lahko volili svoje kneze, a potrjeval jih je že frankovski kralj. Borutu je sledil sin Gorazd, ki je vladal le dve leti. Za njim je prišel Hotimir (752–768).

Ne najmanj zato, ker krščanski nauk trdi, da oblast izvira od boga in s tem krepi knežjo oblast, se je za časa Hotimira začela široka misijonarska dejavnost in Karantanija se je priključila škofiji v Salzburgu. Svobodno prebivalstvo se še malo ni strinjalo s tem in že Hotimir sam je moral zadušiti dva upora. Najhujši upor pa je izbruhnil po njegovi smrti, katerega je nasledniku Valtunku uspelo zadušiti šele s pomočjo Bavarcev.[1]

Kaj globje v ljudsko dušo prokristjanjevanje v tem času najbrž še ni seglo. Kljub zadnjemu uporu so Karantancem še nekaj časa vladali domači knezi: Pribislav, Semika, Stojmir in Edgar. Temu so na vojvodskem stolu sledili Bavarci. Uničeni pa so bili zametki tega, kar bi lahko postalo močno slovensko plemstvo.

Propad Karantanije

V času zadnjih zgoraj opisanih dogodkov je frankovski državi vladal Karel Veliki (768–814), katerega moč in ugled sta bila tolikšna, da sta mogla brzdati samopašnost pokrajinskih fevdalnih gospodov. Po njegovi smrti pa so nekateri dobili veliko moč, zlasti mejni grofje. Proti nasilju furlanskega grofa se je leta 818 pri cesarju Ludviku pritožil knez panonske Hrvatske, Ljudevit Posavski. Ker ni dobil zaščite, je začel upor in zanj pridobil poleg slovenskih, hrvaških in srbskih plemen v področju Panonije in Posavja tudi Karantance.

V letih 819–822 so Franki leto za letom pošiljali vojske proti Ljudevitu. Vojaškega uspeha te vojske niso dosegle, pač pa je njihovo pustošenje imelo hude gospodarske posledice v uporniških pokrajinah. Verjetno je

[1] Na ta upor se nanaša Prešernova pesnitev »Krst pri Savici«, na katero se kasneje opira knjiga Mimi Malenšek «Črtomir in Bogomila«.

burg. Den fria befolkningen stödde inte alls detta och Hotimir själv fick kväsa två uppror. Det allvarligaste inträffade dock efter hans död och hans efterföljare Valtunk kunde kväsa det först med hjälp av bajrarna.[1]

Kristendomen nådde sannolikt inte djupare in i folksjälen. Trots det senaste upproret regerades karantanierna ännu en tid av inhemska furstar: Pribislav, Semika, Stojmir och slutligen Edgar, som efterträddes på tronen av bajrare. Men embryot av det som skulle ha kunnat bli en stark slovensk adel har förstörts.

Karantaniens undergång

Under tiden för de senast beskrivna händelserna regerades det frankiska riket av Karl den store (768-814), vars makt och anseende var av sådan omfattning att han kunde tygla de lokala feodalherrarnas egenmäktighet. Efter hans död har dock några av dem tillskansat sig stor makt, i synnerhet de i rikets gränsgrevskap. Över grevens av Furlaniet självsvåldighet klagade det pannoniska Kroatiens furste Ljudevit Posavski hos kejsar Ludvig år 818. Då han inte fick något bifall startade han ett uppror, till vilket – förutom de slovenska, kroatiska och serbiska stammarna från de pannoniska områdena – även karantanierna anslöt sig.

Under åren 819–822 skickade frankerna år efter år sina arméer mot Ljudevit. Någon militär framgång uppnådde inte dessa härar, men deras plundringståg fick svåra ekonomiska följder i de upproriska landskapen. Förmodligen ledde skadorna till slitningar mellan upprorsmakarna, men med säkerhet vet vi bara att Ljudevit fick fly år 822. Han tog sin tillflykt till serberna i Dalmatien, där han dödade den furste som tog emot honom och tillgrep dennes mark. Han förhandlade samtidigt med frankerna om möjligheten att få företräde hos kejsaren. Upproret var därmed slut. År 823 blev Ljudevit dock själv mördad, troligen på uppdrag av frankerna.

[1] Detta uppror bildar bakgrunden till den episka dikten »Dopet vid Savica« av France Prešeren (1880-1849), slovenernas störste diktare.

ta škoda povzročila trenja med uporniki – zanesljivo vemo le, da je Ljudevit leta 822 moral bežati. Pobegnil je k Srbom v Dalmacijo, tu ubil kneza, ki ga je bil sprejel in se polastil njegove zemlje. Obenem se je pa pogajal s Franki o možnosti, da bi prišel pred cesarja. Upora je bilo s tem konec. Leta 823 je bil Ljudevit, najbrž po frankovskem naročilu, sam umorjen.

Sodelovanje v uporu je imelo usodne posledice za karantanske Slovence. Od tega časa naprej viri ne govorijo več o Karantancih kot o v frankovsko državo le napol vključenem samostojnem ljudstvu, temveč omenjajo Ka-

Deltagandet i upproret fick ödesdigra följder för slovenerna i Karantanien. Efter detta nämner dem källorna inte längre som ett fritt folk som bara delvis är inlemmat i det frankiska riket, utan räknar Karantanien som ett feodaliserat område. Karantanien har blivit ett vanligt grevskap, den slovenska fursten ersattes av en frankisk greve och den frankiske kungen övertog all mark som inte var uppodlad eller som hade tillhört någon av upprorsmännen. Marken delades sedan ut till de frankiska feodalherrarna. Inom ett årtionde hade denna ordning införts i samtliga slovenska områden.

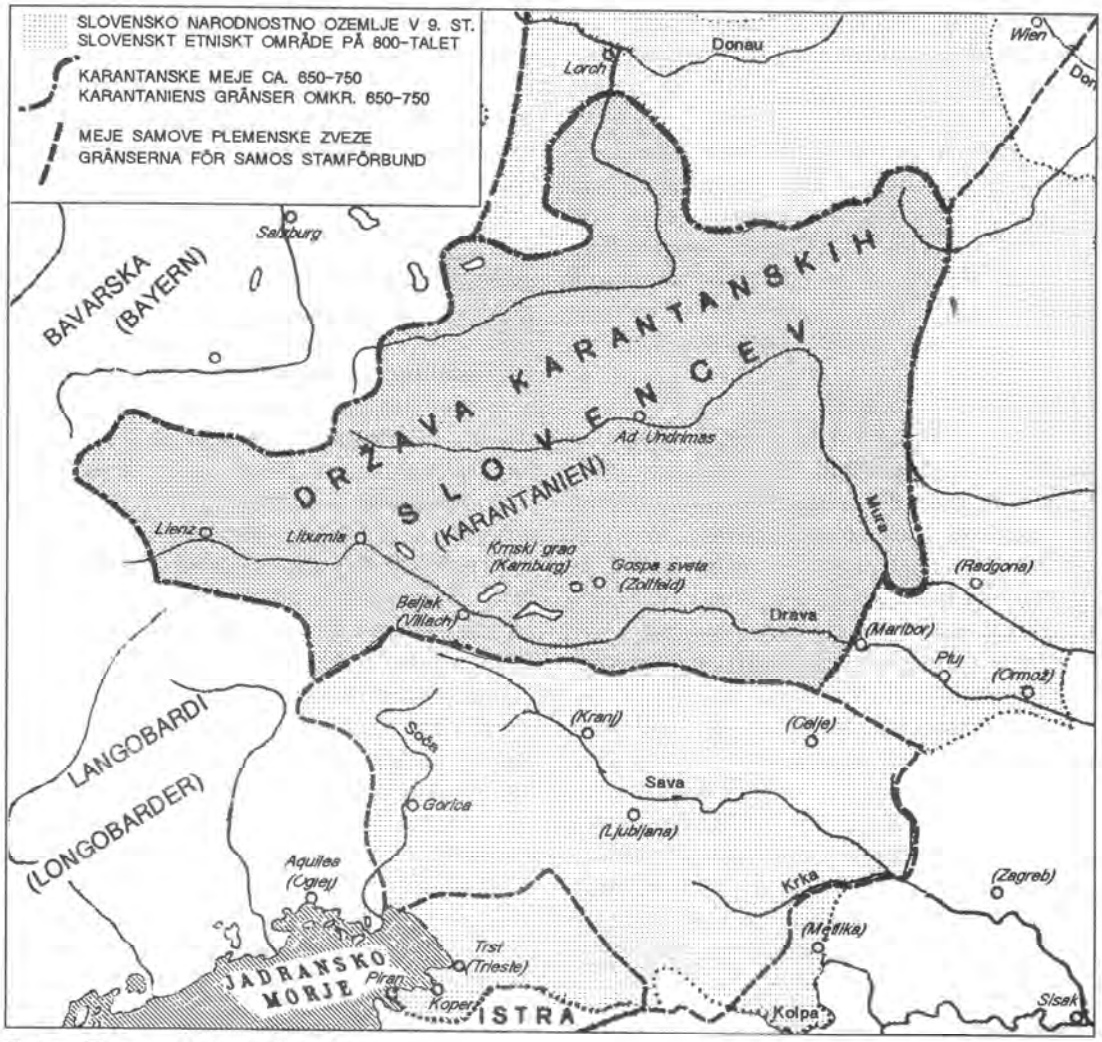

Država Karantanija in okolišno slovensko ozemlje v 9. stol.

Staten Karantanien och omkringliggande slovenska områden på 800-talet

rantanijo le kot fevdalizirano pokrajino. Karantanija je postala navadna grofija, slovenskega kneza je zamenjal frankovski grof, frankovski kralj pa se je polastil vsega uporniškega in neobdelanega zemljišča ter ga začel deliti frankovskim fevdalcem. Še v istem desetletju se je ta položaj razširil na vse slovenske pokrajine.

Kosezi so sicer ostali, vendar niso bili več del vladajočega razreda. Slovenci v Karantaniji so tako v teh letih izgubili samoupravo in postali podložniki – za več kot tisoč let!

Ciril in Metod

Po upravni reformi leta 828 so bili odstranjeni vsi slovanski knezi v Frankom podložnih slovenskih pokrajinah. Ob tem času so se Moravani začeli združevati v velikomoravsko državo in v tem procesu pregnali kneza Pribino iz Nitre na Slovaškem. Ta se je zatekel k Frankom, ki so mu dali v uporabo fevd zahodno od Blatnega jezera, takrat še slovensko ozemlje. Leta 847 je Pribina postal mejni grof in dobil ta fevd v last. Pod njegovo upravo je prišla vsa spodnja Panonija, t.j. današnje madžarsko ozemlje med Dravo in Donavo ter bližnja področja današnje Slovenije in Avstrije. Kot zvest frankovski podanik se je bojeval z Moravani in v teh bojih tudi padel. Leta 862 ga je nasledil njegov sin Kocelj.

V tem času se je moravski knez Rastislav skušal otresti vpliva Frankov in njihove cerkve. Zato je iskal oporo in pomoč v Bizancu. Pisal je bizantinskemu cesarju: »Naše ljudstvo se je poganstvu odreklo in se krščanske vere drži, a nimamo učitelja, takega, ki bi nam v našem jeziku pravo krščansko vero razložil... Torej pošlji nam, gospodar, takega škofa in učitelja...«

Bizanc je na to povabilo namesto škofa leta 863 poslal na Moravsko dva ugledna in učena brata, Konstantina in Metoda. Doma sta bila iz Soluna in sta dobro poznala slovanski jezik. Konstantin je še pred odhodom iz Bizanca sestavil prvo slovansko abecedo (glagolico) in prevedel nekaj cerkvenih knjig v govorico makedonskih Slovanov. Vzhodna cerkev je namreč namesto nerazumljive latinščine uporabljala živi ljudski jezik.

Kosezerna var kvar, men inte längre som en del av den härskande klassen. Slovenerna förlorade på detta sätt sitt självstyre och blev undersåtar. Så förblev det sedan i mer än tusen år!

Kyrillos och Methodios

Efter reformen år 828 avlägsnades samtliga slaviska furstar i de slovenska provinserna som hörde till det frankiska riket. År 833 jagades furst Pribina från Nitra i Slovakien bort av mährerna, som börjat förena sig till det stormähriska riket. Han tog sin tillflykt till frankerna och fick till en början nyttjanderätten till marken väster om Balatonsjön, som på den tiden var slovenskt område. År 847 blev Pribina markgreve och marken övergick i hans ägo. Under hans styre kom hela den nedre delen av Pannonien, dvs. den del av dagens Ungern som ligger mellan Drava och Donau, samt de närliggande områden som idag tillhör Slovenien och Österrike. Som lojal frankisk undersåte deltog han i kampen mot mährerna och stupade där i ett slag. Hans son Kocelj blev markgreve i nedre Pannonien år 862.

Under tiden ansträngde sig Mährens furste Rastislav att bli av med inflytandet från frankerna och sökte därför stöd och hjälp i Bysans. I sitt brev till den bysantinske kejsaren skriver han: »Vårt folk har avsagt sig hedendomen och håller fast vid den kristna tron, men vi har inte någon lärare, någon som skulle kunna förklara den rätta kristna läran för oss på vårt språk... Jag ber Er därför, herre, att skicka oss en sådan biskop och lärare...«

I stället för en biskop skickade Bysans de ansedda och lärda bröderna Konstantinos och Methodios till Mähren år 863. De var hemmahörande i Saloniki och behärskade det slaviska språket väl. Konstantinos utformade redan före avfärden från Bysans det första slaviska alfabetet och han hade också översatt några kyrkoböcker till de makedonska slavernas språk. Östkyrkan använde nämligen det levande folkspråket i stället för att som västkyrkan utnyttja det obegripliga latinet.

I Mähren verkade bröderna bara i några år, eftersom landet åter underkuvades av

Na Moravskem sta brata delovala le nekaj let, ker so si Franki znova pokorili Moravsko, frankovski duhovniki pa so Konstantina in Metoda obdolžili krivoverstva. Leta 867 sta se preko Benetk hotela vrniti v Bizanc. Na poti sta se ustavila tudi pri Koclju, ki je ob tej priliki »močno vzljubil slovanske knjige, da bi se jih naučil.« Med potovanjem ju je dohitelo papeževo pismo, v katerem ju je ta pozival, naj prideta v Rim. Odzvala sta se pozivu in v Rimu prestala preizkušnjo pravovernosti, nakar je bolehni Konstantin vstopil v samostan in sprejel redovniško ime Ciril. Kmalu, že leta 869, je v Rimu tudi umrl.

Zadnja neodvisna slovenska država

Istega leta se je začel nov slovanski upor proti Frankom, ki je zamajal vso njihovo vzhodno mejo. Uporu se je med drugimi pridružil tudi Kocelj. Plod tega upora sta bili dve novi samostojni slovanski državi, obnovljena Velikomoravska pod Rastislavom in Svetopolkom in nova slovenska država v spodnji Panoniji. Kocelj je prenehal biti frankovski mejni grof in je vladal med leti 869 in 874 kot samostojen slovanski knez.

Spodnja Panonija v Kocljevem času
Nedre Pannonien på Koceljs tid

frankerna, och Konstantinos och Methodios anklagades av de frankiska prästerna för kätteri. År 867 ämnade de återvända till Bysans över Venedig. På vägen gjorde de ett uppehåll hos Kocelj, som vid detta tillfälle »fattade stor kärlek till de slaviska böckerna, för att kunna lära ur dem.« Under resan nåddes bröderna av ett brev från påven, i vilket han kallar dem till Rom. Där fick de genomgå ett prov för att bevisa sin rättrogenhet. Den sjuklige Konstantinos inträdde sedan i ett kloster och ändrade sitt namn till Kyrillos. Han dog i Rom redan år 869.

Den sista oberoende slovenska staten

Samma år började ett nytt slaviskt uppror mot frankerna, vilket skakade hela deras östra gräns. Till upproret anslöt sig bland andra även Kocelj. Upprorets frukt blev två nya självständiga slaviska stater, det nya Stormähren under Rastislav och Svetopolk, samt den nya slovenska staten i nedre Pannonien. Kocelj upphörde att vara frankisk markgreve och regerade mellan åren 869 och 874 som en självständig slavisk furste.

Methodios återvände till Kocelj och utnämndes redan samma år av påven till pannonisk-sirmisk ärkebiskop. Till hans stift hörde även Mähren. Inom kort hade alla präster från det salzburgska biskopsstiftet avlägsnats.

Detta väckte de tyska feodalherrarnas och biskoparnas vrede, och de skydde inte några medel för att få tillbaka förlorad makt och egendom. Methodios lurades till ett kyrkomöte som skulle lösa kyrkliga problem i Pannonien. Han greps dock och kastades i fängelse. Först efter tre år (873) släpptes han sedan påven medlat.

Redan året därpå avgjorde svärdet den pannoniska tvisten. Frankerna var tvungna att erkänna Mähren som oberoende, medan den slovenska staten i nedre Pannonien blev fredsfördragets offer. Methodios drevs ut – han tog sin tillflykt till Mähren – och Kocelj avlägsnades. Härmed försvinner slovenerna ur den politiska historien för många århundraden framöver.

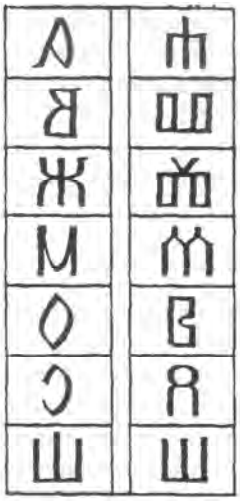

Primerek cirilice (levo) in glagolice (desno).

Ett exempel av cirilica (vänster) och glagolica (höger).

H Koclju se je vrnil Metod, katerega je papež še isto leto imenoval za panonijsko-sirmijskega nadškofa. Pod področje te škofije je spadala tudi Moravska. V kratkem je bil izrinjen zadnji duhovnik salzburške škofije, kateri so ti kraji prej pripadali.

To je podžgalo jezo nemških fevdalcev in škofov, ki se niso branili nobenega načina, da bi spet prišli do izgubljene oblasti in posesti. Metoda so zvabili na sinodo (cerkveni zbor), ki naj bi rešila panonske cerkvene zadeve in ga zaprli. V ječi je preživel tri leta (870–873), šele nato so ga morali na papeževo posredovanje izpustiti.

Že v naslednjem letu je meč odločil boj za srednje Podonavje. Moravski državi so Franki morali priznati neodvisnost in skleniti mir, žrtev tega miru pa je bila slovenska država v spodnji Panoniji. Metod je bil pregnan – zatekel se je na Moravsko – Kocelj pa odstranjen. S tem so Slovenci za dolga stoletja izginejo iz politične zgodovine.

Metodovo delo po Kocljevem padcu

Delo Metoda in njegovih učencev na panonskih tleh je trajalo le nekaj let, vendar je ta čas zapustil svoje sledove v slovanski cerkveni literaturi. O tem priča nekaj cerkvenih izrazov karantanskega porekla, ki so bili sprejeti v starocerkvenoslovanske spise. Po vsej verjetnosti je bil na panonskih tleh napisan tudi najstarejši slovanski zakonik, *Zakon sudni*

Methodios arbete efter Koceljs fall

Methodios och hans lärjungars arbete på pannonisk mark varade bara i några år, men denna tid har dock lämnat sina spår i den slaviska kyrkolitteraturen. Om detta vittnar några kyrkliga uttryck som hade uppstått i Karantanien redan tidigare och som upptagits i gammalkyrkoslaviska skrifter. Av allt att döma har även den äldsta slaviska lagboken, *Zakon sudni ljudem*, skrivits på pannonisk botten. Möjligen har Methodios själv skrivit den, då han hade fallenhet för statliga angelägenheter.

Från Mähren utvidgade Methodios sitt missionsarbete även till Böhmen och Polen. Svetopolk (även omnämnd som Svatopluk), som på den tiden regerade i Mähren, var inte vänligt inställd till honom på grund av Methodios moraliska stränghet. Dessutom lånade han ett öra till det tyska prästerskapet som påstod att Methodios slaviska gudstjänst skulle vara otillåten. Samma förebråelser kom även från påven Johannes VIII, och år 880 blev Methodios tvungen att fara till Rom för att försvara sig. Hans arbete godkändes visserligen, men efter Svetopolks önskan blev de tyska prästernas ledare Vihing vigd till biskop i Nitra, och denne var en bitter motståndare till Methodios. Methodios själv ombads av den bysantinske kejsaren att komma till Bysans, där han dog år 885. Han hann dock före sin död avsluta översättningar av nästan alla Bibelns böcker.

Efter Methodios död lyckades Vihing förmå påven att utnämna honom till Methodios efterträdare på ärkebiskopstolen. Slavisk gudstjänst fördömdes och Methodios lärjungar fördrevs ur landet eller såldes som slavar. Några av dem flyttade till Böhmen, medan de flesta begav sig söderut, bland dem de som återköpts av den bysantinske kejsaren Basileios I av Makedonien.

Konstantinos (dvs. Kyrillos) slaviska alfabet, *glagolica*, bestod i många århundraden framför allt bland kroaterna i kustområdet och nådde ända till Trieste. På 900-talet började dock sydslaverna använda kyrilliska tecken som var bättre anpassade till språket. De är uppkallade efter Kyrillos av misstag

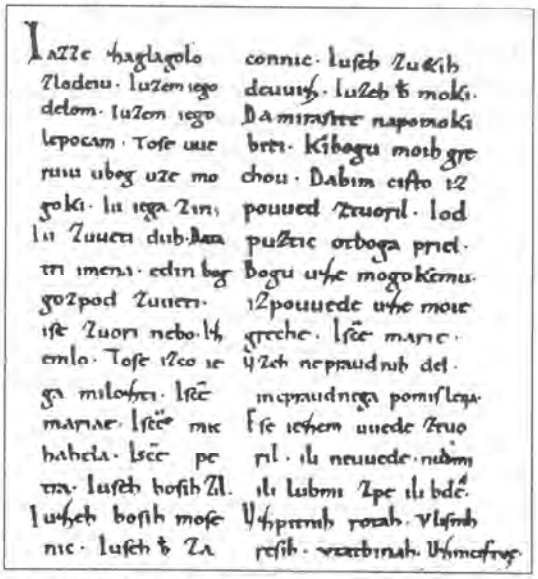

Primerek brižinskih tekstov
Ett exempel från de freisinska texterna

ljudem, kateri je morda delo samega Metoda, ki je imel dar za državniške stvari.

Iz Moravske je Metod raztegnil misijonsko delo tudi na Češko in Poljsko. Svetopolk (omenjan tudi kot Svatopluk), ki je takrat vladal na Moravskem, mu zaradi njegove moralne strogosti ni bil naklonjen. Poleg tega se je tudi dal podpihovati od nemške duhovščine, češ da opravlja Metod slovansko božjo službo brez dovoljenja. Isto mu je očital tudi papež Janez VIII. in leta 880 je Metod moral v Rim na zagovor. Tu je bilo njegovo delo sicer potrjeno, a obenem je na Svetopolkovo željo prišel za škofa v Nitro voditelj nemških duhovnikov Vihing, hud Metodov nasprotnik. Metod sam je na željo bizantinskega cesarja odpotoval v Bizanc, kjer je umrl leta 885. Pred smrtjo je še utegnil dokončati prevode skoraj vseh svetopisemskih knjig.

Po Metodovi smrti je Vihing pri papežu dosegel imenovanje na izpraznjeno nadškofovsko mesto. Slovansko bogoslužje je bilo obsojeno, Metodovi učenci pa izgnani ali prodani v sužnost. Nekaj jih je odšlo na Češko, večina pa na jug, med njimi tudi nekateri, ki jih je odkupil bizantinski cesar Bazilij Makedonski.

Konstantinova, t.j. Cirilova glagolica se je ohranila še mnogo stoletij, predvsem med

och hade förmodligen utformats av Methodios lärjunge Klementios av Ohrid. Till skillnad från glagolica som baserats på grekiska gemener (småbokstäver) hade kyrilliska alfabetet (även kallad *cirilica*) grekiska versaler (storbokstäver) som förebild. Snart spreds det nya alfabetet även till ryssarna.

De första skrifterna på slovenska

Den äldsta bevarade texten på slovenska, och för den delen även på något slaviskt språk överhuvudtaget, upptäcktes år 1807 i München bland latinska manuskript som förts dit några år tidigare från den bayerska staden Freising. Efter den staden fick de sitt namn – de freisinska monumenten.

På Karl den Stores tid föreskrev de tyska biskoparna på ett möte i Aachen att prästerna skulle be de vanligaste bönerna, predika den huvudsakliga katolska läran och uträtta bikten på ett för folket förståeligt språk. På detta beslut grundades de äldsta tyska biktformerna och kateketiska texterna, från vilka i sin tur de första slovenska texterna härstammar. Dessa har efter många avskrifter bevarats i de freisinska monumenten.

Dessa nedtecknades troligen mot slutet av 900-talet. Att det rör sig om avskrifter från äldre original visar språkliga egenheter och fel som bara kan ha uppstått vid avskrivning eller diktamen.

Under de senare århundraden, fram till utgivningen av den första slovenska tryckta boken, träffar man bara på sällsynta nedskrifter på slovenska. I de flesta fall tjänade de samma syfte som de freisingska monumenten, dvs. som stöd för prästerna vid gudstjänsterna. Endast några få är av mera världsligt slag.

Karantanien vid 800-talets slut

Efter Koceljs fall var det frankiska rikets östra del åter samlad i en hand – den bajerske kungen Karlomans. Denne överlämnade år 876 Karantanien, grevskapet vid Savafloden samt övre och nedre Pannonien till sin utomäktenskaplige son Arnulf. Härmed var alla slovenska områden samlade i stamhertigdömet Karantanien.

obmorskimi Hrvati in je segla celo do Trsta. V 10. stoletju pa so južni Slovani začeli pisati tudi v cirilici, jeziku primernejši pisavi, ki je pomotoma imenovana po Cirilu. Priredil jo je najbrž Metodov učenec Klement Ohridski po grških velikih črkah (za razliko od glagolice, ki ima za osnovo grške male črke) in kmalu se je razširila tudi med Ruse.

Prvi zapisi v slovenščini

Najstarejše ohranjeno besedilo, ne samo slovensko, temveč tudi slovansko, so odkrili leta 1807 v Münchenu med latinskimi rokopisi, prinešenimi tja nekaj let poprej iz bavarskega mesta Freising. Po tem mestu so dobili svoje ime – brižinski spomeniki.

Za časa Karla Velikega so nemški škofje na zboru v Aachenu predpisali, da morajo duhovniki moliti najvažnejše molitve, pridigati o glavnih krščanskih naukih in opravljati spoved v ljudem razumljivem jeziku. Na tej podlagi so nastali najstarejši nemški spovedni obrazci in katekizemski teksti, iz teh pa izhajajo prvobitni slovenski teksti, kateri so se nam po mnogih prepisovanjih ohranili v brižinskih spomenikih.

Brižinski spomeniki so nastali verjetno proti koncu 10. stoletja. Da so prepis starejših predlog kažejo tako jezikovne posebnosti, kot tudi napake, kakršne lahko nastanejo le pri prepisovanju ali pisanju po nareku.

V kasnejših stoletjih, vse do izida prve slovenske tiskane knjige, srečujemo le redke zapise v slovenskem jeziku. V večini primerov so služili istemu namenu kot brižinski spomeniki, t.j. kot pomoč duhovnikom pri opravljanju božje službe, le nekateri so bolj posvetnega značaja.

Karantanija ob koncu 9. stoletja

Po Kocljevem padcu je bil vzhodni del frankovske države spet združen v rokah bavarskega kralja Karlomana. Ta je leta 876 izročil Karantanijo, grofijo ob Savi ter spodnjo in zgornjo Panonijo v upravo svojemu nezakonskemu sinu Arnulfu. S tem so se slovenske pokrajine združile v plemenski vojvodini Karantaniji.

Arnulf förde en i många avseenden självständig politik med normalisering av förhållanden till Stormähren som huvudmål. Till en början rådde vänskapliga relationer mellan Arnulf och Svetopolk, men ett krig bröt ut mellan de två i början av 80-talet och en stor del av Pannonien blev ödelagd. I striderna blandade sig även den tyske kejsaren Karl (Karl III den tjocke), som slöt fred med Svetopolk år 884. Året därpå slöts fred även mellan Svetopolk och Arnulf.

Med hjälp av sin armé, i vilken det även fanns slaver, blev Arnulf år 887 östfrankisk konung. När han hade befäst sin ställning, överlämnade han (troligen år 893) Karantanien till sin brorson Liutpold. Två år senare fick denne även Bayern och ända till 900-talets slut låg makten över de båda hertigdömena för det mesta samlad i en hand. Karantanien förblev dock hela tiden en självständig enhet, vars enda band med Bayern var den gemensamme hertigen.

Ungrarnas ankomst

Det första meddelandet om ungrarnas (eller magyarernas) ankomst till östfrankiskt territorium härstammar från år 862. Dit har de drivits av petjenegerna, ett turkiskt vandringsfolk. I början av 880-talet är en del av det ungerska folket redan bosatt i trakterna mellan Tisa och Donau. 881 kämpar ungrarna på Svetopolks sida mot Arnulf i slaget vid Wien och under åren 882–884 plundrar Svetopolk med deras hjälp Pannonien.

År 892 organiserade Arnulf ett brett förbund mot Svetopolk: mot Mähren tog han även slavoner och ungrare till hjälp. Fälttåget var dock inte framgångsrikt: bara ungrarna ödelade en del av Stormähren.

I stället för Arnulf var det ungrarna som drog nytta av situationen. År 894 blev de hans fiender och från sina boplatser mellan Tisa och Donau slog de till mot Pannonien och plundrade det på nytt. Samtidigt flyttade huvuddelen av de ungerska stammarna – som fortfarande var i förbund med Arnulf mot Stormähren – till mellersta Donauområdet. Just vid denna tid dog Svetopolk och hans två söner började kämpa om makten. Under

Arnulf je v mnogočem vodil samostojno politiko, katere poglavitno vprašanje je bila ureditev razmerja z Velikomoravsko. Med njim in Svetopolkom so sprva vladali prijateljski odnosi, v začetku osemdesetih let pa je prišlo do prve vojne, v kateri je bil opustošen dobršen del Panonije. V boje je posegel tudi nemški cesar Karel (Karel III. Debeli), kateri je leta 884 sklenil s Svetopolkom mir. Naslednjega leta sta sklenila mir tudi Svetopolk in Arnulf.

S pomočjo svoje vojske, v kateri so bili tudi Slovani, je Arnulf leta 887 postal vzhodnofrankovski kralj. Ko je utrdil svojo oblast, je (verjetno leta 893) prepustil Karantanijo nečaku Liutpoldu. Ta je dve leti kasneje dobil tudi Bavarsko in vse do konca 10. stoletja je bila oblast nad obema vojvodinama večinoma v istih rokah. Vendar je Karantanija ves ta čas ostala samostojna enota, katero je z Bavarsko družil le skupni vojvoda.

Prihod Madžarov

Prvo sporočilo o vpadu Madžarov na vzhodnofrankovsko ozemlje izhaja iz leta 862. Tja so prišli z vzhoda pred pritiskom Pečenegov, turškega nomadskega plemena. V začetku osemdesetih let je del madžarskega ljudstva že bil naseljen v prostoru med Tiso in Donavo. Leta 881 so se Madžari na Svetopolkovi strani bojevali proti Arnulfu in v letih 882–884 je Svetopolk z njihovo pomočjo pustošil po Panoniji.

Leta 892 je Arnulf pripravil široko zvezo proti Svetopolku. Proti Moravanom je poklical tudi Slavonce in Madžare. Pohod pa ni uspel, le Madžari so opustošili del Velikomoravske.

Namesto Arnulfa so korist želi Madžari. Leta 894 so se spremenili v njegove sovražnike, udarili iz svojih bivališč med Donavo in Tiso v Panonijo in jo spet opustošili. Istočasno se je v srednje Podonavje preselila tudi glavnina madžarskih plemen, še vedno povezana z Arnulfom proti Velikomoravcem. Prav tedaj je umrl Svetopolk in med njegovima sinovoma se je vnel boj za oblast. Pod pritiskom Frankov in Madžarov se je velikomoravska država začela rušiti.

frankernas och ungrarnas tryck sönderföll det stormähriska riket långsamt.

Så avslutades ungrarnas intåg på den pannoniska slätten. Därefter sysslade de med plundringståg mot Italien och Tyskland. De nådde runt Alperna och ända till Pyrenéerna. Dessa plundringar slutade först sedan den tysk-böhmiska armén krossat den ungerska i slaget vid Augsburg den 10 augusti 955.

För slovenernas del betyder den ungerska invasionen en förlust av ungefär 10 000 km² territorium samt avbrutna förbindelser mellan väst- och sydslaver i mellersta donauområdet. Plundringarna decimerade även de slovenska bosättningarna i närliggande områden, dit senare tyskarna flyttade in. Å andra sidan bröt ungrarna den tyska ringen som från norr och öster hotade att omsluta det slovenska områdets kärna i Östalperna under 800-talet.

Inte heller för ungrarna blev kontakten med slovenerna utan följder: just de underkuvade slaverna spelade en viktig roll vid det ungerska folkets övergång från boskapsskötsel till jordbruk. Dessutom upptog det ungerska språket en del slovenska ord, vilka har levt kvar ända till våra dagar.

De slovenska kustområdena fram till 800-talets slut

Kustområdenas utveckling skilde sig ganska mycket från utvecklingen i de andra slovenska områdena. Medan grunderna till feodalsystemet redan tidigt utvecklades på den furlaniska slätten, nåddes trakterna kring Soča av feodalismen först omkring år 1000. Fram till dess levde slovenerna där i fria socknar (župe). Städerna i Istrien hade romansk befolkning, medan Istriens inre delar var glest bebyggda, öde och ouppodlade.

Övergången från det bysantinska till det frankiska styret innebar en långt större omvandling för Istrien än händelserna under samma tid gjorde för Karantanien. Hittills hade städerna i Istrien och deras omgivning levt under samma ekonomiska, sociala och politiska förhållanden som under romartiden. Den frankiske hertigen Ivan, som styrde Istrien omkring år 800, hade dock börjat dela ut

Tako se je končalo preseljevanje Madžarov v Panonsko ravnino. Poslej so vdirali v Italijo in Nemčijo. Njihovi pohodi so segali okrog Alp in celo do Pirenejev. Vpadom je napravila konec šele nemško-češka vojska, ki je popolnoma porazila madžarsko v bitki dne 10. avgusta 955 pri Augsburgu.

Za Slovence pomeni madžarska naselitev izgubo okrog 10 000 km² narodnostnega ozemlja v Panoniji ter pretrgano zvezo med zahodnimi in južnimi Slovani v srednjem Podonavju. Pustošenja so tudi razredčila slovenske naselbine v bližnjih območjih, kamor so se zatem naselili Nemci. Po drugi strani pa so Madžari razbili nemški obroč, ki je v 9. stoletju s severa in zahoda začel oklepati jedro slovenskega ozemlja v Vzhodnih Alpah.

Tudi za Madžare stik s Slovenci ni ostal brez posledic: prav Madžarom podložni Slovani so imeli poglavitni delež pri tem, da je madžarsko ljudstvo prešlo z živinoreje na poljedelstvo. Madžarščina je tudi prevzela precej slovenskih izrazov, ki so se v njej ohranili vse do danes.

Slovensko primorje do konca 9. stoletja

Razvoj Slovenskega primorja se je v tem času precej razlikoval od razvoja drugih slovenskih pokrajin. Medtem, ko so v Furlanski ravnini bile že v langobardski dobi izoblikovane močne podlage fevdalnega reda, je ta zajel Posočje šele okrog leta 1000. Pred tem so Slovenci tam živeli v svobodnih soseskah (župah). Istrska mesta so bila romanska, notranjost Istre pa slabo naseljena, pusta in neobdelana.

Prehod izpod bizantinske pod frankovsko oblast v 8. stoletju je pomenil za Istro precej večjo spremembo, kot pa dogodki v istem času za Karantanijo. Vse dotlej so istrska romanska mesta s svojimi okoliši živela v gospodarskih, družbenih in političnih razmerah, kakršne so podedovala še iz rimskih časov. Frankovski vojvoda Ivan, ki je upravljal Istro okrog leta 800, je začel dodeljevati neobdelano zemljo v najem novim naseljencem in v notranjost Istre se je obrnil močan slovenski kolonizacijski tok s severa. Mesta so izgubila oblast nad okolico in velik del svojih posestev. ouppodlad mark till nybyggare och en stark slovensk koloniseringsström flöt från norr mot Istriens inre. Städerna förlorade både sin makt över omgivningarna och en stor del av sina ägor. Det mesta av landsbygden kom gradvis i storgodsägarnas händer, mest kyrkliga sådana, men en del hamnade under de frankiska feodalherrarna. Med tiden förlorade städerna sitt självstyre. Först omkring 200 år senare började det medeltida samhället och självstyret åter att utvecklas där.

Inte bara för städerna längs den istriska kusten utan även för Venedig förflöt 800-talet i piratöverfallens tecken, på liknande sätt som de samtida nordeuropeiska städerna led under vikingarnas attacker. Dessa överfall började efter år 820, då de vid Neretvas mynning bosatta slaverna skakade av sig det bysantinska oket. År 830 var Venedig nödsakat att sluta fred med dem, men den freden varade inte länge. År 835 började neretvaslaverna anfalla igen, denna gång i sällskap med kroater från Dalmatien. I försvarssyfte slöt Venedig ett förbund med furlanierna och istrierna, men det hjälpte föga. År 846 plundrade neretvaslaverna t.o.m. en av Venedigs öar, medan Furlaniet var utsatt för attacker ända fram till år 865.

Efter år 840 började till råga på allt även arabiska pirater dyka upp. Dessa besegrade den bysantinska flottan år 841, året därpå även den venetianska och därmed låg vägen till norra Adriatiska havet öppen för dem. År 875 försökte de t.o.m. erövra Gradež (Grado) i Triestebukten. De slaviska piraterna stod utanför Piran år 872 och 876 plundrade de Umag, Novi grad (Citta nova), Sipar och Rovinj. Dessutom var Istrien utsatt också för venetianska rövare.

Sönderstyckning av slovenernas mark

Efter segern över ungrarna vid Augsburg pressade de bayersk-karantanska arméerna det ungerska rikets gräns tillbaka österut till den pannoniska slättens utkant. De förenade rikena Bayern och Karantanien var vid den tiden det mest omfattande området under en hertigs makt. Den politik som fördes av den dåvarande hertigen Henrik II började

Večina podeželja je postopoma prišla v roke velikih zemljiških gospostev, zlasti cerkvenih, deloma pa tudi frankovskih fevdalcev. Sčasoma so mesta izgubila svojo samoupravo in šele čez približno dvesto let se je v njih začela razvijati srednjeveška mestna občina in uprava.

9. stoletje je ne samo za mesta ob istrski obali, temveč tudi za Benetke, poteklo v znamenju gusarskih napadov, podobno kot so v istem obdobju pod vikinškimi napadi trpela severnoevropska mesta. Napadi so se začeli kmalu po letu 820, ko so se Slovani ob ustju Neretve otresli bizantinske oblasti. Leta 830 so Benetke z njimi morale skleniti mir, ki pa ni dolgo trajal – leta 835 so Neretljani spet začeli napadati, pridružili pa so se jim tudi dalmatinski Hrvatje. V obrambo pred njimi so se Benetke povezale s Furlani in Istrani, vendar ni mnogo pomagalo. Leta 846 so Neretljani oropali celo enega izmed beneških otokov, Furlanijo pa so napadali vse do leta 865.

Po letu 840 so se povrhu vsega začeli pojavljati še arabski gusarji. Leta 841 so premagali bizantinsko mornarico, leto zatem še beneško in pot v severni Jadran jim je bila odprta. Leta 875 so poskušali zavzeti celo Gradež v Tržaškem zalivu. Slovanski gusarji so leta 872 stali pred Piranom, leta 876 pa so oropali Umag, Novigrad, Sipar in Rovinj. Poleg tega je bila Istra izpostavljena tudi benečanskim roparjem.

Razdrobitev slovenskega ozemlja

Po zmagi nad Madžari pri Augsburgu so bavarsko-karantanske vojske potisnile mejo med nemško in ogrsko državo nazaj proti vzhodu do roba Panonske nižine. Združeni Bavarska in Karantanija sta ta čas bili najobsežnejše področje pod enim samim vojvodo. V politiki takratnega vojvode Henrika II. so se začele kazati stare bavarske težnje po samostojnem položaju v nemški državi. Cesar je zato ločil Karantanijo od Bavarske in ji postavil drugega vojvodo. Po letu 1002 sta Karantanija in Bavarska bili dokončno ločeni.

Obnovljena vojvodina Velika Karantanija je imela znatno šibkejše družbene temelje od uppvisa de gamla bayerska strävandena efter en självständig plats i det tyska riket. Därför skilde kejsaren Karantanien från Bayern och tillsatte en ny hertig. Efter år 1002 var Karantanien och Bayern slutgiltigt skilda från varandra.

Det nya hertigdömet Storkarantanien hade betydligt svagare samhälleliga grunder än de andra hertigdömena i det tyska riket. Befolkningen var nämligen slovensk, medan adeln bestod av invandrare från skilda tyska områden. Bara några få kosezer lyckades rädda sig till högadelskiktet. Fram till 1100-talets början fördelade kronan nästan all sin mark i slovenska områden bland kyrkliga och världsliga feodalherrar. Karantaniens hertig var praktiskt taget maktlös. Den kommande territorialuppdelningens huvuddrag började visa sig under 1100-talet: det blivande Kärnten, Steiermark, Krain och Istrien, medan Goricaområdet (it. Gorizia) formades senare. Efter 1200-talet försvann även det gemensamma namnet för slovener.

Otokar II och habsburgarnas ankomst

De slovenska ländernas feodala sönderdelning nådde sin kulmen i början av 1100-talet. Det fanns varken något gemensamt styre eller någon lag som gällde lika för alla feodalherrar. Därför uppträdde strävanden efter större enhetlighet och mot århundradets slut började man tillämpa en ny landsrätt. Denna reglerade förhållandena mellan feodalherrarna och deras relationer till landsfursten. Huvudrollen i denna utveckling spelades av den lägre adeln och av städerna i vardande, eftersom båda förväntade sig ha nytta av en stark landsmyndighet som kunde tygla storfeodalherrarnas egenmäktighet. Sålunda förenades Kärnten under landsfurstarna av Spanheim, och Steiermark under babenbergarna.

Giftermål mellan olika adelsfamiljer fick till följd att egendomarna som gick i arv bytte ägare, varvid några av dem stärkte sin ställning på de andras bekostnad. Det gick förstås inte utan strider. År 1246 stupade Friedrich av Babenberg i krig utan att lämna några efterlevande. År 1250 dog även den

drugih vojvodin v nemški državi. Ljudstvo je namreč bilo slovensko, plemstvo pa so bili prišleki iz različnih nemških pokrajin. Le redkim kosezom je uspelo rešiti se med prave velikaše. Do začetka 12. stoletja je krona razdelila skoraj vso svojo zemljo na slovenskih tleh med cerkvene in posvetne fevdalce. Karantanski vojvoda ni imel skoraj nikakršne moči več. V 12. stoletju se tudi začnejo kazati glavni orisi pokrajin, v katere bo kasneje razdeljeno slovensko ozemlje: Koroška, Štajerska in Kranjska. Poleg njih tudi Istra, medtem ko se je Goriška izoblikovala kasneje. Od 13. stoletja dalje izgine tudi skupno ime za Slovence.

Otokar II. in prihod Habsburžanov

Fevdalna razdrobljenost slovenskih dežel je dosegla svoj višek v začetku 12. stoletja. Pokrajin nista združevali niti skupna uprava, niti skupno pravo, ki bi veljalo za vse fevdalce. Zato so se začele pojavljati težnje po večji enotnosti in proti koncu stoletja se je začelo uveljavljati novo deželno pravo. To je urejalo medsebojne odnose med fevdalci ter odnose fevdalcev do deželnega kneza. V tem razvoju so poglavitno vlogo imela porajajoča se mesta ter nižje plemstvo, kajti tako eni kot drugi so pričakovali korist od močne deželne oblasti, ki bi lahko brzdala samopašnost velikih fevdalcev. Tako se je v tem času Koroška združila pod deželnimi knezi Spanheimi, Štajerska pa pod Babenberžani.

Medsebojne ženitve med plemiškimi družinami so imele za posledico, da so posestva kot dediščina prehajala z družine v družino, pri čemer so se seveda nekatere od njih krepile na račun drugih. Brez bojev za dediščino pa seveda ni šlo. Brez potomcev je l. 1246 v boju padel Friderik Babenberški. Leta 1250 je umrl tudi nemški cesar Friderik II. in v državi je nastalo medvladje, čas brez splošno priznanega vladarja.

Boji za dediščino so v naše kraje privedli češkega kralja Otokarja II. Přemysla. Štajersko plemstvo ga je izvolilo za novega vojvodo in da bi si utrdil pravice do Štajerske in vojvodine Avstrije, se je poročil z Marjeto Babenberško, Friderikovo sestro.

tyske kejsaren Friedrich II och i riket rådde interregnum, en tid utan en allmänt erkänd härskare.

Striderna om arvet förde till de slovenska trakterna den tjeckiske kungen Otokar II Přemysl. Adeln i Steiermark valde honom till ny hertig och för att befästa sina rättigheter till Steiermark och hertigdömet gifte han sig med Margareta av Babenberg, Friedrichs syster.

Med tiden förvärvade Otokar även Krain och Kärnten samt år 1272 Furlaniet. Härmed hade han i sina händer samlat makten över ett territorium som sträckte sig från Böhmen till Adriatiska havet, inklusive all slovensk mark utom Prekmurje.

Den makten varade emellertid inte länge. År 1273 valdes Rudolf av Habsburg till tysk konung och interregnumet var till ända. År 1276 fick Otokar frånsäga sig alla sina länder med undantag av Böhmen, för vilket han fick svära den feodala trohetseden.

År 1278 blossade det åter upp ett krig mellan Rudolf och Otokar och i sammandrabbningen vid Suhi Kruti (Dürnkrut) i Mähren förlorade Otokar både slaget och livet. Härmed försvann habsburgarnas på den tiden farligaste rival och den nya dynastin förankrades i det tyska rikets sydöstra del för de kommande sex århundradena.

Sammanslagning av slovensk mark under habsburgarna

Efter segern över Otokar började Rudolf av Habsburg grunda sin ätts dynastiska territorium. Hans son Albrecht fick Österrike och Steiermark i feodal ägo (1281) och till sin allierade Meinhard gav han Kärnten och Krain. Efter Meinhards son Henriks död övertog Habsburgarna år 1335 också dessa två länder.

Meinhards tronsättning beskrivs av abboten Janez Vetrinjski från Kärnten sålunda: »Herrens år 1286... den 1 september uppsteg Meinhard högtidligen på sitt hertigdömes tron enligt en gammal ceremoni... Bonden som sitter på tronen ropar på slovenska språket: 'Vem är den man som närmar sig?' De som sitter runtomkring honom svarar: 'Det

Sčasoma si je Otokar pridobil še Kranjsko in Koroško ter leta 1272 Furlanijo. S tem je v njegovih rokah bila združena oblast od Češke do Jadranskega morja ter vse slovensko ozemlje, razen Prekmurja.

Ta oblast ni trajala dolgo. Leta 1273 je za nemškega kralja bil izvoljen Rudolf Habsburški in s tem se je končalo medvladje. Leta 1276 se je Otokar moral odreči vsem svojim deželam, razen Češki, za katero je Rudolfu prisegel fevdalno prisego zvestobe.

Med Rudolfom in Otokarjem je l. 1278 spet prišlo do vojne in v spopadu pri Suhih Krutih (Dürnkrut) na Moravskem polju je Otokar izgubil bitko in življenje. S tem je izginil najnevarnejši tekmec Habsburžanom v tem času in nova dinastija se je zasidrala na jugovzhodnem delu nemške države za dobrih šest stoletij.

Združitev slovenske zemlje pod Habsburžani

Po zmagi nad Otokarjem je Rudolf Habsburški začel snovati dinastični teritorij svoje rodbine. Sinu Albrechtu je dal v fevd Avstrijo in Štajersko (1282), zavezniku Majnhardu pa Koroško in Kranjsko. Po smrti Majnhardovega sina Henrika so Habsburžani l. 1335 zasedli tudi ti dve deželi.

Majnhardovo ustoličevanje opisuje koroški opat Janez Vetrinjski: »Leta Gospodovega 1286... 1. septembra je Majnhard svečano ustoličen na prestol svojega vojvodstva po običaju, ki se spoštuje od starih časov... Kmet, ki sedi na kamnu, zakliče v slovenskem jeziku: ‚Kdo je to, ki prihaja?' Tisti, ki sede okrog njega, odgovarjajo: ‚To je deželni vojvoda.' Nakar on: ‚Ali je pravičen sodnik, ki želi dobro domovini, ali je dostojen svobodnega položaja? Ali je vernik in branilec krščanske vere?' Vsi odgovarjajo: ‚Je in bo'... Pravijo, da spada še k temu obredu, da vojvoda iz kmečkega klobuka pije vodo, da ne bi ljudstvo ki to gleda stremelo za vinom v katerem je pijanost, ampak da bi bilo zadovoljno s tistim, kar mu nudi domača zemlja. Poleg tega mora obvezno odgovarjati v slovenskem jeziku, ki se tu uporablja, a ne v drugem, če se v njem kdo pritoži na cesarja...«

är landets hertig.' Därpå säger bonden: 'Är han en rättvis domare som vill sitt hemland väl? Är han värdig en fri ställning? Är han troende och den kristna trons försvarare?' Alla svara: 'Han är och förblir det'... Det sägs att det hör till ceremonien att hertigen dricker vatten ur en bondhatt för att folket som tittar på inte skall sträva efter vinet som berusar, utan nöja sig med det som hemmajorden erbjuder. Dessutom är han skyldig att svara på slovenska språket, som brukas här, och inte på något annat språk om någon anför klagomål till kejsaren på detta språk...«

Mindre feodalherrar (från Turjak, Žovnek osv.) underkastade sig habsburgarna och blev deras vasaller. År 1367 uppnådde Rudolf IV hos kejsaren en höjning av Krains status till ett självständigt hertigdöme. Sedan de intagit den mark som tillhört de försvagade patriarkerna av Aquilea nådde habsburgarnas makt till Adriatiska havet vid två platser: Devin i Triestebukten och Rijeka vid Kvarnerbukten. Genom arvsfördrag med grevarna i Gorica fick de några år senare furstendömet Pazin i Istrien samt egendomarna i Dolenjska och Bela krajina. Under den sista fjärdedelen av 1300-talet sökte även Trieste deras beskydd för att värna sig mot allt större tryck från Venedig.

Kriget med Venedig 1508–1516 gav habsburgarna trakterna kring Tolmin och Bovec samt staden Aquilea. År 1526 inlemmades tillsammans med Ungern även där bosatta slovener. Vid 1500-talets början var alla slovenska områden med undantag av de istriska städerna förenade under habsburgarnas spira.

Grevarna av Celje (Zilli)

Under sin uppgångstid saknade habsburgarna inte mäktiga motståndare. De betraktades med avundsjuka av luxemburgarna, som var rivaler om kejsartronen. Deras farligaste motståndare i de slovenska länderna blev dock grevarna av Celje.

Dessa levde ursprungligen i slottet Žovnek i Savinjadalen och hade genom arvsfördrag förvärvat omfångsrika egendomar, som också omfattade Celje med omgivningar. De erkände habsburgarna som sina feodalherrar

Habsburžanom so se podvrgli manjši fevdalci (gospodje s Turjaka, Žovneka, itd) ter postali njihovi vazali. Rudolf IV. je l. 1364 dosegel, da je cesar povzdignil Kranjsko v samostojno vojvodino. Po zasedbi posestev oslabelih oglejskih patriarhov je habsburška oblast l. 1366 dosegla jadransko obalo, in sicer pri Devinu v Tržaškem zalivu ter pri Redi ob Kvarnerju. Nekaj let pozneje jim je dedna pogodba z goriškimi grofi prinesla Pazinsko knežijo ter posestva na Dolenjskem in v Beli Krajini. Pod njihovo varstvo se je v zadnji četrtini 14. stoletja podal tudi Trst, da se zavaruje pred vse večjim benečanskim pritiskom.

V vojni z Benečani 1508-1516 so si Habsburžani pridobili Tolminsko in Bovsko ter Oglej, l. 1526 pa so obenem z Madžarsko pod njihovo oblast prišli tudi tam živeči Slovenci. V začetku 16. stoletja je tako pod habsburškim žezlom bilo združeno vse slovensko ozemlje, z izjemo istrskih mest.

Celjski grofje

V svojem vzponu Habsburžani niso bili brez mogočnih nasprotnikov. Z zavistjo so jih opa-

och tilldelades av dem år 1341 den ärftliga rangen och titeln Greve av Celje (Grauff von Zilli). Som habsburgarnas vasaller vann de stort anseende och slöt familjeband också med kungliga hov.

Deras verkliga framgång började under greve Herman II:s tid, då denne under slaget mot turkarna vid Nikopolje år 1396 räddade livet på flyende Sigismund av Luxemburg, som vid den tiden var tysk kejsare, men även konung i Böhmen och Ungern. Den tacksamme kejsaren förlänade greven rika egendomar i Zagorje i Kroatien samt titeln »rikets adelsman«. Härmed upphörde celjegrevarnas vasallförhållande till habsburgarna.

Hermans efterföljare Friedrich fick av kejsaren år 1436 den ärftliga titeln *rikets furste*. På det viset blev hans egendomar ett självständigt furstendöme och furstarna av Celje blev helt och hållet jämställda med habsburgarna. De präglade också egna mynt med sitt vapen på.

Till en början ville habsburgarna inte erkänna celjeättens självständighet. I kriget mellan de båda familjerna 1436–1443 segrade dock herrarna av Celje. Deras ställning

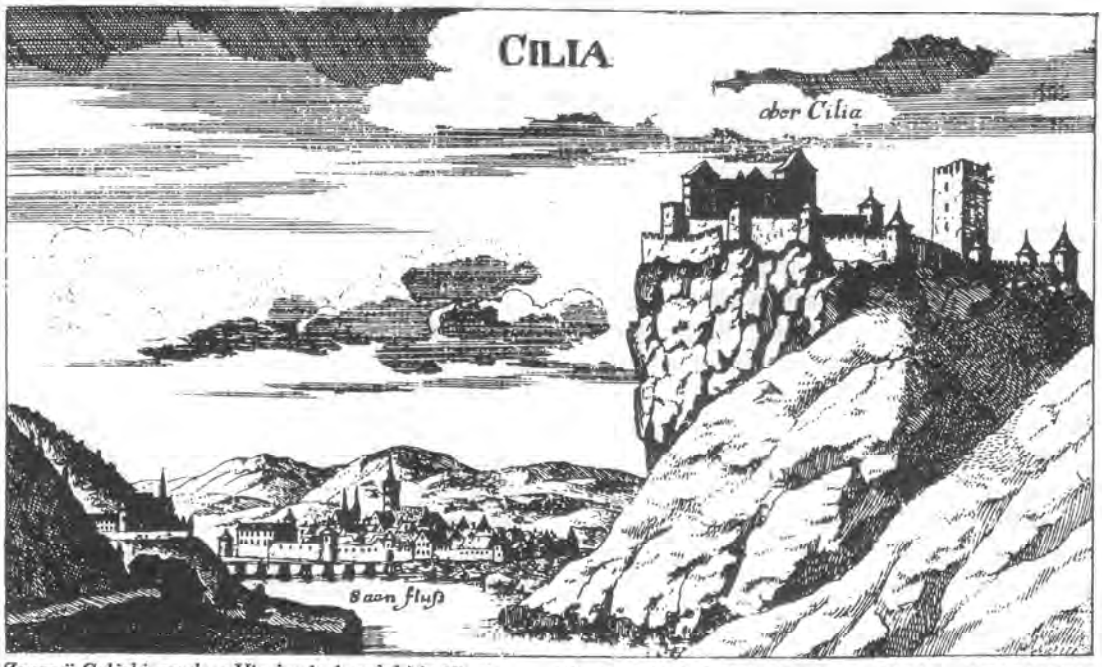

Zgornji Celjski grad po Vischerjevi podobi iz 17. st.

Det övre Celjeslottet avbildat av Vischer på 1600-talet.

zovali Luksemburžani, njihovi tekmeci na cesarskem prestolu, v slovenskih deželah pa so jim najnevarnejši nasprotniki postali Celjski grofje.

Ti so prvotno živeli na gradu Žovneku v Savinjski dolini in so po dedni pogodbi dobili tudi obsežne posesti, vključujoče Celje z okolico. Priznali so Habsburžane za svoje fevdne gospode, ti so jim pa podelili leta 1341 dedno dostojanstvo Celjskih grofov (Grauff von Zilli). Kot habsburški fevdniki so dosegli velik ugled in sklepali rodbinske zveze celo s kraljevskimi dvori.

Glavni vzpon Celjskih se je začel za časa grofa Hermana II., ko je ta v bitki proti Turkom pri Nikopolju leta 1396 rešil življenje bežečemu Sigmundu Luksemburškemu, kateri je takrat bil nemški cesar, a tudi kralj na Češkem in Madžarskem. Iz hvaležnosti mu je Sigmund podelil bogata posestva v hrvatskem Zagorju ter ga povzdignil v »državnega velikaša«. S tem je prenehalo vazalstvo Celjskih do Habsburžanov.

Hermanovemu nasledniku Frideriku II. je 1436 cesar podelil dedni naslov *državnega kneza*. Tako je celjska posest postala samostojna kneževina, celjski knezi pa povsem enakopravni s Habsburžani. Kovali so tudi svoj denar s celjskim grbom.

Habsburžani sprva niso priznali osamosvojitve Celjskih. V celjsko-habsburški vojni (1436–1443) pa so zmagali Celjski. Habsburžani so jih sedaj priznali za državne kneze, sklenili so celo medsebojno dedno pogodbo. Toda Friderikov naslednik Ulrik II. je težišče celjske politike prenesel na Madžarsko in si s tem nakopal nevarne nasprotnike v madžarski plemiški rodbini Hunjadi. Ko je v kraljevem spremstvu 1456 obiskal Beograd po turškem obleganju, ga je tam umoril Ladislav Hunjadi. Z njegovo smrtjo je rod Celjskih izumrl, celjskih posesti v nemški državi se je pa po enoletnih bojih za dediščino polastil cesar Friderik III. Habsburški.

Pogreb Ulrika Celjskega je opisan v *Kroniki neznanega minorita*[1] : »Sredi cerkve je bil

Pečat mesta Celja iz l. 1465 s celjskim grbom
Staden Celjes sigill från 1465 med celjeättens vapen

som rikets furstar erkändes av habsburgarna, med vilka de även skrev ett ömsesidigt arvsavtal. Friedrichs efterföljare Ulrich II flyttade emellertid sin politiks tyngdpunkt till Ungern och därmed skaffade han sig farliga motståndare i den ungerska adelsfamiljen Hunjadi. När han i kungens följe besökte Belgrad år 1456 efter en turkisk belägring, mördades han av Ladislav Hunjadi. Med hans död dog celjeätten ut och efter ett år av strider tillföll den delen av deras markområden som låg inom gränserna för det tyska riket kejsaren Friedrich III av Habsburg.

Ulrichs av Celje begravning beskrivs i *Den okände minoritens*[1] *krönika*: »I kyrkans mitt stod en likbår, täckt med dyrbart tyg och på den låg den döde fursten av Celje. Kring båren brann många stora ljus med ett strålande sken. Bland dessa stod tolv fattiga män och höll brinnande ljus i sina händer... Sedan kom riddare och tjänare till båren bärande fem fanor som offrades. Det var fanor från Celje, Ortenburg, Žovnek, Zagorje samt en liten sorgefana. Tillsammans med fanorna offrades även de tillhörande fyra sköldarna och förgyllda hjälmarna. Nu kom tolv svartklädda pojkar ridande på tolv hästar täckta i svart. Hästarna offrades. En väldig man steg

[1] Minorit: redovnik minoritskega (frančiškanskega) reda.

[1] Minorit: munk av minoritorden (franciskanerorden).

postavljen oder, pokrit z dragocenim suknom in na njem je ležal mrtvi Celjan. Okoli odra je gorelo mnogo velikih sveč, ki so dajale svetlo luč. Med njimi je stalo okrog odra dvanajst ubožcev, ki so držali v rokah goreče sveče... Nato so prinesli vitezi in služabniki pet zastav pred oder in jih darovali. Zastave so bile: celjska, ortenburška, žovneška, zagorska in majhna žalna. Z zastavami vred so prinesli in darovali tudi pripadajoče štiri ščite in pozlačene šleme. Zdaj je prijahalo pred oder dvanajst črno oblečenih dečkov na dvanajstih črno ogrnjenih konjih; konje so darovali. Zdaj je stopil naprej silen mož, ves v oklepu, ter se vrgel na tla. In nekdo je zavpil nad tem možem s silnim glasom: ‚Danes grofje Celjski in nikdar več!' Ta vzklik se je dvakrat ponovil. Nato je še raztrgal celjsko zastavo nad seboj. Tedaj je nastalo v cerkvi tako jokanje in žalovanje moških in žensk, da ni mogoče popisati.«

Usoda drugih južnoslovanskih držav v zgodnjem srednjem veku

Hrvatska:
Hrvatska se je okrepila za časa kneza Trpimira (okrog 845–864), utemeljitelja vladarske družine Trpimirovićev, ki je vladala približno 250 let. Za časa Tomislava (okrog l. 925) je postala ena najmočnejših držav na Balkanskem polotoku. Po smrti zadnjega Trpimirovića, Štefana, je Hrvatska z Madžarsko leta 1102 sklenila dogovor, imenovan pacta conventa, po katerem je postala sestavni del madžarske države s posebnim položajem. Po smrti kralja Matije Korvina (1458–1490) je madžarsko-hrvaška država v začetku 16. stoletja propadla in prišla pod habsburško nadoblast.

Srbija:
V času od 7. do 12. stoletja je nastalo več srbskih državic, jedro prihodnje velike srbske države pa sta bili Raška in konec 12. stoletja njej priključena Zeta (današnja Črna gora). Takrat je v Raški vladal Štefan Nemanja, začetnik dinastije Nemanjićev. Svoj višek je Srbija dosegla za časa Dušana Silnega (1331–1355), ko je obsegala večino današnje Srbije, Črno goro, Albanijo, del današnje Bosne,

fram, helt iförd pansar och kastade sig på golvet. Någon ropade över mannen med en mäktig stämma: 'I dag grevarna av Celje och aldrig mer!' Ropet upprepades två gånger till. Sedan rev han baneret av Celje över sig. I kyrkan hördes då ett obeskrivligt klagande och gråt av män och kvinnor.«

De övriga sydslaviska staternas öden under medeltiden

Kroatien:
Kroatien stärkte sin ställning under furste Trpimirs regering (omkr. 845–864). Denne grundade Trpimirović-dynastin som regerade i omkring 250 år. Under Tomislavs tid (omkr. 925) blev Kroatien en av de starkaste staterna på Balkanhalvön. När Štefan, den siste av Trpimirović-ätten, dött slöt Kroatien år 1102 med Ungern ett avtal, s.k. pacta conventa, enligt vilket Kroatien ingick i det ungerska riket, där det intog en särställning. Efter kung Mathias Corvins (1458–1490) död förföll den ungersk-kroatiska staten i början av 1500-talet och kom under habsburgarnas överhöghet.

Serbien:
Under tiden från 600- till 1100-talet uppstod flera små serbiska stater. Det blivande storserbiska rikets kärna var dock Raška och det vid 1100-talets slut anslutna Zeta (dagens Montenegro). På den tiden var det Štefan Nemanja, grundare av Nemanjić-dynastin, som regerade i Raška. Sin höjdpunkt nådde Serbien under Dušan den Väldiges tid (1331–1355), då det omfattade den största delen av dagens Serbien, Montenegro, Albanien, en del av dagens Bosnien, Grekland nästan ända till Aten samt en del av dagens Bulgarien. Bland hans efterföljare uppstod oenighet som underlättade för turkarna att besegla den serbiska statens öde i slaget på Kosovoslätten den 28 juni 1389.

Bosnien:
Längst har den gamla stamordningen bibehållits i den mellersta, bergiga delen av dagens Bosnien. Först mot 1100-talets slut började den feodala ordningen vinna terräng.

Makedonijo, Grčijo skoraj do Aten in del današnje Bolgarije. Med njegovimi nasledniki je zavladala nesloga, kar je olajšalo Turkom, da so zapečatili usodo srbske države v bitki na Kosovem polju 28. junija 1389.

Bosna:
Najdalje se je obdržala stara rodovno-plemenska ureditev v osrednjem, goratem delu današnje Bosne. Šele proti koncu 12. stoletja se začenja uveljavljati fevdalna ureditev.

Od 13. stoletja do propada v drugi polovici 15. stoletja so Bosni vladali Kotromanići. Svoj najvišji vzpon je Bosna dosegla za časa vlade Štefana Kotromanića (1322–1353) in njegovega naslednika Tvrtka I. (1353–1391). Po propadu nemanjiške Srbije je Bosna za kratek čas postala najmočnejša slovanska država na Balkanskem polotoku. Kmalu pa je začela kloniti pred pritiskom Turkov, ki so v vojnem pohodu leta 1463 ubili zadnjega bosanskega kralja in s tem uničili bosansko državo.

Makedonija:
Slovani, ki so se v 7. stoletju naselili na ozemlju današnje Makedonije in v delu Grčije, so se povezovali v kneževine, imenovane Sclavinije. Te so vse do 10. stoletja ohranile precejšnjo samostojnost in Bizanc je z njimi imel precej težav. Konec tega stoletja je v bojih z Bizancem propadla Bolgarija in priložnost so izkoristili makedonski plemenitaši. Nastala je makedonska država pod Samuelom, ki se je oklical za carja in v bojih z Bizantinci zasedel številne pokrajine od Bosne do Bolgarije. Dokončno ga je porazil bizantinski cesar Vasilij II. pri gori Belasici in mu vrnil vojsko – oslepljeno. Od štirinajsttisoč ujetnikov je vsak stoti obdržal eno oko, da je tovariše lahko pripeljal domov. Pretresen od prizora je Samuel umrl dva dni po njihovem povratku in makedonske države je bilo konec.

Från 1200-talet och fram till Bosniens fall under 1400-talets senare hälft regerade ätten Kotromanić. Höjdpunkten uppnåddes för Bosniens del under Štefan Kotromanićs (1322–1353) och hans efterföljare Tvrtko I:s (1353–1391) regeringsperioder. Efter Serbiens fall blev Bosnien under en kort tid den starkaste slaviska staten på Balkanhalvön. Det böjde sig dock snart under trycket från turkarna, som under ett fälttåg år 1463 dödade den siste bosniske kungen och därmed förintade den bosniska staten.

Makedonien:
Under 600-talet bosatte sig slaverna i trakterna av dagens Makedonien och norra Grekland, där de samlades i furstendömen, kallade Sclavinier. Dessa bibehöll ett stort mått av självständighet ända fram till 900-talet och ställde till mycket besvär för Bysans. Vid detta århundradets slut dukade Bulgarien under i striderna med Bysans och detta utnyttjades av den makedonska adeln. Under Samuel, som låtit utropa sig till tsar, uppstod en makedonsk stat och i striderna med Bysans tog han stora områden från Bosnien till Bulgarien i besittning. Slutgiltigt blev han besegrad i slaget vid berget Belasica av den bysantinske kejsaren Basileios II. Hans här återlämnades – med ögon utstuckna. Av de fjortontusen krigsfångarna fick var hundrade man behålla det ena ögat för att kunna leda sina kamrater hem. Skakad av åsynen dog Samuel två dagar efter deras återkomst och det makedonska riket upphörde att finnas till.

Od kmečkih uporov do reformacije
Från bondeupproren till reformationen

Turki prihajajo!

Ta klic je vlil strah v kosti marsikateremu slovenskemu predniku.

V Evropo so Turki prišli prvič v prvi polovici 14. stoletja. Že leta 1361 so prestavili svojo prestolnico iz Burse v Mali Aziji v Odrin ob reki Marici na Balkanskem polotoku. Zmagi nad srbsko vojsko ob Marici (1371) in na Kosovem polju (1389) sta zadali smrtni udarec srbski srednjeveški državi. Leta 1393 so si Turki pokorili tudi Bolgarijo. Madžarski (med drugim) kralj Sigmund je sicer proti njim organiziral križarsko vojsko, a ta je bila poražena v bitki pri Nikopolju leta 1396, v kateri je tudi Sigmund sam na begu skoraj izgubil življenje. Leta 1453 so Turki zavzeli Konstantinopel in bizantinsko cesarstvo je prenehalo obstajati.

Spori med bosanskimi fevdalci, kateri so včasih klicali na pomoč tudi Turke, so slednjim odprli pot na slovensko ozemlje. Prvič so prišli okrog leta 1408, in sicer v okolico Metlike. Podoben bežen napad se je ponovil 1411, ko so oropali Metliko in Črnomelj. Bosansko-turška vojska je 1415 udarila proti Madžarski in prišla do Blatnega jezera, ena od obrobnih čet se je pa pojavila pred Ljubljano. Istega leta so oddelki turške vojske prišli tudi na celjsko posest na Štajerskem.

Vsi ti turški napadi so bili le bežni roparski pohodi, a so napravili dokaj strahu. Leta 1416 je Ljubljana obnovila svoje mestno obzidje in tudi sicer so se začeli pogovori o obrambnih ukrepih: kako z zažiganjem kresov ter drugimi znaki opozoriti ljudstvo in kako spraviti imetje prebivalstva v utrdbe.

Leta 1424 so turški napadi prenehali za petinštirideset let. Po letu 1469 so se pa obnovili v strahotnejši obliki in se ponavljali vse v 17. stoletje.

Predznanilci kmečkih uporov

Slovenske dežele so pod vpadi Turkov silno trpele. Po neki oceni iz leta 1508 so Turki na

Turkarna kommer!

Detta rop ingöt fruktan i många av slovenska förfäder.

Till Europa kom turkarna för första gången under 1300-talets första hälft. Redan 1361 flyttade de sin huvudstad från Bursa i Mindre Asien till Adrianopel på Balkanhalvön. Två segrar över den serbiska armén, den första vid floden Maritsa (1371) och den andra på Kosovoslätten (1389) gav dödsstöten åt det medeltida serbiska riket. 1393 underkuvade turkarna även Bulgarien. Den ungerske kungen m.m. Sigismund organiserade visserligen ett korståg mot turkarna, men blev besegrad i slaget vid Nikopolje år 1396 och var nära att omkomma under flykten. År 1453 erövrade turkarna Konstantinopel och bysantinska kejsardömet upphörde att existera.

Trätor mellan de bosniska feodalherrarna, som tidvis kallade även på turkisk hjälp, öppnade vägen för turkarna till slovenska områden. För första gången kom de omkring år 1408 till staden Metlikas omgivningar. Ett liknande, flyktigt angrepp gjordes år 1411, då turkarna plundrade Metlika och Črnomelj. Den bosnisk-turkiska hären slog till mot Ungern 1415 och nådde fram till Balatonsjön. En av de flankerande härarna visade sig utanför Ljubljana. Samma år befann sig delar av den turkiska hären även på celjeättens mark i Steiermark.

Alla dessa turkiska attacker var bara flyktiga rövartåg, men de vållade mycken skräck. År 1416 byggde Ljubljana om sin stadsmur och även annorstädes började man diskutera försvarsåtgärder: hur man skulle förvarna befolkningen med eldar och andra tecken samt hur invånarnas egendom skulle föras i säkerhet bakom fästningarnas murar.

Efter år 1424 förskonades man från turkiska angrepp under 45 år, men efter 1469 återkom de i en mera skräckinjagande skepnad och pågick ända in på 1600-talet.

Kranjskem, Štajerskem in Koroškem izropali in požgali veliko domačij ter do takrat pobili ali odvlekli s seboj okrog 200.000 ljudi. Poleg tega so dežele trpele od kuge in kobilic, prizadela jih je pa tudi več kot desetletna vojna (1478–1490) med Habsburžanom Friderikom III. in ogrskim kraljem Matijo Korvinom, po ljudskem izročilu kraljem Matjažem.

V teh razmerah so ljudstvo trli tudi novi davki: n.pr. *glavarina* in *tedenski vinar*, ki naj bi se uporabljala za obrambo proti Turkom. Glavarina je bila naložena vsem, od gospoda do dojenčka in berača. Tedenski vinar pa je moral plačevati vsakdo, ki se je mogel sam vzdrževati. Zemljiški gospodje so poleg tega plačevali še izredne davke za vzdrževanje najemniških vojsk, vendar so jih navadno preložili kar na svoje podložnike. Ti davki so včasih presegli 20% celotnih dohodkov kmetije.

Turek z ujetniki (slika iz 16. stol.)
Turken med sina fångar (teckning från 1500-talet)

Förebud till bondeupproren

De slovenska områden tillfogades ett ofantligt lidande genom de turkiska plundringstågen. Enligt en uppskattning från år 1508 hade turkarna plundrat och bränt många hem och dittills dräpt eller tillfångatagit omkr. 200.000 människor. Trakterna hemsöktes av pest och gräshoppor och drabbades dessutom av ett mer än tioårigt krig (1478–1490) mellan habsburgaren Friedrich III och den ungerske kungen Mathias Corvin.

Under dessa omständigheter tyngdes befolkningen dessutom av nya skatter: t.ex. *huvudskatten* (dvs. skatten per skalle) och *veckopenningen*, vilka skulle användas till försvaret mot turkarna. Huvudskatten utkrävdes av alla, från feodalherrar till spädbarn och tiggare. Veckopenningen måste betalas av alla som kunde försörja sig själva. Utöver detta betalade feodalherrarna en extra skatt för underhåll av legohärarna, en skatt som dock vanligtvis vältrades över på deras undersåtar. Ibland översteg dessa skatter 20% av en gårds totala inkomster.

För att skydda sig mot turkarna började man befästa städerna. Några orter upphöjdes till städer, just för att ges rättigheten att uppföra en stadsmur. Alla befästningsarbeten utfördes som dagsverken av bönderna, medan åkrarna försummades, och bönderna själva hade minst nytta av dessa arbeten. När turkarna kom, var stadsbon bakom muren, adelsmannen på sitt slott, medan undersåten i bästa fall kunde fly till skogs.

Bondeupproret i det slovenska Kärnten

Kärnten angreps första gången av turkarna år 1473. Trots de tunga pålagor bönderna fick betala hade adeln inte sörjt för landets försvar. Så fort turkarna dragit sig tillbaka, började därför bönderna förena sig i bondeförbund. Det jäste alltmer i landet och i mars 1478 började det första stora bondeupproret på slovensk mark.

Någon riktig väpnad sammandrabbning med feodalherrarna blev det dock inte den gången. Dessa började nämligen samla sina styrkor mot upprorsmakarna först i juni. Turkarna blandade sig i uppgörelsen genom

Za obrambo proti Turkom so se začela utrjevati tudi mesta. Nekateri kraji so bili povzdignjeni v mesta prav zato, da so dobili pravico do mestnega obzidja. Vsa utrjevalna dela je opravil kmet v obliki tlake, medtem ko so polja samevala in je imel sam od tega najmanj koristi. Kadar je prišel Turek, je bil meščan za obzidjem, plemič na gradu, podložnik pa je mogel zbežati kvečjemu v gozd.

Kmečki upor na slovenskem Koroškem

Leta 1473 so Turki prvič vdrli na Koroško. Kljub hudim dajatvam, ki so jih morali plačevati kmetje, plemstvo ni poskrbelo za obrambo dežele. Koroški kmetje so se zato takoj po odhodu Turkov začeli združevati v kmečke zveze. V deželi je čedalje bolj vrelo in marca 1478 se je začel prvi veliki kmečki upor na Slovenskem.

Pravega oboroženega spopada s fevdalno gospodo takrat še ni bilo. Fevdalci so namreč začeli zbirati vojsko proti upornikom šele junija. V obračun so se vmešali Turki, ki so konec julija vpadli na Koroško in ves mesec plenili po njej.

Po besedah kronista je okrog 30.000 Turkov prišlo čez Predel do ozke soteske ob Ziljici, kjer jih je čakalo le okrog 600 kmetov in rudarjev. Turki so nato opustošili prav tiste dele dežele, v katerih je kmečka zveza imela največ somišljenikov. Župnik Unrest pripominja ob tej priložnosti, da je »Bog tako napravil, da nezvesti uporniki ne bi prelivali krščanske krvi,« sodnik iz Beljaka pa pravi: »Zdaj našemu gospodu cesarju ne bo več treba pošiljati najemnikov proti kmečkemu uporu. Turki so razgnali zvezo tako, da ni več ostal človek pri človeku. Vsemogočni Bog še najbolje vse uredi.«

Po odhodu Turkov je plemstvo kruto kaznovalo upornike v svojih gradovih.

Vseslovenski kmečki upor 1515

V prvem desetletju 16. stoletja se je Friderikov sin in naslednik Maksimiljan I. zapletel v vojno z Benečani, čemur je botroval sorazmerno majhen povod: Benečani so mu prepovedali prehod čez svoje ozemlje, ko je leta 1508 hotel v Rim, da bi se dal okronati za rimskega

att återigen tränga in i Kärnten i slutet av juli. Deras plundringar pågick i en hel månad.

Enligt kronikörens ord kom omkring 30.000 turkar genom Predelpasset till dalen längs floden Ziljica, där de möttes av blott ca 600 bönder och gruvarbetare. Efter detta ödelade turkarna just de delar av landet där bondeförbundet hade flest anhängare. Kyrkoherden Unrest anmärker vid detta tillfälle att »Gud gjorde så, för att otrogna upprörsmän inte skulle gjuta kristet blod« och en domare från Beljak (Villach) säger: »Nu behöver vår herre kejsaren inte längre skicka några knektar mot upproret. Turkarna skingrade förbundet, så att inte två människor förblev stående bredvid varandra. Den allsmäktige Guden ordnar allt till det bästa.«

Sedan turkarna gett sig i väg, bestraffade adeln upprorsmakarna på det grymmaste i sina slott.

Det allslovenska bondeupproret 1515

Under 1500-talets första årtionde blev Friedrichs son och efterföljare Maximilian I indragen i ett krig mot venetianarna av en förhållandevis obetydlig anledning: venetianarna förbjöd honom att färdas över deras område när han år 1508 skulle resa till Rom för att låta sig krönas till romersk kejsare. Kriget skärpte den redan svåra belägenhet som undersåtarna befann sig i. Det påbjöds nya skatter, kriget hämmade handeln och kejsarens kontroll över feodalherrarna minskade.

Missnöjet ökade även på grund av lokala motsättningar och några feodalherrars självsvåldighet. På det sättet fördubblade greve Turn från trakten av Kočevje på en tioårsperiod inkomsterna från sina ägor. Han gick t.o.m. så långt att han förslavade andras undersåtar och sålde dem ur landet.

I mars 1515 överrumplade upprorsmännen greven och hans hatade förvaltare Stržen och dödade dem båda två. Denna händelse gav upprorsrörelsen ett kraftigt uppsving och redan vid månadens slut omfattade förbundet omkring 20.000 medlemmar. Till kejsar Maximilian skickade bönderna en delegation, som blev vänligt mottagen. Detta gjorde dem fast

cesarja. Ta vojna je še zaostrila že tako težavni položaj podložnikov. Razpisani so bili novi davki, vojna je zavrla trgovino in cesarjev nadzor nad zemljiškimi gospodi se je zmanjšal.

Nezadovoljnost so povečevali še lokalni spori in samopašnost nekaterih fevdalcev. Tako je grof Turn iz okolice Kočevja v dobrih desetih letih podvojil dohodke svojega gospostva. Šel je celo tako daleč, da je zasužnjeval podložnike z drugih gospostev in jih prodajal iz dežele.

Marca so uporniki presenetili grofa Turna in njegovega osovraženega oskrbnika Stržena in oba ubili. Ta dogodek je dal uporniškemu gibanju močan zalet in že konec meseca je kmečka zveza štela okrog 20.000 članov. K cesarju Maksimilijanu so kmetje poslali svoje poslanstvo; cesar ga je prijazno sprejel, zato so bili uporniki odtlej trdno prepričani, da je na njihovi strani. Dejansko pa je hotel le izkoristiti upor za krepljenje lastne oblasti. Šele ob koncu upora so kmetje spoznali svojo zablodo.

Že v maju so začeli goreti gradovi in v začetku junija je upor zajel vse slovenske dežele. Ko je upor dosegel višek, se ga je pod klicem »le vkup, le vkup, uboga gmajna« udeleževalo okrog 80.000 kmetov; to pomeni več kot desetino takratnega prebivalstva.

Upor pa je bil slabo organiziran in posamezna uporniška središča med seboj niso bila povezana. Kmečke sile so bile tako razdeljene na več manjših oddelkov, katerih plemiškim najemniškim vojakom ni bilo težko premagati, posebno še, ko je na pomoč prišla tudi cesarska vojska. Konec julija je bil upor zatrt, uporniki pa okrutno kaznovani. Valvazor pravi: »Vzeli so jim imetje, mnogim pa tudi življenje. Nekatere so nataknili na kol, obesili ali pretepli. Mnogim so bile požgane hiše. Drugi so morali plačati po en goldinar od hiše. Tako so jim očistili žolč.«

Hrvaško-slovenski kmečki upor 1573

Ta upor ni bil niti zadnji, niti največji v zgodovini slovenskih kmečkih uporov. V spomin pa nam ga vtisne predvsem okrutnost, ki je upor sprožila in s katero so bili uporniki po zatrtju kaznovani. Celo nadvojvoda Karel

övertygade om att kejsaren stod på deras sida. I själva verket ville han bara utnyttja upproret för att stärka sin egen makt. Först vid upprorets slut insåg bönderna sitt misstag.

Redan i maj började slotten brinna och i början av juni spreds upproret över alla slovenska områden. När upproret nådde sin höjdpunkt, deltog omkring 80.000 bönder, dvs. mer än en tiondel av den dåtida befolkningen, under fältropet »Enas, enas, ni arma undersåtar!«

Upproret var dock dåligt organiserat och de enstaka upprorshärdarna hade ingen förbindelse med varandra. Bondestyrkorna var således splittrade i flera mindre avdelningar, som inte var svåra att besegra för adelsmännens knekthärar, i synnerhet när också den kejserliga armén kom dem till hjälp. Vid juli månads slut var upproret kväst och upprorsmännen bestraffades grymt. Valvasor säger: »Man tog ifrån dem vad de ägde, många miste även livet. Somliga spetsades ihjäl, hängdes eller piskades. För många brändes husen ned. De övriga fick betala ett guldmynt för varje hus. På det sättet rensades deras galla.«

Det kroatisk-slovenska bondeupproret 1573

Detta uppror var varken det sista eller det största i de slovenska bondeupprorens historia. Främst fastnar det i minnet på grund

Podložniki prinašajo dnevne dajatve za gospodovo mizo

Undersåtarna lämnar sin dagliga tribut till stormannens bord

sam je po uporu opomnil fevdalce, da je »kmečki upor, ki je nastal v najnovejšem času, prišel in potekel predvsem zaradi njihovega nekrščansko slabega ravnanja s podložniki.«

Najmočnejše žarišče upora je bilo na posestvih osovraženega ogrskega velikaša Franja Tahija v Hrvatskem Zagorju. Podložnikom je jemal živino, žito in vino brez plačila ter od njih izsiljeval denar, kot najhujše pa so kmetje občutili, da je zlorabljal njihove žene in hčere. Podobno so se obnašali tudi drugi fevdalci, zato ni čudno, da se je upor (začel se je 28. januarja 1573) hitro razširil na vse strani.

Upor so njegovi voditelji – Matija Gubec, Ilija Gregorić, Ivan Pasanec in Ivan Mogaić – dobro pripravili. Vedeli so tudi, kaj hočejo doseči. Ustanoviti so hoteli novo deželo, v kateri bi bile združene hrvatske in skoraj vse slovenske pokrajine. Oblast naj bi bila v njihovih rokah, nad njimi bi bil le cesar.

Plemstvo je hitro zbralo svoje sile in v slabih štirinajstih dneh so bile uporniške čete

av den grymhet som dels förorsakade upproret, dels kom till uttryck i bestraffningen av upprorsmakarna när upproret kvästs. Till och med ärkehertig Karl själv påpekade för feodalherrarna efter upproret att »det bondeuppror som ägt rum under den senaste tiden framförallt berodde på deras okristligt dåliga behandling av sina undersåtar.«

Upprorets starkaste härd fanns på de områden som tillhörde den avskydde ungerske stormannen Franjo Tahi i den del av Kroatien som kallas Zagorje. Från sina undersåtar tog han boskap, säd och vin utan att betala och pressade dem dessutom på pengar. Allra värst kändes det dock för bönderna att han våldförde sig på deras hustrur och döttrar. På liknande sätt betedde sig också övriga feodalherrar. Det är därför inte att undra på att upproret, som började den 28 januari 1573, snart spred sig åt alla håll.

Upproret var väl förberett av ledarna Matija Gubec, Ilija Gregorić, Ivan Pasanec och

Pokončevanje puntarjev v kmečkem uporu 1573 (po Valvazorju)

Klappjakt på rebellerna 1573 (Valvasor)

uničene. Svoj epilog je upor dobil z žalostnim in sramotnim prizorom dne 15. februarja v Zagrebu. Gubcu so – po besedah vira – »železno krono, ki so jo v ognju močno ogreli, tako vročo postavili na glavo, ga potem po ulicah ščipali z razbeljenimi kleščami« in ga kot razbojnika raztrgali na štiri kose.

V 16. stoletju so bili kmečki upori ne le na Slovenskem, temveč iz podobnih razlogov (predvsem zaradi davčnega pritiska) tudi drugod po Evropi. Med največjimi je bila nemška kmečka vojna (1524–1525). Švedska je doživljala svoje upore za vladavine Gustava Vase. V pokrajini Dalarna so se npr. začeli upirati prebivalci, ko je kralj leta 1531 uvedel davek v obliki cerkvenih zvonov (zvonovski upor). Najnevarnejši upor pa je izbruhnil 1542 v pokrajinah Småland in Östergötland ter na otoku Öland. Vodil ga je Nils Dacke, kmet iz okolice Kalmarja.

V začetku je Dacke dosegal uspehe. Novembra 1542 je bilo sklenjeno premirje in Dacke je bil priznan kot gospodar Smålanda. Februarja 1543 je oblegal Kalmar; pri tem ga je porazila kraljeva vojska, sestavljena iz tujih najemnikov. Boji so se nadaljevali še tudi po tem, dokler ni bil Dacke obkoljen in je padel v boju, verjetno avgusta istega leta. Posledice so bile trde: uporniki so morali plačati kazen, vojska je plenila po kmetijah in izkoreninjen je bil skoraj ves Dackejev rod.

Ivan Mogaič. De visste också vad de ville uppnå. De ville bilda ett nytt rike, i vilket de kroatiska och nästan alla slovenska områden skulle ingå. Makten skulle tillhöra dem, bara kejsaren skulle vara dem överordnad.

Adeln samlade snabbt sina styrkor och inom knappt fjorton dagar förintades upprorshären. Upprorets epilog utspelades den 15 februari i Zagreb, i en sorglig och skamlig scen. Källan förtäljer om Gubec »att en järnkrona, som upphettats starkt i eld, sattes på hans huvud, varefter han släppades längs gatorna och kneps med glödgade tänger« varpå han slets i fyra delar som en rövare.

Under 1500-talet utspelades bondeuppror inte bara i Slovenien, utan av liknande anledningar (främst det höga skattetrycket) även på andra håll i Europa. Bland de största var det tyska bondekriget (1524–1525). Sverige upplevde sina uppror under Gustav Vasas regeringstid. I Dalarna t.ex. reste sig invånarna när kungen år 1531 började ta ut skatt i form av kyrkklockor (det s.k. klockupproret). Det farligaste upproret utbröt dock i Småland, Östergötland och på Öland. Det leddes av Nils Dacke, en bonde från Södra Möre i Kalmar län.

Till en början var Dacke framgångsrik. I november 1542 ingicks ett stillestånd och Dacke erkändes som Smålands herre. I februari 1543 belägrade han Kalmar, varvid han dock besegrades av en här av kungens utländska legoknektar. Kriget fortsatte till dess att Dacke inringades och sköts ned, troligen i augusti. Efterräkningarna blev hårda: böter utkrävdes, gårdar härjades av trupperna och nästan hela Dackes släkt utrotades.

Reformacija in njene posledice
Reformationen och dess följder

Začetek reformacije

Proti koncu 15. stoletja in začetkom 16. stoletja je cerkev postajala vse bogatejša, duhovščina pa čedalje bolj razbrzdana. Ko je pa papež povrhu vsega začel prodajati še odpustke od grehov, da bi z njimi kril stroške za novo cerkev sv. Petra v Rimu, se je temu uprl menih Martin Luther, sin saškega rudarja.

Na vrata cerkve v Wittenbergu je 31. oktobra 1517 nabil listo s 95 tezami, v katerih je nasprotoval prodajanju odpustkov ter trditvam, da ima papež pravico odpuščati kazen za grehe. 1520 se je dokončno ločil od rimske cerkve. Po Luthrovem nauku je bilo treba obnoviti krščanstvo, da bo tako, kakor ga uči sveto pismo. Zato mora biti sveto pismo dostopno in razumljivo vsem vernikom. Zavrgel je večino zakramentov in z njimi odpravil tudi bistveno razlikovanje med duhovščino in laiki, kot je dotlej vladalo v katoliški cerkvi.

Nove vere so se oprijeli predstavniki vseh stanov: Meščanstvo se je hotelo rešiti stroškov za preštevilno duhovščino, knezi so izrabili priložnost, da se polaste cerkvenega premoženja in celo podložniki so v svetem pismu našli sredstvo, ki naj bi jih rešilo hudih bremen. Cesar Karel V. je ostal zvest katoliški cerkvi in je na državnem zboru v Wormsu leta 1521 luteranstvo prepovedal. Te odločitve pa ni mogel izvesti. Bil je namreč v vojni s francoskim kraljem in v tem položaju ni mogel začeti še verske vojne proti luteranskim knezom. Tako so ti neovirano izvajali reformacijo, Luther sam je pa na gradu saškega kneza prevajal sveto pismo v nemščino.

Leta 1529 je Karel V. na državnem zboru v Speyeru znova skušal prepovedati luteranstvo, proti čemur je takoj protestiralo pet knezov in nekaj mest. Tako so Luthrovi privrženci dobili ime *protestanti*. Od Rima je v nekaj desetletjih odpadel večji del Nemčije ter skandinavske dežele, medtem ko so Habsburžani, bavarski vojvode in še nekateri nemški knezi ostali katoliki.

Reformationens början

Mot 1400 talets slut och i början av 1500 talet ökade kyrkans rikedomar ständigt och i takt med detta blev prästerskapet alltmer otyglat. När påven till råga på allt dessutom började sälja avlatesbrev för att därigenom täcka kostnaderna för den nya St: Peterskyrkan i Rom, gjorde munken Martin Luther, son till en gruvarbetare från Sachsen, uppror.

På kyrkporten i Wittenberg spikade han den 31 oktober 1517 en lista med 95 teser, i vilka han motsatte sig avlatshandelns missbruk och påståenden om påvens rättighet att få upphäva straffet för begångna synder. År 1520 bröt han fullständigt med den katolska kyrkan. Enligt Luthers lära borde kristendomen förnyas och göras sådan som bibeln lär. Därför måste bibeln vara tillgänglig och begriplig för alla troende. Han förkastade de flesta sakramenten och därmed avskaffade han även den väsentliga skillnad mellan prästerskap och lekmän som dittills rått inom den katolska kyrkan.

Den nya tron fick sina anhängare i alla samhällsskikt. Borgarna ville bli av med utgifterna för det alltför talrika prästerskapet, furstarna utnyttjade tillfället för att tillskansa sig kyrkans rikedomar och även undersåtarna har i bibeln funnit ett medel som skulle befria dem från de svåra pålagorna. Kejsar Karl V förblev den katolska kyrkan trogen och förbjöd lutheranismen vid riksdagen i Worms 1521. Han kunde dock inte genomföra beslutet. Det rådde nämligen krig mellan honom och den franske kungen och i detta läge kunde han svårligen påbörja även ett religionskrig mot de lutheranska furstarna. Därför kunde de obehindrat fortsätta att genomföra reformationen, medan Luther själv höll på att översätta bibeln till tyska på den sachsiske furstens slott.

1529 försökte Karl V förbjuda lutheranismen på nytt vid riksdagen i Speyer. Fem furstar och några städer protesterade genast och

Reformacija v slovenskih deželah

Najstarejše sporočilo o pojavih luteranstva v Sloveniji izvira iz leta 1521, ko se je duhovnik Prygl ob prevzemu moravske fare moral zavezati, da se bo bojeval proti luteranskim naukom. Prvi znani protestantski krožek je nastal 1523 v Trstu okrog škofa Petra Bonoma. Leta 1525 se sliši na Kranjskem o begu nekaterih menihov iz samostanov. Leto zatem so si beljaški meščani pridobili patronat nad mestno cerkvijo, da bi se v njej slišala »božja beseda jasno, čisto in brez vsakega človeškega dodatka.«

Svoj višek je reformacija dosegla v Sloveniji sredi druge polovice 16. stoletja. Obramba mejá proti Turkom je namreč zahtevala velike izdatke. Ker je bilo dovoljevanje izrednih davkov v rokah deželnih stanov, so ti kot protiuslugo zahtevali svobodo za luteranstvo. Habsburžani so se temu dolgo upirali, a leta 1572 je nadvojvoda Karel vendarle priznal svobodo vere štajerskemu plemstvu. Šest let

Dalmatinova »Biblia«
Dalmatins »Biblia«

på det viset fick Luthers anhängare namnet *protestanter*. Större delen av Tyskland samt de skandinaviska länderna skilde sig från Rom inom loppet av några årtionden, medan habsburgarna, bayerska furstar och ett antal andra tyska furstar förblev katoliker.

Reformationen i de slovenska länderna

Det äldsta omnämnandet av lutheranismen i Slovenien härstammar från 1521, då en präst vid namn Prygl, när han övertog församlingen i Moravče (ej långt från Ljubljana), fick förbinda sig att bekämpa lutheranismen. Den första kända protestantiska kretsen bildades 1523 kring biskopen Peter Bonomo i Trieste. År 1525 berättades det att några munkar i landet Krain flytt från sina kloster. Året därpå fick borgare från Beljak (Villach) patronat över stadskyrkan, för att där kunna höra »Guds ord klart, rent och utan några som helst av människor gjorda tillägg.«

Sin höjdpunkt nådde reformationen i Slovenien under mitten av 1500-talets andra hälft. Gränsförsvaret mot turkarna krävde nämligen stora utgifter. Eftersom beviljandet av undantagsskatter låg i händerna på ländernas ständer, krävde dessa som motprestation frihet för lutheranismen. Habsburgarna motsatte sig länge detta, men 1572 erkände ärkehertigen Karl religionsfriheten för adeln i Steiermark. Sex år senare fick adeln i de habsburgska arvländerna samma rättigheter, liksom städerna Ljubljana, Celovec (Klagenfurt), Gradec (Graz) och Judenburg.

De slovenska reformatorerna skrev och tryckte slovenska böcker i förvisningen, att folket skulle bli frälst bara om det fick läsa bibeln på sitt eget språk. De viktigaste författarna var: Primož Trubar, Sebastijan Krelj, Jurij Dalmatin och Adam Bohorič. Ett särskilt omnämnande förtjänar Dalmatins *Biblia*, i sin utformning den vackraste slovenska boken från 1500 talet. Den kom ut 1584. Med den protestantiska boken blev det slovenska språket, som dittills varit böndernas och undersåtarnas språk, ett litteraturspråk. Det första tryckeriet inom ett slovenskt område grundades 1575 i Ljubljana, där det var

pozneje je isto pravico dobilo plemstvo habsburških dednih dežel, ter mesta Ljubljana, Celovec, Gradec in Judenburg.

Slovenski reformatorji so pisali in tiskali slovenske knjige v prepričanju, da se bo ljudstvo zveličalo le tedaj, če bo bralo sveto pismo v svojem jeziku. Najvažnejši pisci so bili: Primož Trubar, Sebastijan Krelj, Jurij Dalmatin in Adam Bohorič. Posebne omembe je vredna Dalmatinova *Biblia*, po obliki najlepša slovenska knjiga 16. stoletja. Izšla je leta 1584. S protestantsko knjigo je slovenščina, dotlej jezik kmetov in podložnikov, postala književni jezik. Prva tiskarna na slovenskem ozemlju je bila ustanovljena leta 1575 v Ljubljani, kjer je delovala do leta 1580, ko so se razmere zopet začele zaostrevati.

Primož Trubar

Za Slovence najpomembnejša osebnost reformacijskih časov je brezdvomno Primož Trubar. Rodil se je (verjetno 9. junija) 1508 na Rašči, ki je takrat bila last Turjaških grofov. Trubarji, tudi Trobarji imenovani, so bili podložniška družina, ki je mlinarila pod vasjo, kasneje so pa stanovali v vasi in kmetovali. Primožev oče Miha je bil mlinar in tesar, a poleg tega tudi ključar cerkvice sv. Jerneja. O materi je znano le ime: klicali so jo Gera (Jera). Starši so bili pobožni, stric Gregor pa je bil kar pobožnjakar.

Z dvanajstimi leti je oče poslal mladega Primoža v Reko, da se izobrazi v duhovna. Že leto zatem (1521) so ga poslali v Salzburg, kjer je menda obiskoval samostansko šolo pri sv. Petru in si služil kruh s petjem. 1523 ga najdemo v Trstu, kjer je prišel v stik s škofom Bonomom.

Le ta mu je moral biti zelo naklonjen, kajti leta 1527 mu je dal župnijo v Loki pri Radečah, dasi Trubar še ni bil posvečen v duhovnika. To župnijo je mladi Primož za del dohodkov prepustil namestniku (vikarju) in s tem denarjem šel študirat na Dunaj. Po poldrugem letu se je vrnil v Trst, kjer ga je škof posvetil v duhovni stan in ga nato poslal kot svojega vikarja v Laško pri Zidanem mostu. Tu je imel svoje prve pridigarske nastope in to drugačne, kot so jih farani bili navajeni.

i bruk fram till 1580, då förhållandena åter började skärpas.

Primož Trubar

Reformationstidens viktigaste personlighet för slovener är tveklöst Primož (Primus) Trubar. Han föddes (troligen den 9 juni) 1508 i en by kallad Rašča, som på den tiden tillhörde grevarna av Turjak. Trubars, vilka även kallades Trobars, var en familj av undersåtar som livnärde sig som mjölnare i närheten av byn. Senare flyttade de in till byn och började ägna sig åt jordbruk. Primož far, Miha, var mjölnare och timmerman, samt även kyrkvaktmästare i den lilla St: Jernejkyrkan. Om modern är endast namnet känt: hon kallades Gera (Jera). Föräldrarna var religiösa. Farbrodern Gregor betraktades t. o. m. som from.

När Primož var tolv år, skickade fadern honom till Rijeka för att han skulle utbildas till präst. Redan året därpå (1521) skickades han till Salzburg, där han påstås ha gått i klosterskolan vid St: Peter och tjänat sitt uppehälle med att sjunga. 1523 är han i Trieste, där han möter biskopen Bonomo.

Primož Trubar

Tržaški škof Peter Bonomo
Biskopen i Trieste Peter Bonomo

Ko so hoteli zidati novo cerkev na čast sv. Boštjanu in sv. Roku, je tako močno pridigal proti gradnji, da so ga hoteli pretepsti. Cerkve pa le niso postavili.

Trubar je bil vedoželjen in njegova knjižnica v Laškem je vsebovala med drugim tudi sodobne svetopisemske razlage švicarskih reformatorjev Bullingerja in Pellicana. Glas o njem je moral seči v Ljubljano in okrog leta 1535 ga srečamo tam, kjer pridiga v cerkvi sv. Nikolaja. Nova verska miselnost je nanj vplivala v tolikšni meri, da se iz prižnice že loteva vprašanja ženitve duhovnikov in oblik obhajila, dveh značilnih točk Luthrovega nauka. Leta 1540 ga je zaradi novoverske usmerjenosti deželni glavar Nikolaj Jurišič izgnal iz Ljubljane in zatekel se je v Trst k svojemu zaščitniku, škofu Bonomu.

1542 mu je Bonomo pomagal, da se je kot kanonik vrnil v Ljubljano, kjer so se že razlegala nova gesla reformacije. Vendar, kmalu za tem je škof v Ljubljani postal Urban Textor, oster nasprotnik protestantizma. Ta je leta 1547 dosegel, da se na ukaz cesarja Ferdinanda I. zapro protestantski duhovniki. Na obtožnici je bilo tudi Trubarjevo ime, vendar mu je edinemu uspelo, da se izmakne aretaciji. Nekaj časa se je skrival, nato je pa začetkom leta 1548 zbežal na Würtenberško v Nemčiji. Duhovno sodišče ga je izobčilo, iz-

Denne måste ha varit mycket vänligt inställd till Trubar, eftersom han förlänade honom ett pastorat i Loka vid Radeče, fastän Trubar ännu inte var prästvigd. Detta pastorat överlämnade han mot en del av inkomsterna till en vikarie och använde pengarna till studier i Wien. Efter ett och ett halvt år återvände han till Trieste, där Bonomo prästvigde honom och skickade honom som sin vikarie till Laško vid Zidani Most. Där gjorde Trubar sina första framträdanden som predikant och det gjorde han på ett annat sätt än församlingsborna hittills varit vana vid. När de ville bygga en ny kyrka till S:t Sebastians och S:t Roks ära, predikade han så våldsamt emot bygget, att han nästan fick stryk. Men kyrkan blev i alla fall inte uppförd.

Trubar var en vetgirig man och hans bibliotek i Laško innehöll bl. a. även samtida bibliska tolkningar av de schweiziska reformatörerna Bullinger och Pellican. Ryktet måste ha nått Ljubljana och kring 1535 möter vi honom där, predikande i S:t Nikolaus kyrkan. Den nya religionsmentaliteten hade påverkat honom i sådan utsträckning, att han från predikstolen redan gav sig i kast med frågan om prästernas äktenskap och nattvardens former, två typiska punkter i Luthers lära. År 1540 blev han på grund av sin nyreligiösa inriktning utvisad från Ljubljana av landshövdingen Nikolaj Jurišič och tog sin tillflykt till sin beskyddare, biskopen Bonomo i Trieste.

Med Bonomos hjälp återvände han 1542 som domkyrkopräst till Ljubljana, där reformationens nya slagord redan ekade. Snart därefter blev emellertid en man vid namn Urban Textor utnämnd till ny biskop i Ljubljana. Denne var en ivrig motståndare till protestantismen och lyckades från kejsar Ferdinand utverka en arresteringsorder för alla protestantiska präster. På anklagelseakten stod även Trubars namn, men han var den ende som lyckades undkomma arresteringen. Han höll sig gömd ett tag, varpå han i början av år 1548 flydde till Würtenberg i Tyskland. Den andliga domstolen bannlyste honom och han förlorade alla sina tjänster och ägodelar, bland dem även sina böcker.

gubil je vse službe in svoj imetek, med drugim tudi knjige.

V Nemčiji je dobil službo drugega pridigarja v Rothenburgu ob Tauberi, se tam dokončno odpovedal rimski cerkvi in se poročil s Kranjčanko Barbaro Sitar. Tam je nastala tudi prva slovenska knjiga, tiskana 1551 v Tübingenu: »*Cathecismus Jn der Windischenn Sprach, sambt einer kürtzen Außlegung in gesangweiß. Jtem die Litanai vnd ein predig vom rechten Glauben, gestelt, durch Philopatridum Illiricum. - Anu kratku Poduuzhene ſkaterim vſaki zhlouik more vnebu pryti.*« Hkrati s katekizmom je Trubar izdal še drobno knjižico, vsega osem listov: »*Abecedarium vnd der klein Cathecismus Jn der Windischen Sprach. - Ane Buquice, is tih ſe ty Mladi inu preproſti Slouenci mogo lahku vkratkim zhaſu brati nauuzhiti. Vtih ſo tudi ty vegſhy ſtuki te kerſzhanſke Vere inu ane Molytue, te ſo prepiſane od aniga Peryatila vſeh Slouenzov.*« Kdo je Philopatridus Illiricus (rodoljub ilirski), je tedaj vedel le malokdo.

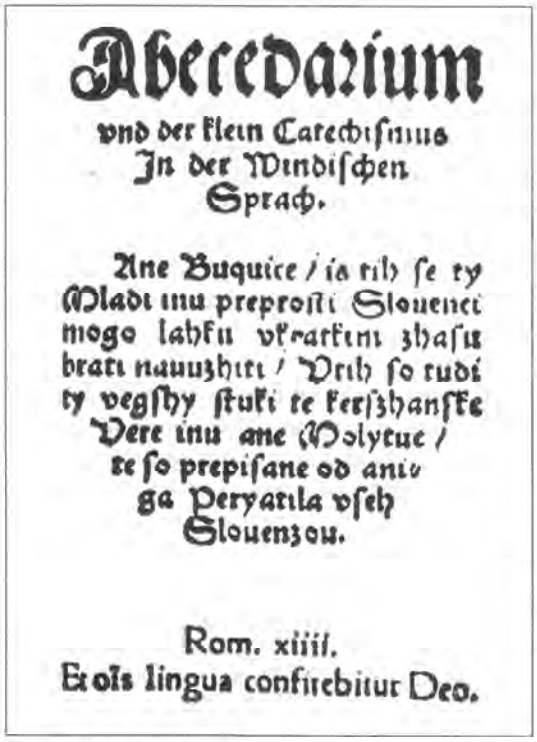
Abecedarium
vnd der klein Catechiſmus
Jn der Windiſchen
Sprach.

Ane Buquice / is tih ſe ty
Mladi inu preproſti Slouenci
mogo lahku vkratkim zhaſu
brati nauuzhiti / Vtih ſo tudi
ty vegſhy ſtuki te kerſzhanſke
Vere inu ane Molytue /
te ſo prepiſane od aniv
ga Peryatila vſeh
Slouenzou.

Rom. xiiii.
Et oīs lingua confitebitur Deo.

Trubarjev »Abecedarium«
Trubars »Abecedarium«

I Tyskland fick han en tjänst som andre predikant i Rothenburg vid Tauber, tog slutgiltigt avstånd från den romerska kyrkan och gifte sig med Barbara Sitar, bördig från Kranj. Där tillkom även den första slovenska boken, vilken trycktes 1551 i Tübingen under titeln (i fri översättning): »*Katekesen på slovenska, samt en kort utläggning i hur man sjunger. Litanior och en predikan i den rätta tron, sammanställt av Philopatridus Illiricus. - En kort upplysning, med vilken varje människa kan komma till himlen.*« Samtidigt med denna katekes gav han även ut en tunn bok, bestående av enbart åtta blad, en lärobok i läsning: »*ABC boken och en liten katekes på slovenska. - En bok, från vilken unga och enkla slovener kan lära sig läsa på kort tid. Här finns även de viktigaste delarna av den kristna tron samt några böner, avskrivna av en vän till alla slovener.*« Vem den i titeln nämnde Philopatridus Illiricus (den illyriske patrioten) egentligen var, visste på den tiden bara ett fåtal.

1561 återvände Trubar efter en kallelse från landsständerna i landet Krain till Ljubljana, för att organisera den »slovenska« protestantiska kyrkan. Staden tog emot honom med ett högtidligt festtåg. Där stannade han med kortare avbrott fram till år 1565, då han fick lämna den för gott. Sina hemtrakter återsåg han enbart en enda gång till, året var 1567, då han besökte dem i smyg. Resten av sitt liv tillbringade han i Deredingen, där han byggde sig ett hus och odlade druvor i sin vingård.

I sin exil förblev han inte overksam och gav under årens lopp ut ett icke försumbart antal nya böcker. Den sista boken under hans livstid kom ut 1582 (*Det hela nya testamentet*). I denna tog han ett gripande avsked från slovenerna med orden: »Denna bok, med detta förord, efterlämnar jag till er, mina kära slovener, jag som är 74 år gammal och har varit predikant i 52, när jag snart skall lämna denna världen.« Han räknade upp sina litterära verk och fastställde med tillfredsställelse att man »läser dem inte enbart i städerna där de vanliga skolorna finns, utan trots påvens förbud läses de med stor åtrå och glädje även av bönderna och deras barn i byarna.«

Leta 1561 se je Trubar na poziv kranjskih deželnih stanov vrnil v Ljubljano, da bi organiziral »slovensko« protestantsko cerkev. Mesto ga je sprejelo s slovesnim sprevodom. Tam je s krajšimi prekinitvami ostal do leta 1565, ko jo je moral dokončno zapustiti. Domače kraje je videl le še enkrat v življenju, leta 1567, ko jih je obiskal na skrivaj. Do konca svojega življenja je poslej živel v Deredingenu, kjer si je zgradil hišo in uredil vinograd.

V pregnanstvu ni ostal nedelaven in izdal je še lepo število knjig. Poslednja knjiga za časa njegovega življenja je izšla leta 1582 pod naslovom *Ta celi novi testament*. V njej se je ganljivo poslovil od Slovencev, pišoč: »Le-te bukve z le-to preguovorjo vom, mojim lubim Slovenom, jest, kir sem 74 lejt star, 52 pridigar, h ti moji odhudni iz tiga svita za sebo pustim.« Naštel je svoja knjižna dela ter z zadovoljstvom ugotovil, da jih »beró ne samo v mestih, kjer so navadne šole, temveč jih beró kljub papeževi prepovedi tudi kmetje in njih otroci po vaseh z velikim poželenjem in veseljem.«

Ta knjiga pa ni bila njegova poslednja. Zamikala ga je Lutrova *Hišna postila* in tri dni pred smrtjo je še narekoval zadnje strani in naročal sinovoma Primožu in Felicijanu, naj poskrbita za tisk. Umrl je 28. junija 1586, knjiga je pa izšla šele leta 1595, kot zadnja Trubarjeva in med zadnjimi protestantskimi v slovenščini.

V Skandinaviji je Cerkev, tako kot drugje v Evropi, postajala vse bogatejša. Priznati ji je pa treba tudi nadvse pomembno vlogo, katero je imela v kulturnem življenju. V njenem okrilju so nastajale knjižnice ter arhivi in čeprav se je spočetka večinoma pisalo v latinščini, se od konca 14. stol. naprej vse bolj uveljavlja tudi švedščina.

Gustav Vasa je kmalu uvidel, kakšno korist ima lahko svetovljanska oblast od reformacije in se ni obotavljal, da izkoristi položaj v svojo korist. V veliko pomoč sta mu bila Laurentius Andrae (Lars Andersson) in Olaus Petri (Olof Pettersson), najvidnejša zagovornika reformacije na Švedskem.

Državni zbor, katerega je sklical v Västeråsu, mu je dal pravico, da zapleni prekomerne dohodke Cerkve, tako kot tudi škofovske gradove in pose-

KOLENDAR.

Proſſimiz, Ianuarius.

1 A Nouiga Leita Dan
2 b Oſmi dan S. Steffana
3 c Oſmi dan S. Iansha
4 d Oſ. dan Nedolshnik otruk
5 e Telesfora papesha
6 f Trieh Kraleu
7 g Dā ie dolg ſx. ur Cleta Ma.
8 A Erarda ſcoffa
9 b Iulia Martirnika
10 c Marciale dezhle
11 d Paulina patriarcha
12 e Satyria Acadia
13 f Ilara ſcoffa
14 g Felixa farye
15 A Maura appata
16 b Marcella papesha
17 c Antonia appata
18 d Priſce dezhle
19 e Ponciana ſcoffa
20 f Fabiana Sebaſtiana
21 g Agneshe dezhle Mart.
22 A Vincentia Mart.
23 b Emerentiane dezhle
24 c Timotea ſcoffa
25 d S. Paula Preobernena
26 e Policarpa Mart. ſcoffa
27 f Io. Cryſoſtoma
28 g Dan x. vr. Carola Ceſſa.
29 A Valeria ſcoffa
30 b Adelgunde dezhle
31 c Virgilia ſcoffa

Seczhan, Februarius.

1 d Brigide dezhle
2 e Ozhishzena Marie Suech.
3 f Blasha Marternika
4 g Veronike dezhle Mar.
5 A Agate dezhle Mar.
6 b Dorotele dezhle Mar.
7 c Ricarda Krala
8 d Syra ſcoffa
9 e Pollone dezhle Mar.
10 f Scolaſtice Mar. dezhle
11 g Eufroſine dezhle
12 A Eulalie dezhle
13 b Fuſce dezhle
14 c Dan dolg zj. vr. Valentin
15 d Fauſtina Mar.
16 e Iuliane dezhle Mar.
17 f Criſancia nega touorisheu
18 g Conſtancie dezhle
19 A Gabina Suſanne
20 b Eucaria ſcoffa
21 c Politronia ſcoffa
22 d Stola S. Petra
23 e Victora ſcoffa
Dan tiga Perſtopa.
24 f Matiasha logra
25 g Valpurge dezhle
26 A Serapia Papie
27 b Neſtora ſcoffa
28 c Romana appata

d ij Sushez

Trubarjevo manj znano delo: »Ta slovenski kolendar«
Trubars mindre kända verk: »Den slovenska almanackan«

Denna bok var dock inte hans sista. Han fattade intresse för Luthers *Huspostilla* och tre dagar före hans död höll han fortfarande på att diktera de sista sidorna. Han bad sina två söner, Primož och Felician, att se till att boken blir tryckt. Han dog den 28 juni 1586, medan boken utkom först år 1595 som Trubars sista och bland de sista protestantiska på slovenska.

I Norden, liksom på flera andra håll i Europa, blev kyrkan allt rikare. Men man måste också erkänna kyrkans ofantliga förtjänster inom kulturlivet. Under dess beskydd uppstod det bibliotek och arkiv. Även om det i början oftast skrevs på latin, kom det svenska språket fr.o.m. 1300-talets slut alltmer till användning.

Gustav Vasa insåg snart nog vilken nytta den värdsliga makten kunde dra av reformationen och var inte sen att utnyttja situationen till sin fördel. Till stor hjälp var Laurentius Andrae (Lars Andersson) och Olaus Petri (Olof Pettersson), reformationens främsta förespråkare i Sverige.

sti, ter končno določil da se mora božja beseda pridigati čisto, brez od ljudi vnesenih izmišljotin in dodatkov. Švedska se je ločila od katoliške cerkve in prekinila stike z Rimom.

Časi mogočnih in bogatih cerkvenih oblastnikov so minili. Veliko škodo je utrpela kultura, z uničevanjem starih cerkvenih knjižnic. Kraljevi ljudje so opravljali svoj posel z veliko brezobzirnostjo: zgodilo se je, da so listi v starih, bogato okrašenih molitvenih knjigah končali kot ovitek upravnim računom. Na ta način je bil uničen velik del švedske srednjeveške književnosti. Šele sčasoma je zrasla samostojna protestantska književnost, izvirajoča iz duhovniških domov.

Protireformacija

Ob nastopu Ferdinanda II., učenca jezuitov, je zapihal ostrejši veter. Jeseni 1598 je Ferdinand ukazal, najprej na Štajerskem in mesec dni za tem na Kranjskem, da mora v deželnoknežjih mestih in trgih prenehati vsako protestantsko bogoslužje in da morajo predikanti oditi. Ferdinandovo ravnanje je podprl tudi cesar Rudolf in prepovedal beguncem bivanje v bližini meje. Kranjski predikanti, z zadnjim predstojnikom »slovenske cerkve« Felicijanom Trubarjem na čelu, so se umaknili na Württenberško, štajerski pa v druge nemške dežele in na Ogrsko.

Leta 1599 je prišel ukaz, da se morajo meščani vrniti v katoliško vero ali pa zapustiti deželo. Za izvršitev tega ukaza so bile ustanovljene verske komisije, ki so v vojaškem

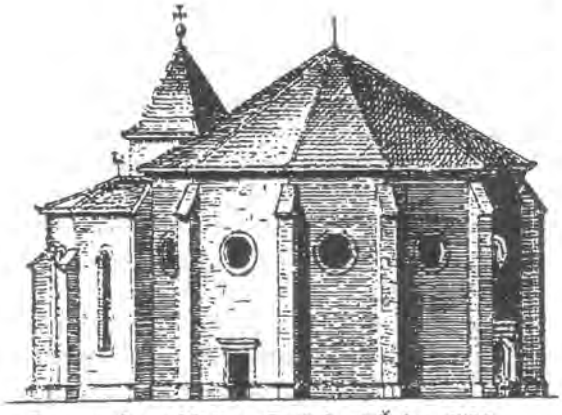

Luteranska molilnica v Govčah pri Žalcu, 1590
Lutherskt bönehus i Govče vid Žalec, 1590

Riksdagen som han lät sammankalla i Västerås gav honom rätt att till kronan dra in biskoparnas, domkapitlens och klostrens överflödiga inkomster, liksom biskoparnas slott och fästen, och stadgade slutligen att Guds ord skulle predikas rent och utan av människor gjorda påhitt och tillägg. Sverige bröts ut ur den katolska kyrkan och bröt kontakten med Rom.

De mäktiga och rika kyrkofurstarnas tid var förbi. Kulturlivet tillfogades dock stor skada; gamla bibliotek förstördes ofta nog. Kungens män for ofta fram med stor hänsynslöshet: det hände, att bladen i gamla, vackert utstyrda bönböcker användes till omslag på fogderäkenskaper. På det viset förstördes stora delar av svensk medeltida litteratur. Först så småningom växte det upp en självständig protestantisk odling med utgångspunkt och stöd i prästhemmen.

Motreformationen

När Ferdinand II av Habsburg, jesuiternas lärjunge, hade kommit till makten, började det blåsa snåla vindar. Hösten 1598 utfärdade han en order, först i Steiermark och en månad senare i Krain, att alla protestantiska gudstjänster i landsfurstliga städer och köpingar skulle upphöra samt att predikanterna måste lämna landet. Ferdinand stöddes av kejsar Rudolf, som förbjöd landsflyktingarna att bosätta sig i närheten av gränsen. Predikanterna i Krain, med den siste företrädaren för »den slovenska kyrkan« Felician Trubar i spetsen, drog sig undan till Württenberg, medan de från Steiermark flydde till de övriga tyska länderna och till Ungern.

1599 kom ett dekret som ålade stadsborna antingen att återgå till den katolska tron, eller också att lämna landet. Dekretet genomdrevs genom bildandet av troskommissioner som tillsammans med ett militärt följe reste runt i länderna och ägnade sig åt att utrota protestantismen. I Steiermark och Kärnten leddes arbetet av biskop Martin Brenner och i Krain av biskopen från Ljubljana, Tomaž (Thomas) Hren. Kyrkor som hade övertagits från katolikerna återbördades och de som protestanterna själva hade byggt sprängdes. Protestantiska böcker togs i beslag och brändes offentligt.

Ljubljanski škof Tomaž Hren
Biskopen i Ljubljana Thomas Hren

spremstvu potovale po deželah in izkoreninjevale protestantstvo. Na Štajerskem in Koroškem je to delo vodil škof Martin Brenner, na Kranjskem pa ljubljanski škof Tomaž Hren. Te komisije so si spet prilaščale cerkve, ki so jih protestantje prevzeli od katoličanov, tiste ki so jih protestantje sami zgradili, pa razstreljevale. Zaplenjevale so protestantske knjige ter jih javno sežigale.

Podatki o knjigah vzbujajo spoštovanje do protestantskega dela. Neredki predikanti so imeli po več sto knjig in Felicijan Trubar sam je imel le slovenskih knjig za okrog 200 goldinarjev. Toliko je takrat stala ena cela kmetija!

Komisije so povsod sklicevale prebivalstvo in od njega zahtevale, da se odpove protestantski veri. Trdovratnejšim protestantom so nalagale visoke denarne kazni (do več tisoč goldinarjev) in jih za nekaj časa vrgle v ječo. Če so kljub temu vztrajali, so jih izgnale iz dežele. Prijaviti so morali svoje premoženje, plačati desetino deželnemu knezu in se izseliti z ostankom svojega premoženja. Rok za odhod je bil od treh dni do treh mesecev. Vendar je bilo takšno vztrajanje posameznikov redko. Iz Štajerskega so izgnali le 15 meščanov, približno ravno toliko iz Kranjskega. Številnejši so bili izgoni na Koroškem

Uppgifter om böcker väcker respekt för det protestantiska arbetet. Ej sällsynta var de predikanter som hade mer än hundra böcker och Felicijan Trubar själv ägde bara slovenska böcker för över 200 gulden. Så mycket kostade på den tiden en hel bondgård!

Överallt dit kommissionerna kom sammankallades befolkningen och avkrävdes avsägelse från den protestantiska tron. De mera hårdnackade protestanterna bötfälldes (med upp till flera tusen gulden) och kastades i fängelse för en tid. Om de trots detta var omedgörliga, utvisades de ur landet. De fick deklarera sin förmögenhet, betala en tiondel till landsfursten och utvandra med resten av sina tillgångar. Fristen för avfärd kunde vara mellan tre dagar och tre månader. Dock var det bara få som framhärdade. Från Steiermark utvisades 15 borgare och ungefär lika många från Krain. Talrikare var utvisningarna i Kärnten.

Den ungerska adeln lyckades behålla fler rättigheter än adeln i de österrikiska länderna. Därför hade protestantismen med flyktingarnas hjälp utbrett sig omkr. år 1600 bland de flesta slovenerna i Prekmurje (till Ungern gränsande slovenska trakter) och har bestått till våra dagar.

Det trettioåriga kriget

Slovenerna berördes av det trettioåriga kriget endast ekonomiskt i form av inflation, höjda skatter m.m. De politiska följderna var dock viktiga och det kan vara nyttigt att titta även på den europeiska historien.

Motsättningarna mellan protestanter och katoliker, reformationen och motreformationen, var den omedelbara anledningen till det trettioåriga krigets (1618–1648) början. Detta krig kan, mätt med dåtida mått, jämföras med vårt århundrades världskrig.

Habsburgarna hade haft en rad svaga regenter, men med ärkehertig Ferdinand fick man en kraftfull och ambitiös tronföljare. Över arvländerna, bl. a. de slovenska områden, började han regera 1595. 1617 valdes han till kung i Böhmen, följande år i Ungern och 1619 blev han kejsare. Som en trogen lärjunge till jesuiterna och dessutom en över-

. Ogrsko plemstvo si je ohranilo več pravic kot plemstvo v avstrijskih deželah. Zato je okrog leta 1600 protestantizem prav s podporo beguncev iz notranjeavstrijskih dežel zajel večino prekmurskih Slovencev in se tam ohranil do današnjih dni.

Tridesetletna vojna

Tridesetletna vojna sicer ni prizadela Slovencev na neposreden način, razen ekonomsko v obliki inflacije, zvišanih davkov itd. Njene politične posledice pa so važne in koristilo bo, če se razgledamo malo tudi po evropski zgodovini.

Nasprotja med protestanti in katoličani, reformacijo in protireformacijo, so neposredni povod za začetek tridesetletne vojne (1618–1648), katera se merjena s takratnimi merili lahko primerja s svetovnima vojnama našega stoletja.

Habsburžani so pred tem imeli vrsto slabotnih vladarjev, ampak v nadvojvodi Ferdinandu so dobili močnega in ambicioznega prestolonaslednika. Nad dednimi deželami, med drugimi nad slovenskim ozemljem, je zavladal 1595. Leta 1617 je bil izvoljen za kralja na Češkem, leto zatem na Ogrskem in 1619 je postal cesar. Kot zvesti učenec jezuitov in poleg tega vnet zagovornik močne centralne oblasti se je takoj lotil zapiranja protestantskih cerkva in imenovanja katoliških guvernerjev na pretežno protestantskem Češkem.

Čehom je prekipelo in maja 1618 sta dva teh guvernerjev letela skozi okno praškega gradu. Sedemnajstmeterski padec sta sicer preživela, ampak dogodek je, kot skoro tristo let kasneje znani strel v Sarajevu, sprožil vseevropsko vojno.

Čehi so odstavili Ferdinanda kot češkega kralja in si namesto njega izbrali vodjo protestantske zveze, kneza Frederika iz Pfalza. Ferdinand je proti njemu poslal najemniško vojsko pod vodstvom generala Tillyja, ki je protestante odločilno premagal pri Beli gori, ne daleč od Prage. Obračun je bil neusmiljen, vodje upora, katerim ni uspelo zbežati so usmrtili, mnogi so izgubili svojo lastnino in tygad anhängare av maktkoncentration inledde han med att stänga protestantiska kyrkor och utnämna katolska guvernörer i det övervägande protestantiska Böhmen.

Vreden kokade över tjeckerna och i maj 1618 blev två av dessa guvernörer kastade genom fönstret på slottet i Prag. De överlevde fallet på sjutton meter, men händelsen gav, i likhet med skottet i Sarajevo nästan trehundra år senare, upphov till ett storeuropeiskt krig.

Tjeckerna avsatte Ferdinand som konung av Böhmen och utsåg i stället kurfursten Fredrik av Pfalz, den protestantiska unionens ledare. Ferdinand skickade mot honom en här av legoknektar under ledning av general Tilly, som besegrade protestanterna i ett avgörande slag vid Vita berget, ej långt från Prag. Repressalierna var ohyggliga. Alla oppositionsledare som inte lyckades fly avrättades. Många förlorade sin egendom och tusentals familjer drevs i landsflykt.

De katolska arméerna under ledning av generalerna Tilly och Wallenstein begav sig norrut, besegrade den danska armén och började besätta Östersjökusten. Härav kände Sverige sig hotat och Gustav II Adolf landsatte sin armé på tysk mark. Han trängde ända ner till Sydtyskland och i striderna stupade general Tilly. I detta läge såg sig den tyske kejsaren tvingad att återkalla den något tidigare avskedade Wallenstein. Denne bröt in i Sachsen för att tvinga svenskarna att avbryta sitt fälttåg i Sydtyskland. Strategin lyckades och Gustav II Adolf vände norrut. I november 1632 utkämpades slaget vid Lützen, sydväst om Leipzig, som slutade med svensk seger men kostade kung Gustav II Adolf livet. Drygt ett år senare försvann också Wallenstein från scenen. Kejsaren oroade sig för hans växande makt och politiska intriger. År 1634 likviderades han på kejserlig order.

När även Richelieus Frankrike blandade sig i striderna, förlorade kriget sin religionsprägel och övergick till ett rent erövringskrig. Å ena sidan stod det katolska Frankrike och de protestantiska Nederländerna samt Sverige, å den andra den tyske kejsaren, Spanien, tys-

na tisoče družin je moralo zbežati v pregnanstvo.

Katoliške armade pod vodstvom generalov Tillyja in Wallensteina so prodirale dalje na sever, premagale dansko armado in začele zasedati baltiško obalo. S tem se je začutila ogroženo Švedska in Gustav II. Adolf se je s svojo armado izkrcal na nemškem ozemlju. Prodrl je vse do južne Nemčije in v teh bojih je padel general Tilly. V tem položaju je bil cesar prisiljen spet poklicati na pomoč malo pred tem odstavljenega Wallensteina. Ta je vdrl na Saško, da bi prisilil Švede prekiniti svoj pohod po južni Nemčiji. Strategija je uspela in Gustav se je obrnil proti severu. Novembra 1632 se je vnela bitka pri Lützenu, jugozapadno od Leipziga. Končala se je s švedsko zmago, a kralja Gustava je stala življenje. Dobro leto zatem je izginil tudi Wallenstein. Cesar se je zbal njegove naraščajoče moči in političnih intrig. Leta 1634 ga je dal likvidirati.

Ko se je vmešala še Richelieujeva Francija, je vojna izgubila svoj verski značaj in se spremenila v čisto osvajalno vojno. Na eni strani so stale katoliška Francija in protestantske države Nizozemska in Švedska, na drugi pa cesar, Španija, nemški katoliki, pa tudi mnogi nemški protestantski knezi. Z vstopom Francije v vojno se je premoč prevesila na protestantsko stran.

Leta 1647 sta francoska in švedska armada, slednja pod vodstvom Carla Gustava ka katoliker, men även många tyska protestantiska furstar. Med Frankrikes inträde i kriget försköts maktförhållandet till den protestantiska sidans fördel.

1647 invaderade den franska och den svenska armén, den senare under Carl Gustav Wrangel, Bayern och ödelade planmässigt en del av området. Året därpå kastade sig Wrangel ensam över Bayern och satte systematisk igång en total ödeläggelse av landet med få motstycken under krigens historia. Samma år erövrade svenskarna Prag och kejsar Ferdinand III, som 1637 efterträtt sin fader, tvingades sluta fred.

När kriget var slut var det tyska heliga romerska riket, som någon har sagt, »varken heligt, romerskt eller ett rike.« Ur kriget kom Frankrike som den mäktigaste stormakten i Europa. Tyskland splittrades i mindre stater, av vilka Preussen blev den starkaste vid sidan av det habsburgska Österrike.

Om hemsökelserna under trettioåriga kriget kan man läsa bl. a. i tidningen Ordinari-Wochen-Zeitung nr. 10, 1636 (just under kriget blomstrar de periodiska tidningarna i tysktalande länder): *»Om eländet i dessa trakter kan vi berätta, att byar och mindre samhällen ligger helt öde och städerna är till ytterlighet förstörda. Soldaterna kräver mat eller pengar, men ingenting finns mer att ta. Allt av järn, bly, tenn eller glas rövas bort. Människor går omkring som levande lik. Inte ens de dödas kroppar skonas längre av de*

Ropanje v nemški vasi med 30-letno vojno

Plundring av en tysk by under det 30-åriga kriget

Wrangela, napadli Bavarsko in načrtno opustošili nekaj področij. Leto zatem se Bavarske lotil Wrangel sam in začel s sistematičnim, popolnim opustoševanjem, s katerim se lahko meri le malokatero v zgodovini vojn. Isto leto so Švedi zasedli tudi Prago in cesar Ferdinand III., ki je 1637 nasledil svojega očeta, je bil prisiljen skleniti mir.

Ko je bila vojna končana, ni bil nemški sveti rimski imperij, kot je nekdo dejal, več »ne sveti, ne rimski in ne imperij.« Kot najmočnejša velesila v Evropi je iz vojne izšla Francija. Nemčija je razpadla na manjše države, od katerih je poleg habsburške Avstrije postala najmočnejša Prusija.

O posledicah pustošenj v tridesetletni vojni lahko beremo n. pr. v časopisu Ordinari-Wochen-Zeitung, št. 10, 1636 (prav ta vojna je čas razcveta rednih časopisov v nemških deželah): *»O bedi v teh krajih lahko poročamo, da so vasi in manjši zaselki povsem zapuščeni in mesta do skrajnosti uničena. Vojaki zahtevajo hrano ali denar, vendar ni več kaj vzeti. Vse kar je iz železa, svinca, cinka ali stekla gre v rop. Ljudje se motajo okrog kot živa trupla. Izstradanci ne prizanašajo niti truplom mrtvih več in tudi živi niso varni, kajti močnejši napadajo slabotnejše, da bi si potešili lakoto in rešili življenje.«*

Ena od posledic verskih razprtij je, da je Švedska dobila pesnika, potomca slovenskih prednikov. Carl Snoilsky (1841–1903), se sam dotika svojega porekla v pesnitvi *Ljubljana*. V švedskih virih (enciklopedija »Svenska män och kvinnor« – švedski možje in žene) lahko čitamo, da je njegov pra-praded bil Johannes Snoilshik, slovenski pastor iz Kranjske v Avstriji. Možno je, da je ta Snoilshik istoveten z našim protestantskim pisateljem Janžem Znojilškom iz Ljubljane, s polatinjenim imenom Joannes Snoilshik, ker pa jih je bilo tega imena več, to ni gotovo. Le-ta se je po izgonu 1598 zatekel h grofu Zrinjskemu na Hrvaško. Vrnivši se naslednje leto na Kranjsko, jo je skoraj izkupil in je le s težavo spet ušel. Umrl je leta 1617 kot pridigar v Hernalsu pri Dunaju. Carlov praded Jurij, rojen 1607, se je med tridesetletno vojno vdinjal pri švedski administraciji. Leta 1651 ga je kraljica Kristina povzdignila v plemiški stan in

uthungrade människorna och inte heller de levande går säkra, eftersom de starkare angriper de svagare för att stilla hungern och rädda livet.«

En av krigets följder var, att Sverige fick en slovensk ättling till skald. Carl Snoilsky (1841–1903), berör själv sin härkomst i dikten *Laibach*. I svenska källor (Svenska män och kvinnor) kan vi läsa att hans farfarsfarfar var Johannes Snoilshik, en sloven från Krain i Österrike. Det är möjligt att det är samme man som den slovenske protestantiske författaren Janž Znojilšek från Ljubljana, med det latinska namnet Joannes Snoilshik. Då det på den tiden fanns flera med liknande namn är släktskapet inte helt säkerställt. Denne Znojilšek sökte efter utvisningen 1598 sin tillflykt hos greve Zrinjski i Kroatien. När han året därpå återvände till Krain, åkte han nästan fast och det var enbart med svårighet som han kom undan. Han dog år 1617 som predikant i Hernals, nära Wien. Carls farfarsfar Jurij, född år 1607, knöts till den svenska administrationen under det trettioåriga kriget. År 1651 adlades han av drottning Kristina

Janž Znojilšek, možen prednik Carla Snoilskega
Janž Znojilšek, möjlig förfader till Carl Snoilsky

od tedaj naprej se omenja kot Georg Hansson von Snoilsky.

Carl Johan Gustaf Snoilsky je zadnji tega imena, kajti nekaj let pred njegovo smrtjo se je smrtno ponesrečil njegov edini sin.

och omnämns sedan dess som Georg Hansson von Snoilsky.

Carl Johan Gustaf Snoilsky var den siste av sin ätt, då hans ende son förolyckades några år före hans död.

Od protireformacije do francoske revolucije
Från motreformationen till franska revolutionen

Slovenija v 17. stoletju

Zmaga protireformacije je bila težak udarec za nadaljnji razvoj slovenske pisane besede. V nasprotju s protestantskim pojmovanjem je prevladalo mnenje, da je šola le za tiste ki se bodo izobraževali naprej, medtem ko preprosto ljudstvo izobrazba celo vzbuja k uporno sti in zato škoduje javnemu redu. Vsekakor na vsem slovenskem ozemlju med leti 1600 in 1750 nikoli ni bilo več kot do osemdeset osnovnih šol (na Kranjskem okrog dvanajst). Učni jezik je bil nemški, oz. v Trstu in Gorici italijanski, le ponekod so poučevali verouk v slovenščini. Med 1574 in 1615 je izšlo nekaj katoliških slovenskih knjig, ki so pa bile namenjene duhovnikom in ne širšemu ljudstvu. Po letu 1615 do sedemdesetih let 17. stoletja je slovenska tiskana beseda povsem zamrla, dokler ni leta 1672 Janez Ludvik Schönleben priredil in natisnil novo izdajo Hrenovih Evangelijev in listov.

Pomembnejši je bil razvoj umetnosti. Ljubljanski škof v začetku 17. stoletja, Tomaž Hren, je zbral okrog sebe skupino delavcev, ki so zlasti z okraševanjem in opremljanjem notranjosti cerkva poudarjali eno od razlik med protestantsko in katoliško cerkvijo. V tej dobi so nastajali značilni zlati oltarji. Na Krasu se je v kamnoseški tehniki razvijal temelj za kasnejši vzpon kiparstva. Zaostalo pa je slikarstvo.

Hren sam je bil, kljub uničevanju slovenskih protestantskih knjig, naklonjen slovenščini. Njegov odnos do nje lahko razberemo iz izrazov, ki jih je uporabljal: »*nostra natio slavica*« ali »*lingua nostra slavica*« (naš slovenski narod, oz. naš slovenski jezik). Prizadeval si je tudi za ustanovitev tiskarne, v kateri naj bi se tiskale knjige *pro honore patriae linguae augendo* (v večjo čast domačega jezika). Iz tega ni bilo nič, kajti jezuitom, kateri naj bi prevzeli tiskarno, je zanimanje za slovenščino po porazu reformacije očividno splahnelo.

Slovenien under 1600-talet

Motreformationens seger var ett hårt slag mot vidareutvecklingen av det skrivna slovenska ordet. I motsats till den protestantiska uppfattningen övervägde hos katolikerna åsikten, att skolan bara bör finnas för dem som skall vidareutbildas. Det enkla folket sporras enbart till upproriskhet genom utbildningen, som följaktigen är skadlig för den allmänna ordningen. Mellan åren 1600–1750 fanns på slovensk mark aldrig mer än sammanlagt högst 80 grundskolor (omkr. 12 i Krain). Undervisningsspråket var tyska, i Trieste och Gorica italienska, bara religionsläran undervisades på sina håll på slovenska. Mellan 1574 och 1615 utkom några slovenska katolska böcker, som dock var riktade till prästerskapet och inte till de breda befolkningslagren. Efter 1615, fram till 1670-talet, försvann det tryckta slovenska ordet helt, tills en ny utgåva av Hrens Evangelier och blad utgavs av Janez Ludvik Schönleben år 1672.

Mera betydande var utveckling av konsten. Biskopen i Ljubljana under 1600-talets borjan, Tomaž Hren, samlade omkring sig en

Janez Ludvik Schönleben

V znanosti se je pričelo prebujati zanimanje za zgodovino slovenskih krajev. Med prve zgodovinarje sodita Martin Baučer iz Solkana in Janez Ludvik Schönleben iz Ljubljane, sin nemškega priseljenca. Oba sta pisala večinoma v latinščini in sta bila kot zgodovinarja dokaj nekritična, neznavši razločevati resnične dogodke od bajk.

Monumentalno delo, *Die Ehre deß Hertzogthums Crain* (Slava vojvodine Kranjske), nam je pa zapustil *Janez Vajkart Valvazor* (1641–1693), v Ljubljani rojeni plemič, ki se je sam sicer štel za Nemca. Težišče tega dela je bolj na opisovanju krajev in običajev, kot pa na zgodovini in nam daje neprecenljiv vpogled na življenje v teh časih. Valvazor je bil učenjak, popotnik in vojak. Sodeloval je pri bojih proti Turkom, njegova potovanja so ga zanesla vse do severne Afrike. Z izsledki o znamenitem Cerkniškem jezeru si je pridobil

Janez Vajkart Valvazor
Johannes Weichart Valvasor

grupp medarbetare, som framförallt genom utsmyckning och upprustning av kyrkointeriörerna underströk skillnaderna mellan den protestantiska och den katolska kyrkan. Från den tiden härstammar de tidstypiska guldaltaren. I karstregionen lade stenhuggningstekniken grunden till skulpturkonstens senare uppsving. Målarkonsten blev däremot eftersatt.

Hren själv var en varm anhängare av det slovenska språket, trots hans förföljelse av de slovenska protestantiska böckerna (där det var religionen och icke språket han sökte utrota). Hans förhållande till slovenskan kan tydas från uttrycken som han använde: »*nostra natio slavica*« eller »*lingua nostra slavica*« (vår slovenska nation, resp. vårt slovenska språk). Han mödade sig också om grundandet av ett tryckeri, där man skulle trycka böcker *pro honore patriae linguae augendo* (till främjande av fädernesspråkets ära). Därav blev dock intet, eftersom jesuiterna, vilka skulle ta över tryckeriet, uppenbarligen tappade intresset för det slovenska språket efter reformationens nederlag.

Inom vetenskapen började intresset för de slovenska områdenas historia vakna. Till de första historikerna räknas Martin Baučer från Solkan och Janez Ludvik Schönleben från Ljubljana, son till en tysk invandrare. De skrev mestadels på latin och var tämligen okritiska som historiker. De hade svårt att skilja verkliga händelser från sagor.

Det monumentala verket, *Die Ehre deß Hertzogthums Crain* (Hertigdömes Krain ära), överlämnades till oss av *Johannes Weichart Valvasor* (1641–1693), en i Ljubljana född adelsman, som dock själv kände sig som tysk. Verkets tyngdpunkt ligger snarare i dess beskrivningar av trakter och seder än i historiska skildringar och ger oss en oskattbar inblick i dåtida liv. Valvasor var vetenskapsman, resenär och soldat. Han var med i striderna mot turkarna och hans resor tog honom ända till Nordafrika. Hans upptäckter kring den märkliga Cerknicasjön (den töms och fylls igen regelbundet genom underjordiska öppningar) förärade honom medlemskapet i det engelska Kungliga sällskapet

Valvazorjev grad Bogenšperk 369. *Valvasors slott Wagensperg*

članstvo angleške Kraljevske družbe (Royal Society), ki je med svoje člane štelo najznamenitejše sodobne učenjake, n. pr. Isaaca Newtona. »*Slava*« ga je pa stala vse premoženje in ko je izšla leta 1689, je moral prodati svoj grad Bogenšperk (Wagensperg) in hišo v Ljubljani. Ločiti se je moral tudi od svoje knjižnice, ki je štela okrog 10.000 zvezkov. Umaknil se je v Krško, kjer je kmalu zatem umrl.

V Ljubljani je med leti 1693 in 1725 delovalo prvo znanstveno društvo, *Academia Operosorum Labacensium.*

Položaj kmetov - podložnikov tudi po zmagi protireformacije ni postal nič boljši. Čedalje večji davčni pritisk, topot tudi s strani države, in nove tlake so jih še vnaprej silila k upiranju, potem ko so njihova prizadevanja doseči svojo pravico preko sodišč ostala brez uspeha. Mnogokrat so sicer sodišča najprej odločila v korist kmetov, na koncu so pa s pomočjo podkupovanja vedno zmagali premožnejši fev-

(vetenskapsakademin Royal Society), som bland sina medlemmar räknade samtidens mest berömda vetenskapsmän, t.ex. Isaac Newton. »*Die Ehre*« kostade honom dock hela hans förmögenhet och när boken kom ut år 1689, var han tvungen att sälja sitt slott Bogenšperk (Wagensperg) och huset i Ljubljana. Han fick även skilja sig från sitt bibliotek, som omfattade ca 10.000 volymer. Han drog sig undan till Krško, där han snart därefter avled.

I Ljubljana verkade mellan åren 1693 och 1725 det första vetenskapliga sällskapet, *Academia Operosorum Labacensium.*

Böndernas, dvs undersåtarnas, situation hade inte blivit bättre med motreformationens seger. Ett ökat skattetryck, den gången även från statens sida, och nya dagsverken tvingade dem även i fortsättningen till upprepade uppror, när deras bemödanden att nå rättvisan genom domstolar varit fruktlösa. Många gånger beslutade visserligen domsto-

dalci. Samo v 17. stoletju je zabeleženih preko petdeset večjih ali manjših uporov, ki so počasi rušili temelje fevdalnega družbenega reda. Za vojsko proti puntarjem je bilo treba šteti lepe denarje in tlaka tudi ni bila več toliko vredna, če je gospod moral plačati vojaško pomoč, da je do nje sploh prišel. Kmetu je pa nazadnje tudi bilo treba zagotoviti vsaj toliko, da je lahko sploh živel, šele nato je mogel plačevati dajatve. Ta uporniška gibanja tudi razbijajo mit o pohlevni poslušnosti v zgodovini slovenskega naroda.

Obdobje po zmagi protireformacije, predvsem čas po zaključku tridesetletne vojne, je tudi obdobje vrhunca gonj proti čarovnicam. Od skupno znanih približno 400 procesov v letih 1425–1717 jih najdemo preko 280 samo med leti 1650 in 1700. To je le znano število; zaradi nepopolnosti ohranjenih aktov je resnično število gotovo vsaj dvojno. Med drugimi je ohranjen zapisnik o zasliševanju Marine Vuhinec, obtožene čarovništva. Imeli so jo v ječi na graščini Hrastovec od 1. do 19. decembra 1673. Ko je bila od 7. do 13. dec. vsak dan ali vsako noč mučena na različne načine, ne da bi priznala krivdo, je obtoženka očitno znorela in zaradi posledic mučenja umrla 19. decembra.

Rast avstrijske moči

Po izgubah v tridesetletni vojni so habsburške dežele obsegale okrog 303.000 km² z nekaj čez 6 milj. prebivalcev. Dedne dežele in češko kraljestvo s Šlezijo so pripadale nem-

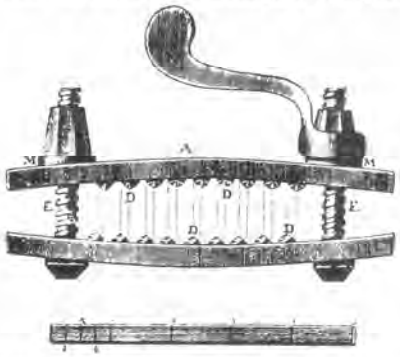

Načrt mučilne naprave za stiskanje palcev po zakonu iz l. 1768
Konstruktionsritning av en tumskruv enligt en lag från 1768

len först till böndernas förmån, men genom bestickning segrade till slut alltid de mera penningstinna feodalherrarna. Enbart under 1600-talet noterades över femtio större eller mindre uppror, som sakta höll på att undergräva feodalismens grundvalar. Trupper mot upprorsmännen kostade mycket pengar och även dagsverken förlorade i värde, när godsherren fick betala militärhjälp för att överhuvudtaget få dem utförda. Bonden måste tillförsäkras åtminstone så mycket att han skulle kunna överleva, först därefter var han i stånd att betala avgifterna. Dessa upproriska rörelser avlivar också myten i det slovenska folkets historia om den underdåniga lydnaden.

Tiden efter motreformationens seger, framförallt efter trettioåriga krigets slut, var också tiden då häxjakten nått sin kulmen. Av sammanlagt omkr 400 kända processer under åren 1425–1717, ägde över 280 rum enbart mellan 1650 och 1700. Detta är det kända antalet; eftersom de bevarade akterna är ofullständiga, kan det verkliga antalet vara minst det dubbla. Bl. a. finns ett protokoll bevarat från förhöret med Marina Vuhinec, anklagad för häxeri. Hon var inspärrad på slottet Hrastovec från den 1 till den 19 december 1673. Efter att från den 7 till den 13 ha torterats på olika sätt varje dag eller varje natt, utan att erkänna skulden, hade den anklagade uppenbarligen mist förståndet. Hon dog i sviterna efter tortyren den 19 december.

Den österrikiska maktens uppgång

Efter förlusterna i trettioåriga kriget omfattade de habsburgska länderna omkr. 303.000 km² och hade något över 6 millioner invånare. Arvländerna och det böhmiska kungariket med Schlesien tillhörde rikets tyska del. De ungerska länderna var ett separat kungarike med vald konung. Det hade bestämts att kungen obligatoriskt skulle väljas ur habsburgarnas österrikiska gren.

Under kejsar Leopold I:s tid (1657–1705) påbörjades i de habsburgska länderna införandet av en absolutistisk regeringsform. Det fanns en stående kejserlig legoarmé och kej-

škemu delu države. Ogrske dežele so bile posebno volilno kraljestvo, čeprav je bilo določeno, da se kralj obvezno voli iz avstrijske veje Habsburžanov.

Za časa Leopolda I. (1657–1705) se je začelo uvajanje absolutistične oblike vladanja v habsburških deželah. Obstajala je stalna cesarjeva najemniška vojska in cesar je dobil premoč tudi v vprašanju davkov, čeprav so v oslabljenem gospodarstvu po tridesetletni vojni ti dohodki bili še majhni. Cesarjeva moč se je kljub neprestanim vojnam s Francozi in Turki in notranjim zarotam (ogrsko-hrvaška plemiška zarota Petra Zrinjskega in Frana Frankopana v šestdesetih letih 17. stol, vstaje na Ogrskem proti uvajanju absolutizma na začetku 18. stol.) počasi krepila. Pod Leopoldovo vlado se je habsburško ozemlje povečalo na okrog 500.000 km², vključujoč izpod Turkov osvobojene dele Ogrske in Slavonije ter po izumrtju španske veje Habsburžanov podedovane posesti v Italiji.

V prvi dobi vlade Karla VI. (1711–1740) se je habsburška oblast še razširila. Od leta 1711 dalje se habsburške dežele tudi uradno imenujejo *Avstrijska monarhija*. Vojna proti Turkom (1716 do 1718) je Avstriji dala nova ozemlja, španski poskus osvojitve prejšnjih posesti v Italiji pa pridobitev Sicilije v zameno za Sardinijo (1720). S tem je Avstrija dosegla svoj največji obseg v zgodovini, okrog 725.000 km² (kar je do nedavnega bila Jugoslavija meri 256.000 km², Švedska 450.000 km², Nemčija 357.000 km² in današnja Avstrija 84.000 km²).

Marija Terezija in Jožef II.

Ker Karel VI. ni imel sina, so bili poglavitni napori njegove politike v zadnjih dveh desetletjih posvečeni vprašanju nasledstva. V pragmatični sankciji iz leta 1713 je določil, da mu bo sledila prvorojena hči Marija Terezija in proglasil nedeljivost habsburških dežel. To sankcijo so sčasoma priznale vse vodilne evropske države, razen Bavarske.

Ta sankcija pa ni rešila Marije Terezije (vladala je v letih 1740–1780) pred nasledstvenimi vojnami. Ko je po smrti Karla nastopil njen čas, je bila vojska slaba in denarni položaj prav tako. Priložnost je izkoristil pruski kralj

saren fick absolut makt även i fråga om skatterna, även om dessa fortfarande var små i den försvagade ekonomin efter trettioåriga kriget. Kejsarens makt ökade sakta, trots de oupphörliga krigen mot fransmän och turkar och trots inre sammansvärjningar (den ungersk-kroatiska sammansvärjningen ledd av Peter Zrinjski och Fran Frankopan på 1670-talet, uppror mot absolutismens införande i Ungern vid 1700-talets början). Under Leopolds regering växte det habsburgska territoriet till 500.000 km². Dit räknades även de från turkarna befriade delarna av Ungern och Slavonien samt områdena i Italien som ärvdes efter att den spanska grenen av habsburgarna dött ut.

I början av Karl VI:s regering (1711–1740) ökade habsburgarnas välde ännu mer. Efter 1711 kallades de habsburgska länderna även officiellt *Österrikiska monarkin*. Kriget mot turkarna (1716–1718) tillförde Österrike nya områden och det spanska försöket att återerövra italiensk mark slutade med att det österrikiska Sardinien utbyttes mot Sicilien. Härmed fick Österrike den största ytan i sin historia, omkr. 725.000 km² (det som tills nyligen var Jugoslavien mäter 256.000 km², Sverige 450.000 km², Tyskland 357.000 km² och dagens Österrike 84.000 km²).

Maria Teresia och Joseph II

Eftersom Karl VI inte hade någon son, inriktades de huvudsakliga strävanden i hans politik under de sista tjugo regeringsåren mot tronföljdsfrågan. I den pragmatiska sanktionen bestämde han år 1713 att tronföljaren skulle bli hans förstfödda dotter Maria Teresia och proklamerade de habsburgska ländernas odelbarhet. Den sanktionen erkändes så småningom av samtliga ledande europeiska makter med undantag av Bayern.

Sanktionen räddade dock inte Maria Teresia (hon regerade under åren 1740–1780) från tronföljdskrigen. När hennes tid kom efter Karls död, var krigsmakten svag och hennes finanser dåliga. Den preussiske konungen Fredrik II tog tillfället i akt och invaderade Schlesien på senhösten 1740. Maria Teresia måste avstå det – och en million undersåtar

Frederik II. in jeseni 1740 napadel Šlezijo. Marija Terezija jo je – skupaj z milijonom podložnikov – morala prepustiti Prusiji. Tej vojni so sledile še druge, ki so Mariji Tereziji razkrile slabosti njene notranje organizacije. Prav poraz, ki ji ga je zadala precej manjša Prusija, je pokazal, da vladarjeva moč ni odvisna le od obsega njegovih dežel, temveč tudi od njihove notranje ureditve in davčne moči. Zato se je lotila reform.

Uvedla je nov davčni sistem, ki je državi prinašal večje dohodke in v katerem se je davčna obveznost raztegnila tudi na plemiška in cerkvena posestva (davčna rektifikacija 1747). V veljavo so stopile podložniške reforme. Tako so leta 1751 prepovedali fevdalcem prilaščati si podložniško zemljo. *Rábotni patent* je določal, da sme celotna tlaka trajati na teden največ tri dni in sicer pozimi po osem, poleti pa po dvanajst ur. V primeri s prejšnjim stanjem je to pomenilo veliko olajšanje.

Čeprav je cesarica bila pobožna katoličanka, so jo državne koristi prisilile, da je omejila cerkvene pravice, odpravila več praznikov, prepovedala dolgotrajna romanja itd. Sledeč papeževi prepovedi iz leta 1773 je prepovedala jezuitski red (čeprav je Avstrija bila zadnja evropska država, ki je to storila), odvzela Cerkvi pravico do cenzure nad posvetnim tiskom in nadzorstva nad šolo ter oboje podržavila.

Uvedena je bila splošna šolska obveznost in organizacija šole je bila za vzor mnogim drugim evropskim državam. *Splošni šolski red* iz leta 1774 je uvedel splošno šolsko obveznost od 6. do 12. leta starosti in določal tri tipe osnovnih šol: trivialke na deželi, glavne šole na sedežih kresij in normalke v glavnih mestih kronovin. Tudi srednje in višje šolstvo je bilo reformirano, vendar še daleč ne tako, da bi bilo v korist nenemškim narodom.

Kot prvi korak k uvedbi splošne vojaške obveznosti je bil leta 1754 izveden popis prebivalstva, iz katerega sledi, da je takrat vseh Slovencev bilo okrog 900.000. Vojaške obveznosti so bili oproščeni ljudje »potrebnih« poklicev, katerih je bilo toliko, da so nekatera mesta (v Sloveniji Trst) bila povsem oproščena vojaške službe. »Za druge državne potre-

– till Preussen. Kriget följdes av andra krig, som för Maria Teresia avslöjade svagheterna i landets inre organisation. Just det nederlaget som tillfogades henne av det betydligt mindre Preussen, visade att en regents makt inte bara vilar på storleken av dennes land, utan även på dess inre organisation och förmåga att betala skatter. Därför inledde hon reformer.

Hon införde ett nytt skattesystem, som tillförde staten större inkomster och där skatteplikten utvidgades till att gälla även ägorna tillhörande kyrkor och adelsmän (skatterektifikationen 1747). Reformer gällande undersåtarnas förhållanden trädde i kraft. Således var det fr. o. m. 1751 förbjudet för feodalherrarna att tillskansa sig undersåtarnas mark. *Patentet om arbetsplikt* fastställde att de sammanlagda dagsverken ej fick överstiga tre dagar per vecka, åtta timmar per dag på vintern och tolv på sommaren. Jämfört med hur det varit tidigare, innebar detta en stor lättnad.

Även om kejsarinnan var en from katolik, hade rikets väl tvingat henne att begränsa kyrkans rättigheter, avskaffa flera helger, förbjuda långa pilgrimsfärder mm. Efter påvens förbud från år 1773 förbjöd hon även jesuitorden (även om Österrike var det sista landet i Europa med ett sådant förbud), fråntog kyrkan rättigheten att censurera världsliga skrifter och kontrollen över skolväsendet samt förstatligade bådadera.

En allmän skolplikt infördes och skolans organisation blev en förebild för många andra europeiska stater. *Den allmänna skolordningen* från 1774 införde allmän skolplikt

Tolar Marije Terezije
Maria Teresias daler

be uporabni«, t.j. vojaški obvezniki, so bili predvsem podeželski kmečki sinovi in pripadniki tkzv. »nepotrebnih poklicev«. Ti so bili lahko vpoklicani med 17. in 40. letom starosti; po vpoklicu so morali služiti do smrti, ali do takšne pohabljenosti, da je bila nadaljnja služba v vojski nemogoča. Načeloma si je obveznik sicer lahko priskrbel namestnika in se odkupil, vendar zaradi gospodarskega položaja obveznikov to skoraj ni bilo mogoče.

Radikalnejši od matere je bil njen sin cesar Jožef II., od 1765 do 1780 njen sovladar, 1780–1790 pa naslednik. Strnil je po več dežel v eno upravno enoto in stanovskih deželnih zborov sploh ni več skliceval. Odpravil je mestne in tržne avtonomije, dal porušiti mestna obzidja, nastavil državne sodnike in uradnike iz vrst šolanih pravnikov ter razglasil nov kazenski zakonik, ki pozna hude telesne kazni in prisilno delo (1787).

Na cerkvenem področju je objavil *toleračni patent* (1781), ki dopušča židovstvo, luteranstvo, kalvinstvo in pravoslavje, vendar daje prednost katoličanstvu. Prepovedal je razkošje v liturgiji in cerkveni opremi.

Patent o odpravi podložništva (1782) je določal, da sme odslej podložnik menjati zemljiškega gospoda, se ženiti brez njegovega do-

Jožef II.
Joseph II

mellan 6 och 12 år och bestämde att det skulle finnas tre typer av grundskola: trivialskola på landet, huvudskola vid distriktsförvaltningarnas säten och normalskola i kronländernas huvudstäder. Även gymnasier och högskolor reformerades, dock inte på långa vägar på ett sådant sätt att reformen skulle vara till någon nytta för de icke tyska nationerna.

Som ett första steg till allmän värnplikt genomfördes folkräkningen 1754. Den gav vid handen, att det då fanns sammanlagt omkring 900.000 slovener. Värnplikten gällde inte människor med »nödvändiga« yrken, vilka fanns i ett sådant antal att vissa städer (i Slovenien Trieste) helt befriades från värnplikten. »För andra statliga behov användbara«, dvs värnpliktiga, var framför allt bondsönerna från landet och innehavare av de s.k. »ej nödvändiga yrken«. Dessa kunde inkallas mellan 17 och 40-års ålder; en gång inkallade, fick de tjänstgöra till sin död eller tills de blev så lemlästade att någon vidare tjänstgöring i armén inte längre var möjlig. Principiellt kunde den värnpliktige skaffa sig en ersättare och köpa sig fri, men de berördas ekonomiska situation gjorde det nästan omöjligt.

Radikalare än sin mor var sonen, kejsaren Joseph II, hennes medregent under åren 1765–1780 och efterföljare 1780–1790. Han sammanfogade sina länder till större administrativa enheter och upphörde helt med att sammankalla ständernas landsråd. Han avskaffade städernas och köpingarnas autonomi och lät riva ner stadsmurarna. Skolade jurister anställdes som statliga domare och ämbetsmän. 1787 infördes den nya brottsbalken som innehöll stränga kroppsliga straff och straffarbete.

På det kyrkliga området kungjordes 1781 *toleranspatentet,* som tillåter judendomen, luteranismen, kalvinismen samt den grekisk-ortodoxa religionen, dock lämnas det företräde för katolicismen. Den överdådiga prakten i liturgin och kyrkornas utsmyckning förbjöds.

Patentet om undersåtväsendets avskaffande (1782) fastställde att det hädanefter var tillåtet för undersåten att byta godsherre och gifta sig utan dennes tillstånd. Undersåtar-

voljenja, otroci podložnikov pa si prosto izbirati poklic in obiskovati višje šole.

To so le nekatere njegovih reform, katere so pri različnih slojih naletele na različen odziv. Napredni izobraženci in nekatoličani so jih oddobravali, obsojali pa fevdalci in konzervativna duhovščina. Malo pred smrtjo jih je večino moral preklicati, obdržale so pa se najvažnejše, n.pr. rábotni patent, tolerančni patent in odprava podložništva.

nas barn kunde fritt välja yrke och genomgå högre utbildning.

Dessa var bara några av hans reformer, vilka mottogs olika av de olika delarna av befolkningen. De välkomnades av de progressiva intellektuella och ickekatolikerna men förkastades av feodalherrarna och det konservativa prästerskapet. Strax före sin död fann Joseph II sig tvingad att ogiltigförklara de flesta av dem, men de viktigaste behölls, t.ex. patentet om arbetsplikt, toleranspatentet och avskaffande av undersåtväsendet.

Francoska revolucija in Slovenci
Franska revolutionen och slovener

Iskra, ki je spremenila Evropo

Naj si na kratko ogledamo dogodke v Franciji, ki so pustili trajne posledice v vsej evropski zgodovini, tako tudi slovenski.

Nasprotja med plemištvom in meščanstvom ter vse hujša ekonomska kriza in brezposelnost so nazadnje privedla do tega, da so drhali iz najnižjih plasti pariškega prebivalstva v iskanju orožja 14. julija 1789 v desettisočih napadle Bastiljo, srednjeveško trdnjavo v vzhodnem delu Pariza. V tem času je trdnjava služila kot ječa. Upornikom se je pridružil večji del pariške garnizije. Posadka je bila hitro premagana in množica je porušila trdnjavo kamen za kamnom. Kralja Ludvika XVI. je to tako prestrašilo, da je odpoklical čete s katerimi je nameraval zadušiti nemire. Svečano se je napotil iz Versaillesa v Pariz in tam priznal novo mestno vlado, tkzv. pariško komuno. Nadel si je celo rdeče-belo-modro kokardo, znamenje upornikov.

Sledili so množični upori po vsej državi. Narodna skupščina je odpravila fevdalizem in izdala vrsto novih zakonov ter novo ustavo, vse pod geslom: »svoboda, enakost, bratstvo«. Kralj je pristajal na nove zakone in ustavo le, ker ni mogel drugače. Dvakrat je skušal pobegniti v tujino, pa so ga obakrat ujeli. Državo je zapletel v vojno proti Prusom in Avstrijcem in nepotrpežljivo čakal na njihov zmagoviti prihod v Pariz. Nazadnje je bil obsojen na smrt zaradi veleizdaje in obglavljen z giljotino dne 21. januarja 1793, v grozo monarhij fevdalne Evrope. Oktobra istega leta je enaka usoda doletela tudi kraljico Marie Antoniette, hčer Marije Terezije.

Mlada republika se je morala bojevati tako proti notranjim, kot proti zunanjim sovražnikom, ki so v Franciji hoteli vzpostaviti staro stanje. Na novo preurejena vojska, katere oficirji so prišli na položaj zaradi sposobnosti in ne zaradi svoje plemiške krvi, je že leta 1794 zadušila upore v državi in potisnila zunanje sovražnike iz Francije.

Gnistan som har förändrat Europa

Låt oss ta en snabb blick på händelserna i Frankrike. Dessa händelser har lämnat varaktiga spår i europeisk historia och således även i slovensk historia.

Motsättningarna mellan adeln och borgerligheten samt allt djupare ekonomisk kris och arbetslöshet ledde slutligen till att pöbeln i Paris i tiotusental anföll Bastiljen, en medeltida fästning som låg i den östra delen av Paris. Under denna tid tjänstgjorde den som fängelse. Större delen av garnisonen i Paris förenade sig med pöbeln. Försvararna blev snabbt besegrade och folkmängden rev ner fästningen sten för sten. Kung Ludvig XVI blev så förskräckt att han sände iväg sina trupper, med vilka han tänkte kväsa oroligheterna. Han for i högtidlig procession från Versailles till Paris och erkände stadens nya regering, den så kallade pariskommunen. Han bar t.o.m. den röd-vit-blåa kokarden, revolutionärernas symbol.

Massuppror bröt ut i hela riket. Nationalförsamlingen avskaffade feodalväsendet och införde en rad nya lagar samt en ny konstitution, allt under mottot: »Frihet, jämlikhet, broderskap«. Kungen gav sitt samtycke till de nya lagarna och konstitutionen bara för att han inte kunde göra annat. Två gånger försökte han fly till utlandet, men blev infångad varje gång. Han hade fått sin nation i krig mot preussarna och österrikarna och väntade ivrigt på deras triumftåg till Paris. Till slut dömdes han till döden för högförräderi och avrättades i giljotinen den 21 januari 1793, till fasa för monarkierna i det feodala Europa. I oktober gick hans gemål Marie Antoinette, Maria Teresias dotter, samma öde till mötes.

Den unga republiken fick kämpa såväl mot inre som yttre fiender som sökte återupprätta den gamla ordningen i Frankrike. Den omorganiserade armén med officerare som fick sina tjänster på grund av meriter och inte av

Najsposobnejši izmed novih, iz revolucije zraslih generalov, je bil Napoleon Bonaparte, doma iz Korzike. Zmagovito je vodil francosko vojsko v bojih v Italiji, se z državnim udarom 1799 polastil oblasti in se dal leta 1804 proglasiti za cesarja Francozov.

V svojih vojnah je Napoleon razširil oblast Francije po velikem delu Evrope od Španije do Rusije. Leta 1806 je dokončno prenehalo obstajati že dotlej le še formalno »sveto rimsko cesarstvo nemške narodnosti« in iz nemškega cesarja Franca II. je nastal avstrijski cesar Franc I. Napoleonova moč pa se je skrhala na pohodu v Rusijo leta 1812, v katerem je sicer prišel do Moskve, a bil potem popolnoma premagan. Velik del vojske je uničila ruska zima in v Francijo so se vrnili le borni ostanki.

Dokončen poraz je Napoleon doživel 18. junija 1815 pri Waterlooju v Belgiji in Francija je spet postala kraljevina. Zmagoviti zavezniki so ga izgnali na osamljeni otok Sv.

Napoleon v delovni sobi
Napoleon i sitt arbetsrum

börd lyckades redan 1794 med att kväsa de inhemska upprorshärdarna och fördriva de utländska fienderna ur Frankrike.

Mest framgångsrik av de nya, ur revolutionen sprungna generalerna var Napoleon Bonaparte, bördig från Korsika. Segerrikt ledde han den franska arméns fälttåg i Italien, kom till makten genom en statskupp 1799 och lät 1804 utropa sig till fransmännens kejsare.

I sina krig vidgade Napoleon Frankrikes makt till att omfatta stora delar av Europa, från Spanien till Ryssland. 1806 upphörde slutgiltigt det »heliga romerska riket av tysk nation« som på den tiden inte var mer än bara en formalitet och den tyske kejsaren Franz II omvandlades till den österrikiske kejsaren Franz I. Napoleons makt förlorade dock sin udd under fälttåget till Ryssland 1812, då han visserligen trängde fram till Moskva, men led sedan ett fullständigt nederlag. En stor del av hären dukade under för den ryska vintern och endast ynkliga rester återvände till Frankrike.

Det slutgiltiga nederlaget upplevde Napoleon den 18 juni 1815 vid Waterloo i Belgien och Frankrike blev åter ett kungarike. De segerrika allierade förvisade honom till den isolerade ön S:t Helena i södra Atlanten, där han dog den 5 maj 1821.

Slut på reformer i habsburgarnas rike och fransmännens ankomst

Joseph II efterträddes på tronen år 1790 av sin bror Leopold II. Trots att han var en reformanhängare, tvingades han ge efter. En indirekt orsak därtill var den franska revolutionen. Med sina radikala lösningar och sin inriktning mot feodalism och absolutism väckte den en allt större fruktan inte bara hos reformmotståndarna, utan även hos reformernas upphovsmän och anhängare. Reformtendenserna försvann slutgiltigt, när Franz II, en redan utan dessa orsaker bestämd motståndare till reformer, kom till makten 1792. Ju mera den franska revolutionen ökade i styrka, desto kraftigare blev reaktionen i Österrike och landets beslutsam-

Avstrijski dragonec iz časa napoleonskih vojn
Österrikisk dragon från napoleonkrigen

Helena v južnem Atlantiku, kjer je umrl 5. maja 1821.

Konec reform na habsburških tleh in prihod Francozov

Jožefa II. je leta 1790 nasledil na prestolu njegov brat Leopold II. Čeprav pristaš reform, je moral popuščati tudi on, čemur je posredno botrovala francoska revolucija. S svojimi radikalnimi rešitvami in usmerjenostjo proti fevdalizmu in absolutizmu je vzbujala vse večji strah ne samo pri nasprotnikih reform, temveč tudi pri njih prejšnjih pobudnikih in pristaših. Dokončno so izginile reformne težnje, ko je leta 1792 na oblast prišel Franc II., že brez tega odločen nasprotnik reform. Čim bolj je rasla francoska revolucija, tem bolj se je krepila reakcija in njena pripravljenost braniti stari red v Avstriji, posebno še po obglavljenju kralja Ludvika XVI.

Vojne proti Francozom so v prihodnjih letih začele prinašati spremembe političnih meja na slovenskem ozemlju. Prvo francosko zasedbo, pod poveljstvom generala Bernadot-

het att försvara den gamla ordningen, i synnerhet sedan Ludvig XVI halshuggits.

Krigen mot fransmännen förde under kommande år med sig politiska gränsändringar på slovenskt territorium. Den första ockupationen under general Bernadotte (Jean Baptiste, sedermera Karl XIV Johan av Sverige) som härförare, upplevde slovenerna mellan mars och maj 1797. I maj samma år gjorde även Napoleon ett uppehåll i Ljubljana. Efter fredsfördraget i Campoformio tillföll alla före detta venetianska besittningar öster om floden Adige österrikarna. Dessa omfattade de venetianska delarna av Istrien, Dalmatien och Slovenien och på så sätt har alla av slovener bebodda områden samlats under en och samma härskare för första gången i historien. Dock bara för en kort tid.

Under det tredje koalitionskriget, då Österrike anslöt sig till det engelsk-ryska förbundet mot Frankrike, tog de franska trupperna hela det slovenska territoriet i besittning och efter fredsfördraget i Bratislava 1805 tillföll de ovannämnda venetianska delarna det italienska kungariket. Året därpå avsade sig Franz II den romersk-kejserliga titeln och omvandlades till Franz I.

För tredje gången kom fransmännen till slovenska nejder under kriget mot Österrike 1809. Från Dalmatien ledde Marmont, hertigen av Dubrovnik, sina trupper genom Rijeka och Ljubljana. Freden i Schönbrunn i oktober 1809 gav till fransmännen av slovensk mark hela Goriziaområdet, Trieste och Krain samt halva Kärnten.

Invånarnas reaktion på fransmännens ankomst var mycket blandad. Medan framför allt adeln, en del av prästerskapet och några stadsinvånare tog till flykten, kunde man inte märka några spår av motstånd bland bönderna. Till det slovenska folket vände sig fransmännen även med särskilda proklamationer. Utöver den proklamation, som general Bernadotte utfärdade i slutet av mars 1797 i Logatec, utfärdades en särskild sådan även av Napoleon: *»Invånare i Krain, jag vet att ni liksom vi hatar engelsmännen, som bara söker egennytta i detta krig; jag vet att ni hatar era ministrar som har sålt bort sig... Därför,*

ta (Jean Baptiste, kasnejši švedski kralj Karl XIV. Johan), so Slovenci doživeli med marcem in majem 1797. Maja tega leta se je v Ljubljani ustavil tudi Napoleon. Po mirovni pogodbi v Campoformiju je habsburški monarhiji pripadlo vse pred tem beneško ozemlje vzhodno od Adiže z Benetkami vred. V to ozemlje so bili vključeni beneški deli Istre, Dalmacije in Slovenije in na ta način je prvič v zgodovini vse s Slovenci poseljeno ozemlje združeno pod enim vladarjem. Vendar le za kratek čas.

Za časa tretje koalicijske vojne, ko se je Avstrija priključila angleško-ruski zvezi proti Francozom, so francoske čete v celoti zasedle slovensko ozemlje in po mirovni pogodbi leta 1805 v Bratislavi so zgoraj omenjeni beneški deli pripadli italijanskemu kraljestvu. Leto zatem se je Franc II. odpovedal rimskemu cesarskemu naslovu in se prelevil v Franca I.

Tretjič so Francozi prišli na slovensko ozemlje v vojni z Avstrijo 1809. Iz Dalmacije je skozi Reko in Ljubljano vodil svoje čete Marmont, vojvoda dubrovniški. Mir v Schönbrunnu oktobra 1809 je Francozom od slovenskega ozemlja prinesel vso Goriško, Trst in Kranjsko ter polovico Koroške.

Reakcija prebivalstva na francoske prihode je bila zelo različna. Medtem ko so predvsem plemiči, del duhovščine in nekateri meščani pred Francozi bežali, med kmeti ni bilo zaslediti znakov odpora. Na slovensko ljudstvo so se Francozi obračali tudi s posebnimi proglasi. Poleg proglasa generala Bernadotta, ki ga je ta izdal konec marca 1797 v Logatcu, je naslovil na Kranjce poseben oglas tudi Napoleon: *»Kranjci, vem, de nam enako sovražite Englendarje, kteri le svoj lasten dobiček per ti vojski išejo inu najdejo; vem, da sovražite vaše ministre, kir so se unim prodali... Zatorej strnimo se mi zuper England inu dunejske ministre! Postanimo perjatli!... Vi se nebote nič mešali v'to vojsko, katera ni po vaši voli; vi nam boste dali živež, kar ga bo treba. Jez pak očem varuvat vašo vero, navade inu last; ter vam vso vojskno naklado odpustiti.«*

Zaradi bremen v zvezi z oskrbovanjem francoske vojske in kontribucij ki so jih Francozi *låt oss förenas mot England och ministrarna i Wien! Låt oss bli vänner!... Ni skall inte behöva blanda er i detta krig som inte är av er vilja; ni skall ge oss de livsmedel som behövs. Jag däremot vill värna om er tro, era seder och er egendom; samt befria er från alla krigspålagor.«*

Bördorna i samband med den franska arméns försörjning samt krigsskatter som fransmännen utkrävde av de ockuperade länderna medförde dock senare en kraftig försämring av relationerna mellan fransmännen och de slovenska bönderna, i synnerhet under kriget 1809. Även enstaka uppror blossade upp, vilka dock upphörde med bildandet av de Illyriska provinserna, då det militära trycket lättade och förhållandena normaliserades.

Napoleon
Kaiſer der Franzoſen,
König von Italien, Beſchützer
des Rheiniſchen Bundes.

Wir haben beſchloſſen, und beſchließen:

Daß der Villacher Kreis, Krain, das vormalige öſterreichiſche Iſtrien, die Provinzen Fiume und Triest, die Länder unter den Namen Littorale bekannt, der Theil Kroatien, und überhaupt alle die Länder welche Uns auf den rechten Ufer der Sau zugefallen ſind, Dalmazien und ſeine Inſeln mit der Benennung: Illiriſche Provinzen, bezeichnet werden.

In unſerm kaiſerlichen Lager zu Schönbrun den 14ten Oktober 1809.

Unterzeichnet:
Napoleon.

NAPOLEON
Zefar Franzosov, Kral Italie, varih rajnſke svése.

Smo ſklenili inu ſklénemo tako:

Blaſhka Kraſsia, Krajaſka dežhéla, eſtrajſka Iſtria, ſtrane Réka inu Terſt, Primorje, en deli Hrovaſhkiya inu vſa semla nam perpuſhéna na deſhim kraju Save, Dalmazia inu njé otóki bodo sampréj imenovàne Illirſke Deshéle.

V' naſhimu ſhotoru Verdenz 14. dan Kosperſka 1809.

Podpiſan:
Napoleon.

Razglas o ustanovitvi Ilirskih provinc
Kungörelse om bildandet av de Illyriska provinserna

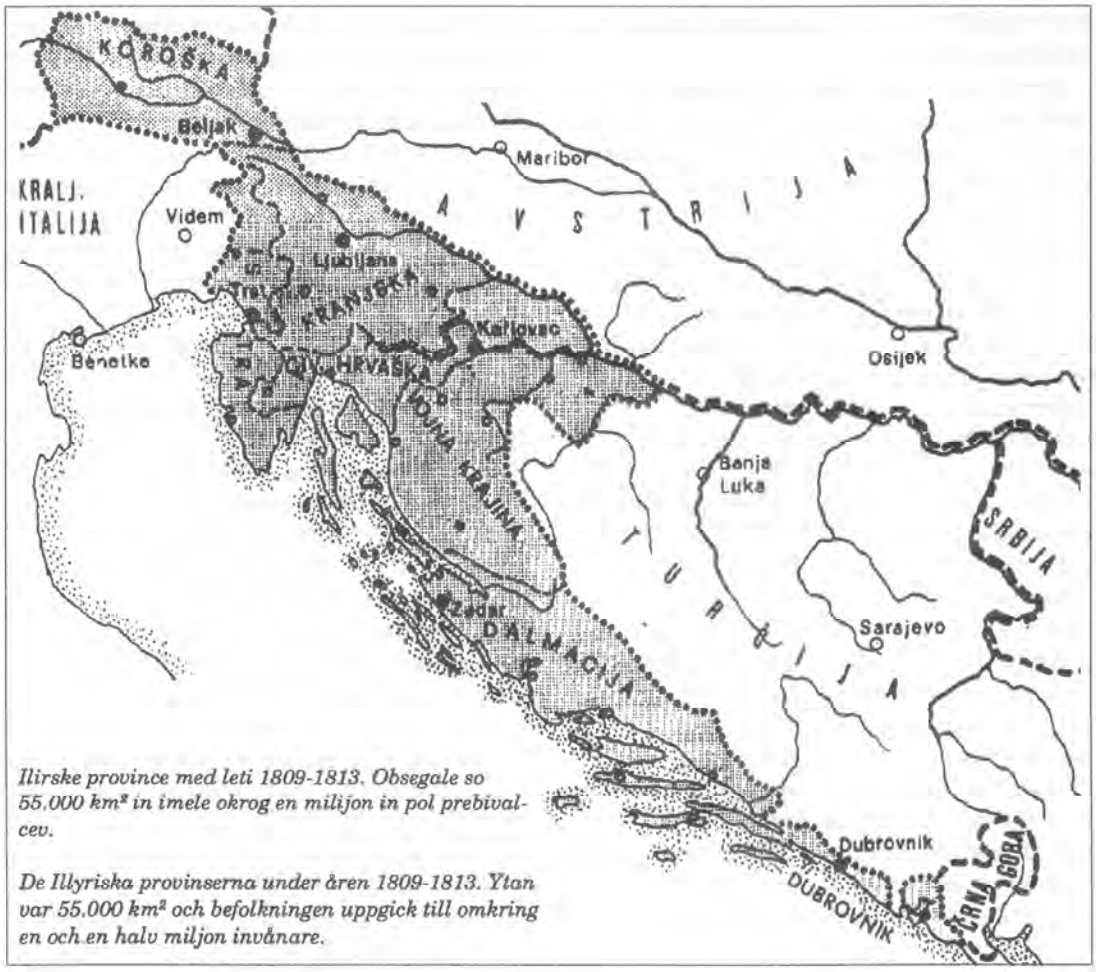

Ilirske province med leti 1809-1813. Obsegale so 55.000 km² in imele okrog en milijon in pol prebivalcev.

De Illyriska provinserna under åren 1809-1813. Ytan var 55.000 km² och befolkningen uppgick till omkring en och en halv miljon invånare.

naložili osvojenim deželam, se je odnos slovenskega kmeta do Francozov kasneje precej poslabšal, zlasti v vojni 1809. Prihajalo je celo do posameznih uporov, kar je pa prenehalo z ustanovitvijo Ilirskih provinc, ko se je vojaški pritisk omilil in so se razmere normalizirale.

Ilirske province

Isti dan, kot je bila podpisana mirovna pogodba v Schönbrunnu (14. oktobra 1809), je Napoleon s posebnim dekretom ustanovil Ilirske province (Les Provinces Illyriennes). Obsegale so Kranjsko, zahodno Koroško, Hrvatsko na desnem bregu Save, Primorsko, Istro, Dalmacijo in Boko Kotorsko ter ozemlje Dubrovniške republike. Po manjših popravkih so province leta 1810 obsegale 55.000

De Illyriska provinserna

Samma dag som fredsfördraget undertecknades i Schönbrunn (den 14 oktober 1809) bildade Napoleon genom ett särskilt dekret de Illyriska provinserna (Les Provinces Illyriennes). De omfattade Krain, västra Kärnten, Kroatien på floden Savas högra strand, de slovenska kustområdena, Istrien, Dalmatien och Boka Kotorska samt republiken Dubrovniks (Raguzza) territorium. År 1810 omfattade provinserna efter smärre justeringar 55.000 km² med omkr. 1.5 millioner invånare av olika nationaliteter.

Författningsmässigt sett var de Illyriska provinserna inte en del av det franska kejsardömet och invånarna hade sitt eget illyriska medborgarskap. De var emellertid un-

km² s približno 1.5 milijona prebivalcev različnih narodnosti.

Ilirske province ustavno niso bile del francoskega cesarstva in prebivalci so imeli svoje posebno, ilirsko državljanstvo. Vendar so bile podrejene francoskim ministrstvom in zanje najvišje sodišče je bilo v Parizu. Delile so se na šest civilnih in eno vojaško provinco, glavno mesto za vse pa je bila Ljubljana, v kateri je stoloval generalni guverner. Ta je bil običajno vojak (n.pr. maršala Marmont in Bernadotte ter general Junot), razen v zadnjih mesecih, ko je bil guverner civilist Fouché.

Po porazu v Rusiji 1812 je Napoleonova moč oslabela in v avgustu 1813 se je Avstrija priključila protifrancoski koaliciji ter Franciji napovedala vojno. Kmalu so vse ozemlje Ilirskih provinc zasedle avstrijske čete in 13. oktobra je v imenu cesarja Franca I. oblast v njih prevzel guverner Latterman.

Kratkotrajno življenje Ilirskih provinc ni prineslo odprave fevdalnega sistema, čeprav je proti koncu bilo čutiti pripravljenost za ta korak. Uvedeno je bilo sicer plačevanje davkov po dohodkih, kar je zajelo tudi plemstvo in duhovščino, ampak kmetje so še vedno morali plačevati dajatve fevdalcem in delati tlako. Pač pa je ta doba prinesla Slovencem večji stik z naprednejšim svetom in dala slovenščini večjo veljavo v šolah in v javnem življenju na sploh. S tem se je okrepila narodna zavest, kar je pustilo svoje posledice v vsem kasnejšem razvoju slovenskega naroda.

derordnade de franska ministerierna och lydde under högsta domstolen i Paris. De var uppdelade i sex civila och en militär provins. Huvudstaden för samtliga var Ljubljana, där generalguvernören hade sitt säte. Denne var vanligtvis en militär (t.ex. marskalkerna Marmont och Bernadotte samt general Junot), utom under de sista månaderna då guvernörsposten innehades av civilisten Fouché.

Efter nederlaget i Ryssland 1812 dalade Napoleons makt och i augusti 1813 anslöt sig Österrike till den antifranska koalitionen och förklarade Frankrike krig. Snart besattes de Illyriska provinserna av österrikiska trupper och den 13 oktober övertog guvernören Latterman styret i kejsar Franz I:s namn.

De kortlivade Illyriska provinserna förde inte med sig att feodalsystemet avskaffades, fastän det mot slutet kunde förmärkas en viss beredvillighet för detta. Man införde visserligen inkomstprövad beskattning som drabbade även adeln och prästerskapet, men bönderna fick fortfarande betala avgifter till sina feodalherrar och utföra dagsverken. Dock medförde denna tid för slovenernas del en bättre kontakt med den utvecklade delen av världen och gav det slovenska språket ett större värde i skolorna och i det offentliga livet. Därmed stärktes nationalmedvetandet, vilket gjorde en gynnsam inverkan på slovenska nationens hela framtida utveckling.

Razsvetljenstvo in narodni preporod
Upplysningstiden och nationell pånyttfödelse

Prvi razsvetljenci na slovenskih tleh

V predhodnih poglavjih smo si ogledali politično zgodovino od tridesetletne vojne do padca Napoleona. Povrnimo se spet malo nazaj in si oglejmo kulturni in znanstveni razvoj na Slovenskem v času razsvetljenstva.

Kdaj so začele prodirati v slovenske kraje razsvetljenske misli in kdo so bili njihovi prvi nosilci, je težko reči. Nedvomno je njihovemu prihodu botrovalo spoznanje, da drugod napredujejo, doma pa še vedno gospodarimo po starem in zaostajamo za naprednejšimi deželami.

Eden prvih znanih razsvetljenih prišlekov je bil Tirolec italijanske krvi, *Giovanni Antonio Scopoli* (1723–1788). Med leti 1755 in 1766 je deloval v Idriji kot rudniški zdravnik, v prostem času je pa raziskoval rastlinstvo, žuželke in kamenine. S svojimi deli, ki jih je izdal na teh področjih, je prvi za Valvazorjem opozoril učeni svet, tako zunaj kot doma, na naravne znamenitosti Kranjske. Slovenski narod in jezik je pa predstavil njegov naslednik kot zdravnik v Idriji, Bretončan *Baltazar Hacquet* (1739–1805) v *Opisu zemeljske površine Kranjske in sosednjih dežel* (Oryctographia carniolica I–IV, 1778–1789). Kljub temu, da je delo napisano v nemščini, je v njem dosledno uporabljal slovenska zemljepisna imena, za geslo mu je pa postavil naslednje besede v slovenščini: »Brez vse želje dobička in brez neresnice, ampak zgolj iz nagnjenja to povedati, kar se je videlo in skusilo, iz ljubezni do dežele najbolj mogočnega in najbolj razširjenega ljudstva starega sveta.« V enem kasnejših del, ki ga je napisal po upokojitvi na Dunaju ugotavlja, da bi slovanščina morala pravzaprav biti uradni jezik države, ker Slovani tvorijo tretjino celotnega prebivalstva.

Gruberjev prekop v Ljubljani nas še danes spominja na Dunajčana *Gabrijela Gruberja* (1740–1805), ki ima velike zasluge pri nastanku tega prekopa. Goričan italijanske krvi *Jožef Maffei* (1742–1807) pa je bil odličen

De första upplysningsmännen i Slovenien

I de föregående avsnitten har vi tittat på den politiska historien från det 30-åriga krigets slut fram till Napoleons fall. Låt oss åter gå tillbaka i tiden och se på den kulturella och vetenskapliga utvecklingen i Slovenien under upplysningstiden.

Det är svårt att säga när upplysningsidéerna började göra sig gällande i Slovenien och vilka som var deras företrädare. Utan tvivel har de föregåtts av insikten att utvecklingen på andra håll hade gått framåt, medan man hemma fortfarande hushållade på ett gammalmodigt sätt och avståndet till de mera utvecklade länderna blev allt större.

En av de första kända utifrån komna upplysningsmännen var en tyrolare av italiensk härkomst, *Giovanni Antonio Scopoli* (1723–1788). Under åren 1755–1766 verkade han i Idrija som gruvläkare och forskade på sin fritid i växter, insekter och mineraler. Med sina verk på dessa områden gjorde han som den förste efter Valvasor den lärda världen, såväl hemma som utomlands, uppmärksam på Krains naturevärdheter. Det slovenska fol-

Balthasar Hacquet

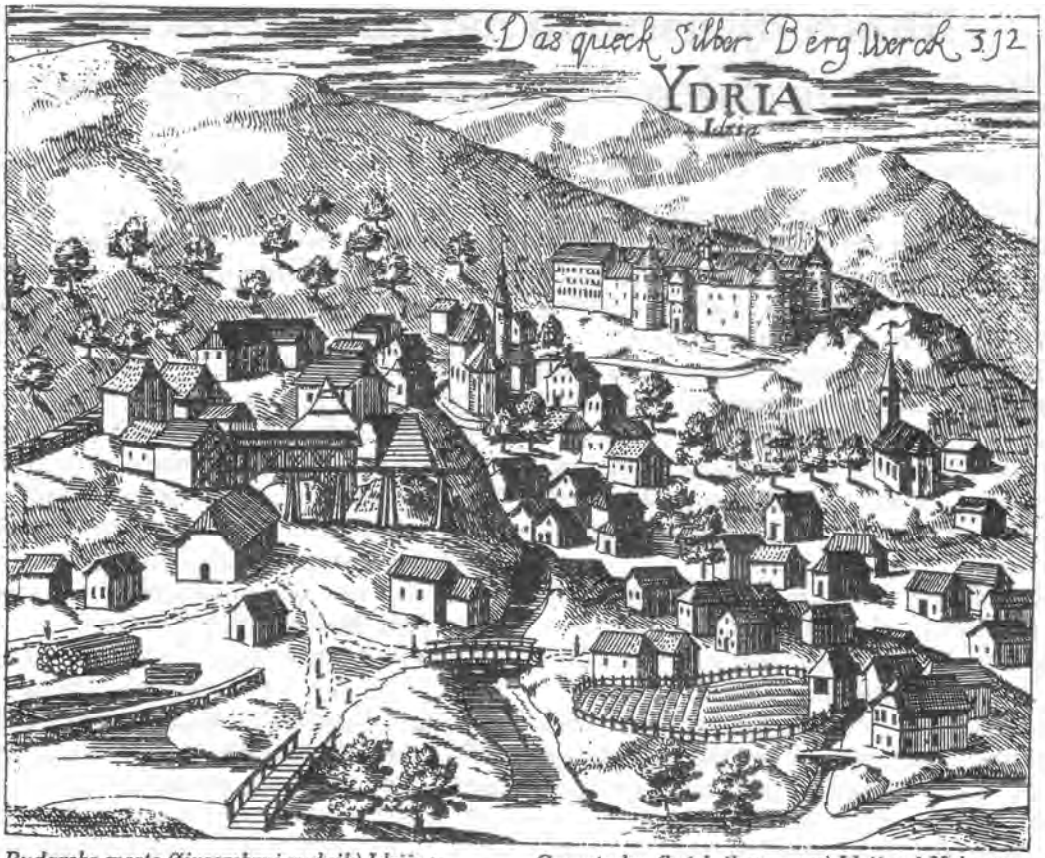

Rudarsko mesto (živosrebrni rudnik) Idrija v Valvazorjevem času

Gruvstaden (kvicksilvergruva) Idrija på Valvasors tid

matematik in strokovnjak za stavbarstvo. Ti in še mnogi drugi so vplivali na vzgojo šolske mladine in med drugimi vzgojili n.pr. takrat najboljšega matematika habsburške monarhije, blizu Ljubljane rojenega *Jurija Vego* (1754–1802). Znano je tudi, da sta Gruber in Maffei zasebno poučevala *Žigo Zoisa*.

Vznik prerodne miselnosti in Marko Pohlin

Kot začetek narodnostnega preroda med Slovenci se običajno šteje izid Pohlinove *Kraynske gramatike* leta 1768. Čisto slučajno se isto leto smatra tudi kot začetek svetovne industrijske revolucije (po Blackovem odkritju latentne toplote).

Oče *Marko Pohlin* (1735–1801) je bil menih iz reda diskalceatov (bosonogih avguštincev). V tem času je bila nižja duhovščina tista, ki je vzdrževala slovensko literarno izročilo in knjižnica ljubljanskega diskalceatskega

ket och språket presenterades emellertid av hans efterföljare på läkartjänsten i Idrija, *Balthasar Hacquet* (1739–1805) från Bretagne, i verket *En beskrivning av Krains och de angränsande ländernas yta* (Oryctographia carniolica I–IV, 1778–1789). Trots att verket skrevs på tyska, använde han konsekvent de slovenska geografiska namnen och som motto skrev han följande ord på slovenska: »Utan någon strävan efter vinning och utan osanningar, utan blott av vad som setts och erfarits, av kärlek till det mäktigaste och mest utspridda folket i gamla världen.« I ett av de senare verken som han skrev i Wien efter sin pensionering, slår han fast att det slaviska språket egentligen borde vara rikets officiella språk, eftersom slaver utgör en tredjedel av hela befolkningen.

Grubers kanal i Ljubljana påminner oss än i dag om den i Wien födde *Gabriel Gruber*

Marko Pohlin

samostana je vsebovala lepo število starejših slovenskih knjig. Zanimanje za slovenščino se je dvignilo tudi zato, ker so se v dobi reform celo uradni krogi morali zateči k prevajanju in tiskanju cesarskih ukazov v slovenščini, če so hoteli, da jih bo nemščine nevešče ljudstvo sploh razumelo.

Prva njegova tiskana knjiga je *Abecedika* (1765). Ta je po Trubarjevem abecedariju prva samostojna knjižica te vrste. Pisec je računal, da bo knjiga predpisana kot učbenik za osnovne šole. Res so jo potem rabili v šolah in jo tudi večkrat ponatisnili. *Bukevce za rajtengo* so prva slovenska računica, *Bukve za brati ... slovenskim žovnirjem* pa naj bi odpravile nepismenost med slovenskimi fanti, vpoklicanimi v vojake.

Poleg že omenjene gramatike, ki je bila napisana v nemščini, je Pohlin izdal tudi *Malo besedišče treh jezikov*. Z jezikovnega vidika sta obe knjigi vse prej kot neoporečni, kajti Pohlin je bil premalo jezikovno izobražen in je dajal prednost svoji lastni z germanizmi pomešani ljubljanščini, marsikatere besede si je pa izposodil iz hrvaščine in češčine ali pa si jih je izmislil kar sam. Mnoge teh besed so danes samo ob sebi umevni del slovenskega jezika, ne da bi se zavedali njih izvora (n.pr. krojač, orjak, zrcalo, geslo, odpor, pisarna, (1740–1805) som har haft stor betydelse för denna kanals tillkomst. *Josef Maffei* (1742–1807), född i Gorizia och av italiensk härkomst, var en utmärk matematiker och byggexpert. Dessa och många andra påverkade skolungdomens utbildning och uppfostrade bl.a. den då mest framgångsrike matematikern i den habsburgska monarkin, *Jurij Vega* (1754–1802). Det är även känt, att Gruber och Maffei gav privatlektioner åt *Žiga (Sigge) Zois*, som vi kommer att tala om längre fram.

Nationell pånyttfödelse och Marko Pohlin

Den nationella pånyttfödelsens era bland slovener räknas vanligtvis från år 1768 då Pohlins *Krains grammatik* kom ut. Av en slump räknas från detta år även den industriella världsrevolutionens början (efter Blacks upptäckt av latent värme).

Pater *Marko Pohlin* (1735–1801) var munk inom diskalceatorden (barfota augustiner). På den tiden var det det lägre prästerskapet som upprätthöll det slovenska litterära arvet, och diskalceatklostrets bibliotek innehöll en hel del äldre slovenska böcker. Intresset för det slovenska språket förstärktes också av att i reformtider även myndigheterna fick söka sig till det slovenska språket. Kejserliga order måste översättas och tryckas på slovenska för att det i tyska okunniga folket skulle kunna förstå dem.

Pohlins första tryckta bok är *Abecedika* (1765). Det är den efter Trubars abecedarium första självständiga boken av detta slag. Författaren räknade med att den skulle komma att föreskrivas som lärobok i grundskolorna. Den användes också mycket riktigt där och upplevde flera nya upplagor. *Böcker i räkning* är den första läroboken i räkning på slovenska, medan *Böcker att läsa ... för slovenska legoknektar* var avsedd att råda bot på okunnigheten i läsning bland de värnpliktiga slovenska pojkarna.

Vid sidan av den redan nämnda grammatiken som var på tyska utgav Pohlin ut även *En liten ordsamling på tre språk*. Språkligt sett är båda dessa böcker allt annat än klanderfria, eftersom Pohlin inte var tillräck-

bodalo, prekop, rokodelec, umetnost, ter še neštevilne druge).

Napisal je še lepo število drugih knjig, ki večinoma sicer niso bile ravno posrečene, zasluži pa, kot je dejal Vodnik, eno priznanje: Pohlinove knjige so zbudile med Slovenci veselje do branja. K temu bi lahko dodali, da je prebil led in da je njegova prerodna vnema za seboj potegnila vrsto boljših ustvarjalcev.

Zoisov krog

Žiga Zois se je rodil leta 1747 v Trstu kot sin italijanskega očeta in slovenske matere. Rod izvira iz retoromanske Švice, kar potrjuje tudi priimek (zoia = dragulj).

Zois ni bil le najbogatejši človek svoje dobe na Slovenskem, temveč tudi zelo izobražen. Znal je več kot deset jezikov (med njimi tudi švedščino), ter bil odlično podkovan v rudarstvu, fužinarstvu in drugih tehničnih vedah, pa tudi v kemiji, mineralogiji, zoologiji in botaniki. Zbral je izredno bogato knjižnico, vsebujočo tako strokovne in znanstvene, kot tudi leposlovne knjige. Mnogo je potoval: po Italiji, Nemčiji, Belgiji in Franciji, ne samo zaradi poslovnih zvez, temveč tudi iz kulturnih potreb. Žal ga je že precej mladega začel mučiti protin (prvič ga je napadel na potovanju po Italiji leta 1780). Od leta 1797 dalje sploh ni več mogel iz hiše in sčasoma je popolnoma

Herrlein: Žiga Zois

ligt utbildad i språk. Han föredrog sin egen, med germanismer uppblandade ljubljanadialekt och han har lånat många uttryck från kroatiskan eller tjeckiskan, eller också myntade han sina egna ord. Många av dessa ord och uttryck har idag blivit en integrerad del av det slovenska språket, utan att man är medveten av deras ursprung.

Han skrev ett ansenligt antal andra böcker, de flesta inte särskilt lyckade, men enligt Vodnik förtjänar han ett erkännande: Pohlins böcker väckte slovenernas läsintresse. Man kan tillägga att hans arbete var banbrytande och att hans väckelseiver drog med sig en rad duktigare efterföljare.

Kretsen kring Zois

Žiga Zois föddes 1747 i Trieste som son till en italiensk far och slovensk mor. Släkten härstammar från den rätoromanska delen av Schweiz, vilket även efternamnet vittnar om (zoia = ädelsten).

Zois var inte bara sin tids rikaste man i Slovenien, utan han var också mycket bildad. Han kunde tala och förstå mer än tio språk (bland andra även svenska) och var väl förtrogen med gruvdrift, järnframställning och andra tekniska områden, men även kunnig i kemi, mineralogi, zoologi och botanik. Han samlade ihop ett mycket rikt bibliotek, som innehöll fackliga, vetenskapliga och skönlitterära verk. Han reste mycket: i Italien, Tyskland, Belgien och Frankrike, inte bara för sina affärsförbindelser, utan även för att tillfredsställa sina kulturintressen. Tyvärr började han redan som relativt ung få giktanfall (det första under sin resa i Italien 1780). Efter 1797 kunde han överhuvudtaget inte lämna huset längre och blev med tiden helt förlamad. Avskuren från yttervärlden uppskattade han särskilt sina vänners sällskap som i lärda diskussioner avlänkade honom från mörka tankar. Han dog ogift den 10 november 1819.

Han själv författade förhållandevis litet, men under årens gång samlade han omkring sig en rad vänner som han uppmuntrade, och var – särskilt i förhållandet till Valentin Vodnik – även deras lärare. I hans krets ingick

A. T. Linhart in Linhartov podpis (silhueta: Kaupevz)

A.T. Linhart och Linharts namnteckning (silhuett: Kaupevz)

ohromel. Ločenemu od zunanjega sveta, mu je bila še posebno draga družba prijateljev, ki so ga v učenih pogovorih odvračali od črnih misli. Samski je umrl 10. novembra 1819.

Sam je sicer pisal razmeroma malo, vendar je tekom let okrog sebe zbral vrsto prijateljev, ki jim je dajal razne pobude in jim bil – zlasti Valentinu Vodniku – tudi učitelj. V njegovem krogu je bil med svojim bivanjem v Ljubljani (1773–1787) tudi Baltazar Hacquet.

Najpomembnejša osebnost v krogu je bil gotovo *Anton Tomaž Linhart* (1756–1795). Sredi osemdesetih let ga je Zois pridobil za delo pri slovenskem narodnem prebujanju in Linhart se je hitro uveljavil kot dramatik (*Županova Micka*, 1789 in *Ta veseli dan ali Matiček se ženi*, 1790) in zgodovinar. Zelo pomembno je njegovo v nemščini napisano delo *Poskus zgodovine Kranjske in drugih dežel južnih Slovanov Avstrije*. Prišel je sicer le do smrti Karla Velikega, vendar je v tem delu znanstveno ugotovil obseg in enotnost slovenskega naroda. Ugotavlja, da so Kranjci le del večjega naroda, ki ga po naključju delijo na Kranjce in Vinde. Jezikoslovno je to spoznanje utrdil *Jernej Kopitar* v svoji znameniti *Slovnici slovenskega jezika na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem*« Izšla je leta 1809 v Ljubljani.

även Balthasar Hacquet under sin vistelse i Ljubljana (1773–1787).

Den mest betydelsefulla personligheten i kretsen var säkerligen *Anton Thomas Linhart* (1756–1795). I mitten av åttiotalet övertalades han av Zois att arbeta för den slovenska nationella väckelsen och Linhart blev snart blivit erkänd som dramatiker (*Borgmästarens Mitzi*, 1789 och *Den glada dagen eller Lilla Mathias gifter sig*, 1790) och som historiker. Mycket betydelsefullt är hans verk på tyska *Ett försök till historia av Krain och andra sydslaviska länder i Österrike*. Han hann visserligen bara till Karl den Stores död, men i verket har han vetenskapligt fastställt omfånget och storleken av den slovenska nationen. Han konstaterar, att invånarna i Krain bara är en del av en större nation som av en slump delas upp i krainer och vinder. Språkmässigt befästes denna insikt av *Jernej Ko-*

Verſuch
einer
Geſchichte von Krain
und
der übrigen
ſüdlichen Slaven
Oeſterreichs
von
Anton Linhart,
k. k. Kreisſchulenkommiſſär in Laibach, und Mitglie-
de der ökonomiſchen Geſellſchaft in Krain.

Erſter Band.

Von den erſten Spuren einer Bevölkerung im
Lande bis zur erſten Anpflanzung der
krainiſchen Slaven.

Mit einer großen Charte und zwei kleinern Kupfern.

Laibach,
mit Egerſchen Schriften. 1788.

Linhartov »Poskus zgodovine Kranjske...«
Linharts »Ett försök till historia av Krain...«

Valentin Vodnik

Valentin Vodnik

Po zgodnji Linhartovi smrti je postal najvidnejši delavec v Zoisovem krogu Valentin Vodnik (1758–1819), frančiškan, ki pa ni živel v samostanu, temveč je deloval kot dušni pastir na kmetih. Že prej se je ukvarjal s pisanjem verzov v krogu očeta Pohlina, vendar svojim takratnim delom kasneje tudi sam ni pripisoval kakšne večje vrednosti.

Pobliže se je spoznal s Zoisom, ko je ta poleti 1793 zadnjič obiskal svoje bohinjske plavže in fužine. Pod njegovim potrpežljivim vodstvom se je Vodnik kmalu razvil v spretnega pisatelja in stihotvorca. Prvi uspehi so precejšnje število pesmi in trije tiskani letniki *Velike pratike* (1795–1797). Ta je pa bila predraga in odločil se je izdajati manjšo in cenejšo *Malo pratiko*, ki se je obdržala vsaj do leta 1806.

Jeseni 1796 se je Zoisu posrečilo dobiti Vodnika v Ljubljano (kjer je Vodnik sčasoma postal profesor na gimnaziji) in porodila se je drzna misel, izdajati slovenski časnik. Tako se je rodil naš prvi časopis, *Lublanske Novize od vsih krajov celiga svejta*. Izhajal je od 4. januarja 1797 do konca leta 1800, ko ga je *pitar* i hans berömda *Slovenska språkets grammatik i Krain, Kärnten och Steiermark*. Grammatiken utgavs år 1809 i Ljubljana.

Valentin Vodnik

Efter Linharts tidiga död blev den mest framstående medarbetaren i Zois krets Valentin Vodnik (1758–1819), en franciskanermunk som inte bodde i kloster utan verkade som fåraherde bland bönderna. Redan tidigare hade han sysslat med författandet av verser i pater Pohlins krets, men senare tillskrev han själv dem inte något större värde.

Han lärde känna Zois närmare under sommaren 1793, när denne för sista gången besökte sina järnsmältverk i Bohinj. Under Zois tålmodiga ledning utvecklades Vodnik snart till en skicklig författare och diktare. De första framstegen visar sig i ett ansenligt antal dikter och i tre årgångar av *Stora praktikan* (1795–1797). Den var dock för dyr och han beslöt att ge ut en mindre och billigare *Lilla praktikan* som levde kvar åtminstone fram till 1806.

På hösten 1796 lyckades det för Zois att få Vodnik förflyttad till Ljubljana (där han så småningom blev lektor vid gymnasiet) och en djärv tanke att ge ut en slovensk tidning föddes. Så blev den första slovenska tidningen till, *Ljubljanas Nyheter från alla platser i hela världen*. Tidningen gavs ut från den 4 januari 1797 till slutet av 1800, då den fick läggas ned på grund av läsarnas bristande intresse.

Hans första diktsamling, *Dikter på försök* kom ut 1806. Den fick ett gott mottagande och gav författaren rykte om sig att vara den bäste slovenske diktaren. Därför fick han en beställning av regeringen att översätta och ge ut patriotiska hemvärnssånger som skulle mana till motstånd mot Napoleons erövringståg. På det viset kom *Dikter för hemvärnsmän* ut 1809.

Vid fransmännens intåg och när de Illyriska provinserna bildades såg Vodnik i likhet med Zois med olust på de nya herrarna. När dessa genomförde några progressiva reformer, blev han emellertid fransmännens vän av ren iver över nationens pånyttfödelse.

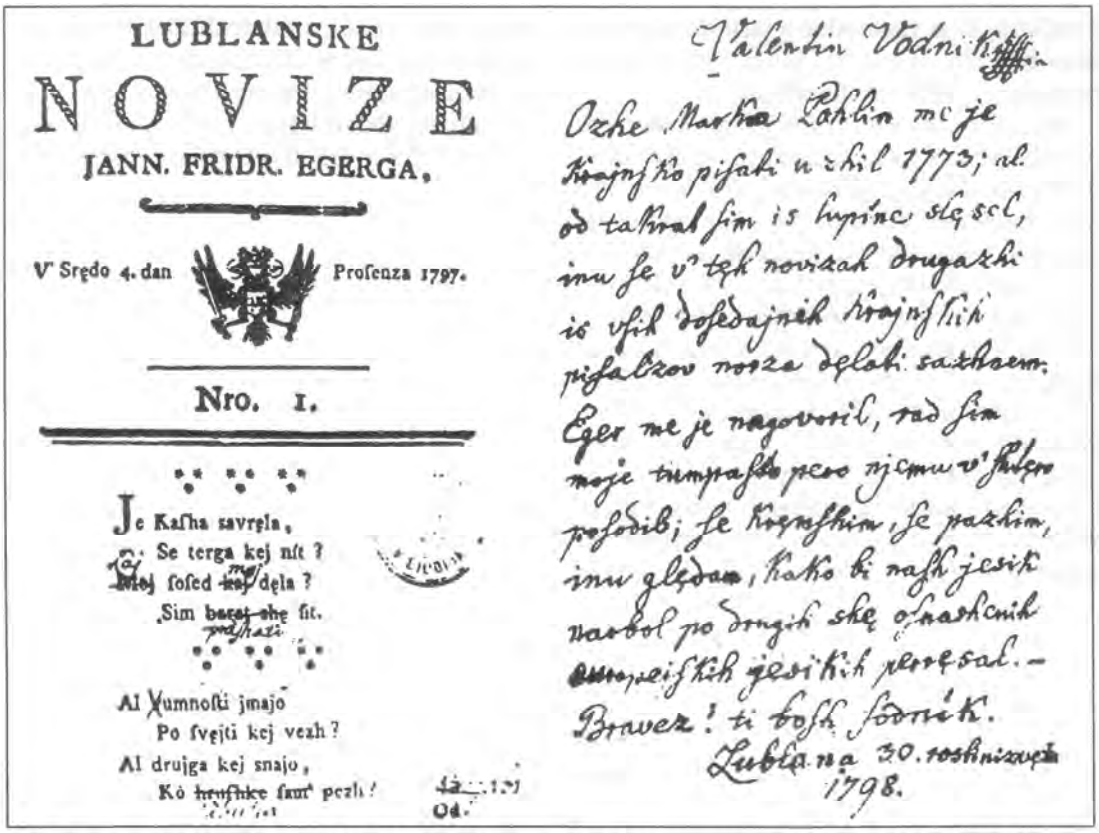

LUBLANSKE

NOVIZE

JANN. FRIDR. EGERGA,

V' Srędo 4. dan Prosenza 1797.

Nro. 1.

Je Kasha savręla,
Se terga kej nit?
Moj sosed kej dęla?
Sim barat she sit.

Al umnosti jmajo
Po svęjti kej vezh?
Al drujga kej snajo,
Kò hrushke sam' pezh?

Od.

Valentin Vodnik

Ozhe Marka Pohlin me je krajnsko pisati uzhil 1773; al od takrat sim is lupine slęsel, inu se v' tęh novizah drugazhi is vsih dosedajnih krajnskih pisalzov norza dęlati sazhnem. Eger me je nagovoril, rad sim moje tumpasto pero njemu v' shtęro posodil; se krępshim, se pazhim, inu ględam, kako bi nash jesik narbol po drugih shę osnashenih europeiskih jesikih perręsal. — Bravez! ti bosh sodnik.

Lublana 30. roshnizvęta 1798.

Prva številka Ljubljanskih novic in Vodnikov rokopis

Det första numret av Ljubljanas Nyheter och et brev skrivet av Vodnik

zaradi premajhnega zanimanja bralcev bilo treba ustaviti.

Njegova prva pesniška zbirka, *Pesme za pokušino*, je izšla leta 1806. Doživela je lep sprejem in prinesla avtorju sloves najboljšega slovenskega pesnika. Zato mu je vlada naročila, naj prevede in izda patriotske brambovske pesmi, ki naj bi spodbujale k odporu zoper Napoleoneove osvajalne pohode. Tako so izšle *Pesmi za brambovce* leta 1809.

Pri prihodu Francozov in ob ustanovitvi Ilirskih provinc je Vodnik spočetka, tako kot Zois, na nove gospodarje gledal z odporom. Ko pa so ti izvedli nekaj naprednih reform, je iz prerodne vneme postal njihov prijatelj.

V teh letih je bil ravnatelj ljubljanske gimnazije in v ospredje njegovega dela je stopilo pisanje učbenikov. Napisal jih je sedem, vendar jih je zaradi nemirnih časov izšlo le pet. Edina znana pesem iz tega časa je oda *Ilirija*

Under dessa år var han rektor för gymnasiet i Ljubljana och han fick ägna sig främst åt att författa läroböcker. Han skrev sju stycken, men bara fem gavs ut på grund av de oroliga tiderna. Hans enda kända dikt från den perioden är odet *Illyrien, det återupplivade* som jämte sin översättning på latin publicerades den 31 juli 1811 i det officiella organet *Télégraphe officiel*.

Just denna dikt förbittrade många timmar av Vodniks liv efter det att fransmännen hade givit sig av. Sedan österrikarna åter kommit till makten tvångspensionerades Vodnik på kejserlig order i slutet av 1814. Endast efter vädjan från inflytelserika vänner (bl.a. Zois) mildrades domen så att han vid sidan av en mager pension fick undervisa i latin och grekiska som tillfällig lärare. Under dessa år ägnade han åter mer av sin tid åt diktskrivandet. Bl.a. skrev han ett nytt ode, *Illyrien,*

oživljena, ki je vzporedno z latinskim prevodom bila objavljena 31. julija 1811 v uradnem glasilu *Télégraphe officiel*.

Prav ta pesem je po umiku Francozov Vodniku zagrenila prenekatero uro. Po obnovitvi avstrijske oblasti ga je ukazal cesar konec leta 1814 kazensko upokojiti in le na prošnje vplivnih zaščitnikov (n.pr. Zoisa) so mu toliko prizanesli, da je smel ob pičli pokojnini poučevati latinščino in grščino kot začasni učitelj. Več časa je v teh letih spet posvetil pesništvu, med drugim je napisal novo odo *Ilirija zveličana* (1816) kot brezuspešen poskus, da omili vtis ki ga je napravila *Ilirija oživljena*. Sestavljal je novo knjigo, ki jo je nameraval nasloviti *Spevnik*, vendar ga je prehitela smrt. 8. januarja 1819 je nenadoma umrl za možgansko kapjo.

det saliga (1816), i ett fruktlöst försök att mildra intrycket av *Illyrien, det återupplivade*. Han arbetade på en ny diktsamling i bokform, men döden hann upp honom. Den 8 januari 1819 avled han plötsligt i hjärnblödning.

Povratek in padec absolutizma
Absolutismens återkomst och fall

Stanje v Evropi po Napoleonovem padcu

Po zmagi nad Napoleonom so se predstavniki zmagovitih držav sestali na Dunaju. Na tamkajšnjem kongresu so uredili Evropo po svoje. Ponekod so obnovili stanje, kakršno je bilo pred francosko revolucijo, marsikje pa so Napoleonove vojne pustile trajne posledice. Namesto Rimskega nemškega cesarstva je bila ustanovljena rahla zveza skoro 40 nemških držav in državic z Avstrijo na čelu. Avstrija je dobila Lombardijo in Benečijo, v ostalem pa so v Italiji bile obnovljene države izpred revolucije. Rusija je dobila vso Finsko (katero je zavzela kot Napoleonova zaveznica v vojni proti Švedski) in večji del nekdanje Poljske z Varšavo. Danska se je po brutalnem angleškem bombardiranju Kopenhagena pridružila Napoleonu, kar je plačala z izgubo Norveške, ki je pripadla Švedski. Ozemlja današnje Belgije, Nizozemske in Luksemburga so bila združena v Nizozemskem kraljestvu, Francija pa je dobila v glavnem svoje predrevolucijske meje. Vendar si ponekod, n.pr. v Franciji, iz strahu pred novo revolucijo niso upali obnoviti niti fevdalnega reda, niti absolutizma.

Fevdalne države, med katerimi so bile vodilne Avstrija, Prusija in Rusija, so se povezale v tako imenovano »Sveto zvezo«. Naloga te zveze je bila varovati stanje, kakršno je bilo sklenjeno na dunajskem kongresu, ter boj proti revoluciji, kjerkoli bi do nje prišlo. Zveza je v obdobju svojega obstoja imela več kongresov, na katerih so se vladarji držav članic dogovarjali o potrebnih ukrepih za ohranitev obstoječega stanja. Eden takih kongresov je bil leta 1821 v Ljubljani. Na tega je Ljubljančane vse do konca druge svetovne vojne spominjal Kongresni trg. Za tem je v povojni preimenovalni vnemi dvakrat spremenil ime in se trenutno imenuje Trg osvoboditve. Še en spomin na ta dogodek je gostilna »Pri ruskem carju« na Ježici, kjer se je bojda za časa kongresa zadržal ruski car Aleksander I.

Läget i Europa efter Napoleons fall

Efter segern över Napoleon möttes företrädarna för de segrande staterna i Wien. Under kongressen infördes en ny ordning i Europa. På några håll återinfördes läget som det var före den franska revolutionen, men på många håll hade Napoleonkrigen efterlämnat outplånliga spår. I stället för det tyskromerska kejsardömet infördes ett löst förbund av nära fyrtio stora och små tyska riken med Österrike i spetsen. I Italien fick Österrike Lombardiet och Venetien men i övrigt återupprättades de tidigare italienska staterna. Ryssland fick hela Finland (som erövrades i kriget mot Sverige på Napoleons sida) och större delen av det tidigare Polen, inklusive Warszawa. Danmark anslöt sig till Napoleon efter ett brutalt engelskt bombardemang av Köpenhamn och måste därför avstå från Norge vilket tillföll Sverige. Dagens Belgien, Nederländerna och Luxemburg förenades i det Nederländska kungadömet, medan Frankrike i huvudsak återfick sina gränser från tiden före revolutionen. I somliga länder, t.ex. Frankrike, vågade man dock inte återinföra vare sig feodalismen eller absolutismen av skräck för en ny revolution.

Feodalstaterna, av vilka de främsta var Österrike, Preussen och Ryssland, slöt sig samman i den s.k. »Heliga alliansen«. Dess uppgift var att bevara läget som det hade beslutats på Wienkongressen samt att bekämpa varje revolution, oavsett var den ägde rum. Under sin existens genomförde alliansen flera kongresser, där medlemsstaternas regenter överlade om nödvändiga åtgärder för att behålla det rådande läget. En sådan kongress ägde rum i Ljubljana 1821. Ända fram till andra världskrigets slut var för Ljubljanas invånare Kongresstorget i stadens centrum ett minne av händelsen. Därefter bytte torget namn två gånger i efterkrigets omdöpningsiver och heter för närvarande Befrielsens torg. Ytterligare ett minne är värdshu-

Kongresni trg okoli 1840

Kongresstorget omkr. 1840

Svet pa pri vsem tem ni ostal ne miren, ne nespremenjen. V Španiji in nekaterih italijanskih državah je Sveti zvezi sicer uspelo zadušiti revolucionarna gibanja, po drugi strani pa se je v istem času Srbija že drugič osvobodila izpod Turkov (1815), Grčija si je priborila samostojnost 1821 in iz španskih ter portugalskih kolonij v južni Ameriki so nastale samostojne države. 1830 so se uprli Belgijci nizozemskemu gospostvu in ustanovili lastno kraljevino. Istega leta so Francozi odstavili kralja in si postavili novega. V razdrobljenih državicah Italije in Nemčije so se začele pojavljati težnje po narodnem zedinjenju, medtem ko so dotlej zaostali narodi mnogonarodnih držav (kot n.pr. avstrijskega cesarstva) začeli graditi lastno kulturno življenje in vse glasneje zahtevati nacionalno enakopravnost.

set »Hos den ryske tsaren« i stadens utkant, där den ryske tsaren Alexander I lär ha uppehållit sig vid något tillfälle under kongressen.

Trots allt detta förblev världen varken lugn eller oförändrad. I Spanien och i några italienska stater lyckades alliansen visserligen kväsa de revolutionära rörelserna, men å andra sidan gjorde Serbien sig fritt för andra gången från turkarna (1815), Grekland vann sin självständighet 1821 och de spanska och portugisiska kolonierna i Sydamerika förvandlades till oberoende stater. 1830 gjorde belgarna revolt mot den nederländska överhögheten och bildade ett eget kungadöme. Samma år avsatte fransmännen sin kung och valde en ny. I de splittrade italienska och tyska småstaterna började tendenserna till en nationell förening visa sig, medan de dittills efterblivna nationerna i de multinationella rikena (som t.ex. i det österrikiska kej-

Razmere po vrnitvi Avstrijcev na slovensko ozemlje

Avstrijska cesarja te dobe sta bila Franc I. (1792–1835) in njegov slaboumni sin Ferdinand I. (1835–1848). Vodilni minister monarhije je bil od leta 1809 pa vse do 1848 knez Klemens Metternich, čigar ime je postalo simbol absolutizma in kontrarevolucije v Avstriji in vsej Evropi.

Avstrijska uprava in ureditev v prej od Francozov zasedenih deželah je predstavljala nekak kompromis med stanjem pred francosko dobo in francoskimi reformami. Kljub ukinitvi večine reform popoln povratek k staremu redu marsikje ni bil več mogoč in vse do leta 1848 je vladala precejšnja razlika med ureditvijo v bivših francoskih deželah in ureditvijo v vseskozi avstrijskih pokrajinah. Leta 1816 je bilo s cesarskim patentom ustanovljeno kraljestvo Ilirija, kamor je spadala tudi večina s Slovenci naseljenih krajev. To kraljestvo je sčasoma zaspalo in se po letu 1849 ne omenja več. Do konca avstrijske monarhije pa se je ohranil naziv »Avstrijsko-ilirsko primorje«.

Plemstvo ni dobilo nazaj vseh svojih nekdanjih pravic, zavzelo pa je vodilna mesta v nižji upravi, t.j. birokraciji. Graščakom je bila dana tudi pravica, da izterjajo zaostale dajatve za vsa leta nazaj.

Domača buržoazija je obogatela s pobiranjem mitnin ali s trgovino. Le redki so se lotili industrije, ki se je tedaj nahajala večinoma v tujih rokah. Nekateri so kupovali graščine in fevdalne pravice od plemičev, ki so se znašli v denarnih zadregah in na ta način sami postali zemljiški gospodje. Naj citiram Prešerna:

Lani je slepar starino
še prodajal, nosil škatle,
meril platno, trak na vatle,
letos kupi si graščino.

Kljub nenaklonjenosti vlade do razvoja industrije v mestih (bala se je koncentracije proletariata), se je ta v tem času vseeno vse bolj razvijala. V Ljubljani je že od prej delovala papirnica Vevče, Anglež William Moline pa sardömet) började bygga upp ett eget kulturliv och ställa alltmer högljudda krav på nationell jämlikhet.

Förhållandena efter österrikarnas återkomst

De österrikiska kejsarna under denna period var Franz I (1792–1835) och hans efterblivne son Ferdinand I (1835–1848). Monarkins ledande minister var fr.o.m. 1809 och ända fram till 1848 fursten Klemens Metternich, vars namn blev absolutismens och kontrarevolutionens symbol såväl i Österrike som i det övriga Europa.

Den österrikiska förvaltningen i de tidigare av fransmännnen besatta länderna blev ett slags kompromiss mellan det tidigare skicket och de av fransmännen införda reformerna. Trots att de flesta av de senare hade avskaffats var en fullständig återgång till den gamla ordningen inte längre möjlig. Fram till 1848 skilde sig därför förvaltningen av de fordom franska territorierna i vissa delar från förvaltningen i det övriga Österrike. Med ett kejserligt dekret grundades 1816 kungadömet Illyrien som omfattade bl.a. även de flesta av slovener bebodda områdena. Kungadömet avsomnade dock så småningom och efter 1849 omnämns det inte längre. Däremot levde benämningen »Det österrikiskt-illyriska kustlandet« kvar till den österrikiska monarkins undergång.

Adeln fick inte tillbaka alla sina tidigare privilegier men besatte däremot ledande poster i den lägre förvaltningen, dvs byråkratin. Slottsherrarna fick även rätt att av bönderna avkräva förfallna skatter och avgifter för de gångna åren.

Det inhemska borgarskapet blev rikt på tullavgifter eller genom handel. Det var bara få som ägnade sig åt industri, vilken mestadels befann sig i händerna på utlänningar. Somliga köpte slott och feodalrättigheter av adelsmän som hamnat i penningknipa och blev på det viset själva godsherrar. Som Prešeren uttryckte det (i mitt försök till översättning):

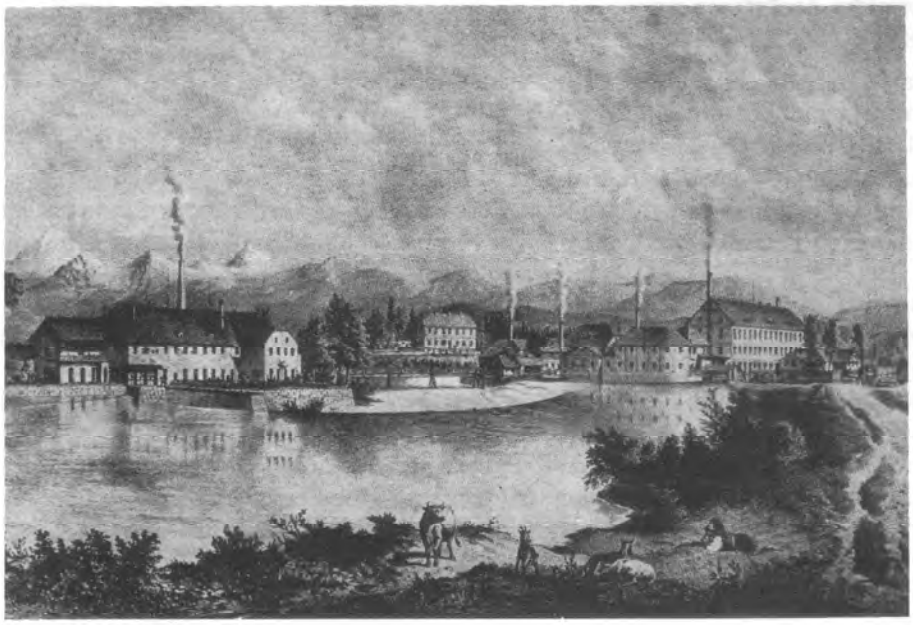

Papirnica Vevče leta 1857
Pappersbruket Vevče år 1857

je ustanovil cukrarno (rafinerijo sladkorja) in predilnico, eno največjih v Avstriji. Zaradi svoje lege kot pristanišče se je silno začel razvijati Trst. Že leta 1818 se je tam pojavil prvi parnik, leto zatem pride parni stroj tudi v tržaško industrijo (Ljubljana je dobila prvega v cukrarno šele l. 1835). Leta 1829 je delal Ressel v Trstu poskuse s Civetto, prvim parnikom na vijak. Izdelovanje je vlada prepovedala pod pritiskom tržaških pomorskih krogov, ki so se baje bali novotarij.

Prav zaradi pomembnosti tržaškega pristanišča so začeli v štiridesetih letih graditi železnico Dunaj – Trst. 1846 je bil dograjen odsek Gradec – Celje, leta 1849 pa je prvi vlak prisopihal v Ljubljano.

Važno, če ne celo najvažnejše mesto v gospodarstvu je zavzemalo že pred tem močno železarstvo. Proizvodnja svinca in živega srebra je nihala, zelo je pa – kot posledica industrijskega razvoja – narasla proizvodnja premoga. Medtem, ko je leta 1829 na Slovenskem bilo izkopano le 0,7% vsega premoga v Avstriji, se je ta odstotek sredi štiridesetih let dvignil čez 6%.

I fjol svindlar'n sålde skrot
drog omkring med sina lådor,
mätte tyg och klippte remsor,
i år han köper sig ett slott.

Trots att regeringen, som såg en fara i proletariatets koncentration, var obenägen att tillåta någon större spridning av industrin i städerna, utvecklades denna i allt större omfattning. Ljubljanas pappersbruk Vevče hade varit i drift redan tidigare, men nu grundade engelsmannen William Moline ett sockerraffinaderi och ett väveri, vilka räknades till de största i dåtidens Österrike. Ett väldigt uppsving började för Trieste på grund av dess läge som hamnstad. Redan 1818 uppenbarade sig den första ångbåten där och året därpå gjorde ångmaskinen sitt intåg inom industrin (Ljubljana fick sin första ångmaskin till sockerraffinaderiet först 1835). 1829 experimenterade Ressel med Civetta, den första propellerdrivna ångbåten. Regeringen förbjöd dock tillverkningen efter påtryckningar från sjöfararkretsarna i Trieste som troligen var rädda för nymodigheter.

Kot drugod, je tudi v slovenskih krajih nastanek nove industrije ter razvoj rudarstva dovedel do podaljševanja delovnega časa, ukinjanja raznih tradicionalnih pravic in navad, odprave nekdanjih praznikov ter uvajanja ženskega in otroškega dela. Znani so podatki, da so n.pr. v rudniku in topilnici svinca v Črni otroci bili zaposleni že od starosti sedmih let naprej in to po 12 ur dnevno. V žebljarni in žičarni v istem kraju pa je bil delovni čas za odrasle in za otroke od 13. leta dalje določen od polnoči do sedmih zjutraj, od osmih do enajstih dopoldne in od enih popoldne do šestih zvečer, t.j. 15 ur na dan. V Kropi so kovaške družine često stanovale po dve do tri v eni sobi. V takih pogojih in ob nezadostni prehrani ni bilo čudno da so, kot pravi poročilo župnika v Črni, zaradi prezgodnjih naporov otroci zaostajali v telesnem in duševnem razvoju. Povprečna življenjska doba v delavskih družinah tega časa je bila manj kot devetnajst let.

Na kulturnem področju se je povsod čutila Metternichova roka. Nacionalna gibanja so bila zanj kot produkt francoske revolucije največja nevarnost za obstoječi družbeni red in politični sistem. V svoji večnarodni državi

Josip Ressel, oče ladijskega vijaka
Josip Ressel, båtpropellerens fader

På grund av den betydelse som hamnen i Trieste åtnjöt, började man på fyrtiotalet att bygga järnvägen Wien-Trieste. 1846 blev avsnittet Graz-Celje klart och 1849 ångade det första tåget in i Ljubljana.

En viktig ställning i landets ekonomi, om inte den viktigaste, intog den redan dessförinnan omfattande järnhanteringen. Utvinningen av bly och kvicksilver var skiftande men kolbrytningen ökade mest som en följd av industriutvecklingen. Medan man i Slovenien år 1829 bara bröt 0,7% av allt Österrikes kol, ökade andelen i mitten av fyrtiotalet till över 6%.

Precis som i andra länder ledde den nya industrins uppkomst även i Slovenien till en förlängning av arbetstiderna, avskaffandet av flera traditionella rättigheter och seder, borttagandet av forna helger och införandet av kvinno- och barnarbete. Enligt tillgängliga uppgifter arbetade barnen i blygruvan och smältverket i Črna redan från sju års ålder 12 timmar per dag. I spik- och trådfabriken på samma ort bestämdes arbetstiden för vuxna och barn från 13 års ålder på följande sätt: från midnatt till klockan sju på morgonen, mellan åtta och elva på förmiddagen samt från klockan ett på eftermiddagen till sex på kvällen. Detta innebar 15 timmar dagligen. I Kropa bodde ofta två till tre smedfamiljer i ett och samma rum. Med sådana arbetstider och otillräckligt med mat var det inte förvånande att barnen blev, som kyrkoherden i Črna noterar, både kroppsligt och psykiskt efterblivna. Den genomsnittliga levnadstiden i en arbetarfamilj låg under nitton år.

På kulturområdet var Metternichs hand allestädes närvarande. Som en produkt av franska revolutionen utgjorde de nationella rörelserna i hans ögon den största faran för den rådande samhällsordningen och det politiska systemet. I sitt multinationella rike var han ständigt på sin vakt mot allehanda liberala tankar. Polischéfen Sedlnitzky organiserade ett tätt nätverk av spioner. Den hårda censuren förbjöd till och med Hamlet och Kung Lear, medan Goethes och Schillers verk bara fick visas i en stympad version. För den gamla ordningens bestående använde sig re-

je budno pazil, da se ne bi oglašale liberalne misli. Policijski načelnik Sedlnitzky je razpredel gosto vohunsko mrežo. Trda cenzura je prepovedovala igrati celo Hamleta in Kralja Leara, Goetheja in Schillerja pa so smeli kazati le v okrnjeni obliki. Za ohranitev starega je vlada uporabljala politiko vzbujanja nezaupanja in mržnje med narodi cesarstva. Tako je izjavil cesar Franc: »Moji narodi so drug drugemu tuji. Toliko bolje. Madžare pošiljam v Italijo in Italijane na Ogrsko. Iz njihove antipatije nastaja red in iz njihovega medsebojnega sovraštva mir.«

Težnje po ohranitvi starega so se kazale tudi v šolstvu. Ljubljanskim profesorjem je cesar Franc dejal: »Držite se starega, kajti to je dobro. Ne potrebujem učenjakov, ampak dobre, poštene meščane. Kdor mi služi, mora učiti kakor jaz ukažem, kdor pa tega ne more storiti ali prihaja z novimi idejami, lahko gre ali pa ga bom jaz odstranil.«

Kulturno življenje na Slovenskem

Od s Slovenci naseljenih dežel v tem obdobju je le Kranjska bila popolnoma slovenska. V drugih deželah, t.j. na Štajerskem, Koroškem in na Primorskem, je prebivalstvo bilo mešano, kajti razmejitve niso upoštevale etničnega sestava. Zato je takrat izraz Kranjec in

Langus: Andrej Smole

KRAJNSKA

ZHBELIZA.

NA

SVITLO DAL

M. KASTELIZ.

PERVE BUKVIZE.

V' LJUBLJANI

NATISNIL JOSHEF BLASNIK.

1830.

Kranjska čbelica
Krains bi

geringen av en politik som skapade misstro och hat mellan kejsardömets olika folk. Som kejsar Franz uttryckte det: »Mina folk är främlingar för varandra. Desto bättre. Ungrare skickar jag till Italien och italienare till Ungern. Ordningen växer ur deras antipati och lugnet ur deras ömsesidiga hat.«

Strävandena att bevara det gamla visade sig även i skolväsendet. Till lektorerna i Ljubljana sade kejsar Franz: »Håll er till det gamla, ty det är bra. Jag behöver inga lärda män utan goda hederliga stadsinvånare. Den som tjänar mig måste lära som jag befaller, medan den som inte kan göra så eller kommer med nya idéer får gå eller också kommer jag att avlägsna honom.«

Kulturlivet i Slovenien

Bland de av slovener bebodda länderna var det bara Krain som var helt slovenskt. I de andra, d.v.s. Steiermark, Kärnten och i kustlandet, var befolkningen blandad, eftersom gränsdragningen inte visade hänsyn till det etniska beståndet. Därför var uttrycken »krainer« och »det krainska språket« på den tiden liktydiga med »sloven« och »slovenska«.

kranjski jezik pomenil Slovenca in slovenščino.

Zaradi vladnega pritiska, ki je bil na Kranjskem še hujši kot v večini sosednjih dežel, je bilo javno politično delovanje praktično nemogoče. Nekoliko lažje je bilo s kulturnim delom, a tudi to je imelo velike težave s cenzuro, kateri je bilo pred objavo treba predložiti vse rokopise v pretres in potrditev. Take težave je imela tudi *Kranjska čbelica*, katero je leta 1830 začel izdajati *Miha Kastelic*. Ta je bila mišljena kot protiutež v nemščini pisani poeziji in leposlovju kot ju je ta čas priobčeval časopis *Illyrisches Blatt* (Ilirski list). Čeprav so v njo prispevali tudi drugi, ji je dajal glavni poudarek krog sodelavcev, zbran okrog treh dobrih prijateljev: *Franceta Prešerna*, *Andreja Smoleta* in *Matije Čopa*. Slednjega največja zasluga kljub veliki izobraženosti (znal je 19 jezikov) niso bili literarni prispevki, temveč uspešen boj proti cenzuri. Vsako leto bi morale iziti po ene bukvice, vendar so že četrte zaradi težav s cenzuro zakasnile eno leto. Po Čopovi tragični smrti (utonil je leta 1835 pri kopanju na Savi) pa si Kastelic petih bukvic ni upal dati več v cenzuro in so izšle šele po Metternichovem padcu leta 1848.

V tridesetih letih se je razvnela takoimenovana črkarska pravda. Dotlej je bil v veljavi črkopis kakršnega je uvedel že Adam Bohorič v protestantskih časih (po njem imenovan bohoričica) in ki je slonel na nemškem črkopisu. Pod Kopitarjevim vplivom se je začela porajati misel na enoten črkopis za Zahodne in Južne Slovane. En poskus je napravil janzenist *Franc Metelko*, ki je v svoji slovnici leta 1825 objavil novo abecedo metelčico, sestavljeno iz latinskih in po cirilici kombiniranih črk. Približno ob istem času (1823) se je pojavila tudi danjčica, izum štajerskega duhovnika *Petra Danjka*. Ta je imela manj odmikov od latinice kot metelčica. Po ostrem boju med pripadniki in nasprotniki – med slednjimi je bil tudi Prešeren in njegov krog – sta propadli obe. Metelčica je bila za šolo in šolske knjige prepovedana leta 1833, danjčica pa 1838. Leta 1846 se je uveljavila gajica, po Hrvatu *Ljudevitu Gaju*, katera se uporablja tudi danes.

På grund av regeringsförtrycket, som var ännu hårdare i Krain än i de flesta angränsande länderna, var en offentlig politisk verksamhet praktiskt taget omöjlig. Något lättare var det för kulturarbetet, men även det mötte stora hinder i censuren som inkrävde alla manuskript för granskning och godkännande innan de fick publiceras. Liknande svårigheter hade även publikationen *Kranjska čbelica* (Krains bi), som 1830 började utges av *Miha Kastelic*. Denna tidskrift var tänkt som en motvikt till de på tyska skrivna dikterna och skönlitteraturen som publicerades av *Illyrisches Blatt* (Illyriska bladet). Det var flera som lämnade sina bidrag till »Biet«, men tonen angavs av kretsen som samlades kring tre goda vänner: *France Prešeren*, *Andrej Smole* och *Matija Čop*. Den sistnämndes största förtjänst var trots hans omfattande kunskaper (han kunde nitton språk) inte litterära bidrag, utan en framgångsrik kamp mot censuren. Avsikten var att ett band skulle utges varje år, dock försenades redan det fjärde bandet ett år på grund av svårigheterna med censuren. Efter Čops tragiska död (han drunknade under en simtur i floden Sava år 1835) vågade Kastelic inte lämna det femte bandet till censuren. Det kom ut först efter Metternichs fall 1848.

Langus: Matija Čop

POMOч vz SILƨ
ali
LƨSENƨ KRIƷ
in
SREчA DOBREGA UKA.
DVé POVESTI
iz pisem Kristofa Zmida

Primer metelčice
Ett exempel på metelčica

Belemi golóbeci
V' oblaчili tvojemi.
4.
Tvojo oko чisto je
Kak nebeske zvezdice,
Tvoj pogled priatelni,
Kak bi bil on aиgelski
5.
Vysta no oblíчje vso,
Tebi reчem slobodno,
Se mi smeje, likì cvet,
Kda naj lepše je odét.
6.
Puna si neduxnosti
V' celem lici tvojemi
Kakti lyba leljica
Z' cvetjom vsa osnexena.

Iz Danjkovih posvetnih pesmi
Från Danjkos värdsliga dikter

V istem obdobju se je začel pojavljati *ilirizem*. Zaradi šibkosti in nerazvitosti malih slovanskih narodov so mnogi videli rešitev le v njihovi združitvi v en narod z enim jezikom. Tako je nastala teorija o štirih velikih slovanskih narodih: ruskem, češkem, poljskem in ilirskem. Njim v korist bi se naj manjši narodi odrekli svoji individualnosti in knjižnemu jeziku. Zoper ilirizem, ki je v slovenščini videl le narečje v knjigah za kmete, se je z vso silo boril Prešernov krog v zavesti, da bi prevlada ilirizma pomenila konec slovenske kulture in jezika. Seveda je bil tudi Prešeren za sodelovanje med slovanskimi narodi, toda na temelju medsebojnega spoštovanja enakopravnosti.

Večje posledice kot na Slovenskem je ilirizem pustil na Hrvaškem. Opustili so v Zagrebu in okolici govorjeno kajkavščino in uvedli kot knjižni jezik bolj razširjeno štokavščino. S približno ob istem času v srbščino uvedenimi reformami Vuka Karadžića je tako nastal obema narodoma skupni knjižni jezik – srbohrvaščina.

På trettiotalet blossade den s.k. skrifttvisten upp. Dittills hade man använt tecken som införts av Adam Bohorič under den protestantiska tiden (efter honom kallad bohoričica) och som var baserade på den tyska stavningen. Under Kopitars inflytande började tanken på ett enhetligt alfabet för väst- och sydslaver ta form. Ett försök gjordes av jansenisten *Franc Metelko* som i sin grammatik 1825 offentliggjorde ett nytt alfabet, metelčica, sammansatt av tecken från det latinska och det cyrilliska alfabetet. Ungefär vid samma tid (1823) uppfann även en präst från Steiermark vid namn *Peter Danjko* sitt alfabet som efter honom kallas danjčica. Detta alfabet var mera likt den latinska skrivstilen än metelčica. Efter en ettrig kamp mellan anhängare och motståndare – till de senare räknades även Prešeren med sin krets – vann motståndarna. Metelčica förbjöds 1833 i skolan och i skolböcker. Danjčica gick samma öde till mötes 1838. I stället infördes kring år 1846 gajica, så kallat efter sin upphovsman, kroaten *Ljudevit Gaj*, och det används än i dag.

Leta 1843 je Kmetijska družba začela izdajati časopis *Kmetijske in rokodelske novice*, katerim je kot urednik bil postavljen *dr. Janez Bleiweis*. Ta sprva spočetka ni dobro znal pismene slovenščine, vendar jo je kmalu osvojil in jo znal spretno sukati. Pod Bleiweisovim vodstvom in z njegovo previdnostjo so »Novice« sicer bile konzervativen časopis, priznati pa jim je treba dotlej največjo razširjenost med slovenskim ljudstvom. S svojo vsebino (priobčevale so praktične nasvete in poljudno literaturo) so pritegnile tako duhovščino in izobražence, kot kmečko ljudstvo. Bile so tudi prve z vpeljavo gajice in ravno v njih se je vedno bolj na široko začelo uveljavljati ime »slovenski jezik« in »Slovenci«, namesto dotedanje kranjščine in Kranjcev.

France Prešeren

Med največje osebnosti naše kulturne dediščine prištevamo Slovenci dr. Franceta Prešerna. Njegova poezija živi med nami še danes, nenačeta od zoba časa, v živem in bogatem jeziku, ki ga je za njim presegel le malokdo.

Kmečki rod Prešernov, ki mora segati najmanj v 14. stoletje, je dal več šolanih ljudi, duhovnikov in juristov in nekateri od njih so

Under samma tid började *illyrismens* idéer att breda ut sig. Den enda räddningen för de små slaviska nationerna ur deras svaghet och efterblivenhet var i mångas tycke föreningen i en nation med ett språk. Så uppstod teorin om de fyra stora slaviska nationerna: ryska, tjeckiska, polska och illyriska. Till deras förmån borde de mindre nationerna ge avkall på sin egen individualitet och sitt litteraturspråk. Mot illyrismen, som i det slovenska språket bara såg en dialekt lämpad för böcker till bönderna, kämpade kretsen kring Prešeren med all kraft, väl medveten om att illyrismens övertag skulle innebära den slovenska kulturens och språkets undergång. Givetvis förespråkade även Prešeren ett samarbete mellan de slaviska folken, dock borde ett sådant samarbete grundas på ömsesidigt respekterad jämlikhet.

Större betydelse än i Slovenien fick illyrismen i Kroatien. Man gick ifrån kaj-dialekten som talas i Zagreb med omnejd och införde den mera spridda što-dialekten som skriftspråk. Med reformerna som ungefär samtidigt infördes av Vuk Karadžić i det serbiska språket, uppstod på det viset ett för båda nationerna gemensamt litteraturspråk: det serbokroatiska.

Kmetijſke in rokodélſke novize.

Na ſvetlobo dane od z. k. kmetijſke drushbe.

№ 1. *V frédo 5. maliga ſerpana.* **1843.**

Prva številka Kmetijskih in rokodelskih novic — *Det första numret av Nyheter för bönder och hantverkare*

Matija Koželj: France Prešeren

bili povzdignjeni tudi v plemstvo. Najpomembnejši pred pesnikom je bil Janez Krstnik Prešeren, ustanovitelj in prvi predsednik akademije delavnih (Academia operosorum) v Ljubljani. Ni pa bil v ožjem sorodstvu s pesnikovo družino.

Prešerni so imeli v Vrbi, ne daleč od Bleda, srednje veliko kmetijo. Tam se je rodil France 3. decembra leta 1800. Prvi pouk je dobil pri očetovem ujcu Jožefu, v desetem letu starosti pa ga je ta poslal v slovečo ribniško normalko. Kot dober učenec je bil vpisan v zlato knjigo, vendar se je kraja do smrti spominjal z bridkostjo, ne toliko zaradi šole, kjer so s palico vtepali nemščino, kot zaradi neveselih skušenj med otroki. Po dveh letih je nadaljeval normalko v Ljubljani, za tem pa gimnazijo, kjer je po nadarjenosti prekašal vse sošolce. Po gimnaziji se je peš napotil na Dunaj študirat filozofijo. Tam je doživel prvo razočaranje v ljubezni, ko mu je hotelo neko dekle s

1843 började Bondeföreningen att ge ut sin tidning *Nyheter för bönder och hantverkare* och som ansvarig utgivare utsågs *dr. Janez Bleiweis*. Denne var till en början inte särskilt kunnig i det slovenska skriftspråket, men han lärde sig snabbt att hantera det på ett skickligt sätt. Under hans ledning och med hans försiktighet blev »Nyheter« visserligen en konservativ tidning, men man får erkänna dess dittills största spridning bland Sloveniens folk. Med innehållet (man publicerade praktiska råd och populär litteratur) vann man gehör såväl hos prästerskapet och bildat folk som bland bönderna. Tidningen var också först med att införa gajica som alfabet och just den tidningen började spridningen av begreppen »slovenska språket« och »slovener« i stället för dittillsvarande »krainska språket« och »krainer«.

France Prešeren

Till de största personligheterna i slovenernas kulturarv räknas dr. France Prešeren. Hans poesi lever bland dem än idag, opåverkad av tidens tand, i ett rikt och levande språk som efter honom har överträffats bara av få.

Från bondesläkten Prešeren, som sträcker sig tillbaka till åtminstone 1300-talet, kom flera skolade personer, präster och jurister, varav några till och med hade adlats. Den mest betydelsefulle av dem dittills hade varit Johannes Döparen Prešeren, grundaren av och förste ordförande i De flitigas akademi (Academia operosorum) i Ljubljana. Han var dock inte närmare släkt med France Prešerens familj.

Familjen Prešeren ägde en medelstor bondgård i Vrba, inte långt ifrån Bled. Där föddes France den 3 december 1800. Sin första undervisning fick han av faderns onkel Joseph. Vid tio års ålder skickades France till den berömda grundskolan i Ribnica. Som en god elev blev han inskriven i skolans gyllene bok. Dock mindes han ända till sin död skolan med bitterhet, inte så mycket för undervisningens skull, där tyskan bankades in i eleverna med käpp, som för mindre glada erfarenheter av umgänget med skolkamraterna. Efter två år fortsatte Prešeren i folkskolan i Ljubljana och

svojo preračunljivo materjo naprtiti posledice svojega prejšnjega razmerja.

Leta 1822 se je – kljub materini želji, da naj bo bogoslovec – odločil za študij prava in doktoriral leta 1828. Za časa študija je leta 1824 prišel na počitnice k očetovemu ujcu v Ljubljano, kjer se je vnel za Dolenčevo Zaliko, hčer ljubljanskega krčmarja. Ljubezen je bila zavrnjena, njen odmev pa je Slovencem dal več pesmi o prevzetnih dekletih, od katerih je najbolj znana balada *Povodni mož*.

Po opravljenem doktoratu se je spet vrnil v Ljubljano, iskat službo. Tam je poleg Čopa in Smoleta, katera je poznal že od prej, srečal tudi Kastelica, ki je prav tedaj začel pripravljati že prej omenjeno *Kranjsko čbelico*. S službo pa je imel manj sreče. Opravljal je neplačano prakso v fiskalnem uradu pri ljubljanskem sodišču, leta 1828 razpisane uradne podpore pa ni dobil. Prav tako ni uspel pri drugem razpisu, kjer je šlo za plačano mesto praktikanta pri fiskalnem uradu v Celovcu. Da se je lahko preživljal, je skrivaj delal v odvetniški pisarni dr. Leopolda Baumgartna, podpiral pa ga je tudi stari stric Jožef.

V teh letih so si prizadevali, da bi ga oženili z bogato Gradčanko Marijo Khlunovo, vendar se Prešeren zanjo ni mogel vneti in tudi ni hotel biti odvisen od njene dote. Zato se ji je izmikal, kar je Khlunovo hudo prizadelo.

1832 je odšel v Celovec, da tam opravi za nadaljnjo odvetniško kariero zelo upoštevan izpit. Bolj kot nepredelana juridična snov pa sta ga zanimala slovensko literarno življenje in ljubezen: takratni razplet s Khlunovo, kjer se je čutil krivega, morda pa tudi že porajajoča se ljubezen do Primčeve Julije. Kakorkoli, v tem razpoloženju je na izpitu dobil le zadostno oceno, kar je znatno poslabšalo njegove možnosti za bodočo samostojno odvetniško pisarno.

Od Baumgartna je 1834 prišel v pisarno odvetnika Blaža Crobatha, pri katerem je ostal dvanajst let. Že leto poprej pa se je do vrha razvnela njegova ljubezen do Julije, o čemer priča odkrito njej posvečeni Sonetni venec, zaradi katerega je bilo v družbi okrog nje in pri cenzuri obilo spotike. Venec je sestavljen iz štirinajstih sonetov, zadnji verz

därefter i gymnasiet, där han genom sin begåvning stod vida över alla sina skolkamrater. Efter avslutade gymnasiestudier vandrade han till fots till Wien för att där studera filosofi. I Wien upplevde han även sin första kärleksbesvikelse, då en ung kvinna med sin beräknande mor försökte övervältra följderna av ett tidigare förhållande på honom.

1822 bestämde han sig för att studera juridik trots moderns önskan, att han skulle bli teolog. Han doktorerade 1828. Under studietiden kom han 1824 på semester till onkel Joseph i Ljubljana, där han blev kär i Zalika Dolenc, dottern till en krögare. Kärleken avvisades och återklangen därav gav slovenerna flera dikter om fåfänga flickor, varav den mest kända är balladen *Näcken*.

Efter avlagd doktorsexamen återvände han till Ljubljana för att söka arbete. Där träffade han förutom Čop och Smole som han kände sedan tidigare, även Kastelic, som just vid den tiden hade påbörjat förberedelserna för utgivningen av den tidigare nämnda tidskriften *Krains bi*. Mindre tur hade han däremot med att finna arbete. Han fick ta en oavlönad praktikanttjänst på fiskalkontoret vid Ljubljanas domstol. Hans ansökan om ett statligt stipendium som utlystes 1828 avslogs. Likaså misslyckades han när han sökte en avlönad praktikantplats vid fiskalkontoret i Klagenfurt. För att kunna försörja sig arbetade han i smyg på dr. Leopold Baumgartens advokatkontor men fick hjälp även av sin gamle onkel Joseph.

Man bemödade sig vid den tiden om att gifta bort honom med den rika Maria Khlun från Graz, men Prešeren kunde inte hysa några varmare känslor för henne och inte heller ville han vara beroende av hennes hemgift. Därför undvek han Maria, något som sårade henne djupt.

1832 begav han sig till Klagenfurt för att där avlägga en för hans fortsatta juristbana mycket viktig examen. Men han intresserade sig mindre för det ännu obearbetade juridiska materialet än för det slovenska litterära livet och sina kärleksbekymmer: utvecklingen av affären med Maria Khlun där han kände sig skyldig, eller kanske den redan då

vsakega je obenem prvi verz naslednjega in cel venec se začne in zaključi z istim verzom. Ti verzi tvorijo petnajsti sonet, *Magistrale,* začetne črke teh verzov pa dajo posvetilo PRIMICOVI JULJI:

Poet tvoj nov Slovencem venec vije
Ran mojih bo spomin in tvoje hvale
Iz srca svoje so kali pognale
Mokrócveteče rož'ce poezije

Iz krajev niso, ki v njih sonce sije
Cel čas so blagih sapic pogreš'vale
Obdajale so utrjene jih skale
Vihárjev jeznih mrzle domačije

Izdihljaji, solzé so jih redile
Jim moč so dale rasti neveselo
Ur temnih so zatirale jih sile

Lej, torej je bledó njih cvetje velo
Jim iz oči ti pošlji žarke mile
In gnale bodo nov cvet bolj veselo.

To je bil čas ustvarjalnosti, pa tudi udarcev. Njej posvečene pesmi je Julija sicer sprejela, vendar je bila obljubljena Jožefu Scheuchenstuehlu in je zato Prešernu namignila, naj ji ne bo napoti. Umrl mu je stric Jožef, zatem pa še Čop, kar je Prešerna hudo prizadelo. Iz njegovega obupa se je med drugim rodila naslednja pesem:

Kam ?

Ko brez miru okrog divjam,
prijat'lji prašajo me: kam ?

Prašájte raj' oblak nebá,
prašájte raje val morjá,

kadar mogočni gospodar
drvi jih sem ter tje vihar.

Oblak ne ve in val ne kam,
kam nese me obup, ne znam.

Samó to znam, samó to vem,
da pred obličje nje ne smem

Langus: Julija Primic

spirande kärleken till Julia Primic. Hur det än förhöll sig därmed fick han i provet bara betyget godkänd, vilket starkt minskade hans utsikter att kunna sätta upp ett eget advokatkontor.

Från Baumgarten kom Prešeren 1834 till Blaž Crobaths advokatkontor, där han stannade i tolv år. Redan året innan hade hans kärlek till Julia flammat upp, vilket *Sonettkransen*, helt öppet tillägnad Julia, vittnar om. Dessa dikter gav upphov till mycken förtret i hennes omgivning och hos censuren. Kransen består av fjorton sonetter. Den sista versraden i varje sonett upprepas som den första versraden i nästa och hela kransen börjar och slutar med samma versrad. Den femtonde sonetten består av dessa rader och begynnelsebokstäverna bildar tillägnan: TILL JULIA PRIMIC. Det skulle troligen vara mycket svårt att översätta detta mästerverk.

Detta var en tid av skaparkraft men även av motgångar. Julia tog visserligen emot dikterna som tillägnats henne, men eftersom hon var trolovad med Joseph Scheuchenstuehl,

in da ni mesta vrh zemljé,
kjer bi pozabil to gorjé !

Začel se je zanemarjati in telesno debeliti, kar je napovedovalo družinsko bolezen – vodenico. Poleg tega je moral skrbeti za dva nedoletna otroka, ki mu ju je sodišče določilo v varstvo. V družbo sta mu bila Smole in Poljak Korytko, s katerim se je sprijateljil pri Crobathu, vendar sta kmalu umrla tudi ta dva – prvi leta 1839, drugi pa 1840. 1839 se je poročila tudi Primčeva Julija.

Že leto pred tem se je spoznal s petnajstletno pestunjo Ano Jelovšek. V tej zvezi so se rodili trije otroci, vendar je pesnika za dalj časa preživela le ena hči, Ernestina, ki je kasneje napisala *Spomine na Prešerna.* Zveza za Prešerna ni bila srečna. Motilo ga je, da Ana ni kazala materinske ljubezni in je oddajala otroke v rejo, grizlo ga je pa tudi, da jim ni mogel kaj zapustiti – po njegovi smrti sta oba takrat še živeča otroka živela kot občinski siroti.

Temu so se pridružila še druga razočaranja. Že od leta 1832 naprej je večkrat zaprosil za samostojno advokaturo, vendar jo je vedno dobil nekdo drug. Kljub odličnim priporočilom so ga nazadnje pokopale pripombe policije o pijači, čutnosti in redu nevarni svobodomiselnosti. Potrlo ga je tudi, da ga Bleiweis ni povabil k sodelovanju ob ustanovitvi »Novic«.

1844 se je Bleiweis vendar obrnil nanj in objavil nekaj pesmi, med drugimi zgodovinski epos *Krst pri Savici.* Ta se povrača v čas pokristjanjevanja Slovencev in opisuje zadnji boj proti krščanski premoči, poraz starovercev ter končno krst in uklonitev njihovega vodje, Črtomira.

Leta 1846 mu je – po šestem poskusu – vendarle uspelo dobiti na novo ustanovljeno podeželsko advokaturo v Kranju. Vendar mu ta ni prinesla blagostanja; zato je bil vse predobrosrčen in preradodaren. Marsikoga, ki je bil tega potreben, je zagovarjal skoraj zastonj, reveže in otroke je pa gostil po krčmah ter jim, ko so se zgrinjali za njim, metal suhe fige in drobiž.

1848 ga je začela čedalje bolj trpinčiti vodenica, za katero je umrl 8. februarja 1849. Po

antydde hon för Prešeren att hon inte vill ha honom i vägen. Vid den tiden dog onkel Joseph, snart därefter även Čop, vilket var ett hårt slag för Prešeren. Ur hans förtvivlan föddes bl. a. följande dikt:

Varthän ?

Vart irrar du på fridlös stig ?
Varthän? min vän ! man spörjer mig.

Spörj hellre himlens lätta sky !
spörj hellre vågorna som fly !

Hur elementens styresman
dem täckes driva av och an,

det vet ej sky, det vet ej våg;
ej heller vet min vilda håg.

Jag det blott vet, jag blott förstår,
att jag ej henne skåda får,

och att en enda vrå ej finns,
där jag min smärta icke minns.

Han började missköta sig och lägga på hullet, vilket var ett tecken på den i familjen vanliga sjukdomen ödem. Dessutom fick han ta hand om två minderåriga barn enligt domstolens vårdnadsbeslut. Som sällskap hade han Smole och polacken Korytko som han lärde känna hos Crobath. Snart dog emellertid även dessa två – Smole 1839 och Korytko 1840. 1839 gifte sig dessutom Julia Primic.

Redan året innan hade han stiftat bekantskap med den femtonåriga barnflickan Anna Jelovšek. I detta förhållande föddes tre barn, men bara en dotter, Ernestina, överlevde sin far en längre tid. Hon skrev senare *Minnen av Prešeren.* Prešeren var inte lycklig i detta förhållande. Han besvärades av att Anna inte visade någon moderskärlek till sina barn utan lämnade dem till fosterhem, men han plågades även av tanken på att han inte hade något att lämna efter sig till dem – efter hans död fick de två barnen som ännu var i livet leva som socknens fattighjon.

KERST
per
SAVIZI.
Povéſt v verſih.
Sloshil
Dr. PREŠHÉRIN.
V Ljubljani,
natiſnil Joshef Blasnik.
1836

Krst pri Savici – naslovna stran
Dopet vid Savica – titelsidan

dolgem nadlegovanju, prepričevanju in grožnjah se je pesnik, ki je sodil da ni nič »bolj poniževalnega – skoro bi rekel onečaščujočega – kakor spoved,« dal spovedati dan pred smrtjo. Le nerad in s solzami v očeh je sprejel naloženo pokoro: da dovoli uničiti še neobjavljene spise. Tako je bilo rešenega le malo iz njegove zapuščine.

Naštevanje in opis njegovih del bi daleko preseglo okvir te knjige. Nekatera od njih so prevedena, preko tujih prevodov celo v bengalščino in kitajščino. Švedski publiki je Prešerna predstavil slavist Alfred Jensen v članku, ki je izšel leta 1895 v publikaciji *Nordisk tidskrift* in ki vsebuje tudi prevode nekaterih njegovih pesmi ali pa njih delov. V tej knjigi objavljeni prevodi so povzeti od tam.

Zaključujem ta kratki življenjepis s pesmijo, v kateri Prešeren izpeva hrepenenje po

Till detta kom andra besvikelser. Sedan 1832 hade han vid flera tillfällen lämnat in en ansökan om att få överta ett advokatkontor, men tillståndet hade alltid gått till någon annan trots hans utmärkta vitsord. Det var nämligen polisen som hade sista ordet. Då blev det till slut anmärkningarna om hans dryckesvanor, sinnlighet och för den rådande ordningen farliga, frisinnade tankar som fällde honom. Det sårade honom även att Bleiweis inte inbjöd honom till samarbete när »Nyheter« grundades.

1844 vände sig Bleiweis i alla fall till Prešeren och publicerade några av hans dikter, bl.a. det historiska eposet *Dopet vid Savica*. Detta epos skildrar tiden för slovenernas kristnande och beskriver den sista striden mot den kristna övermakten, nederlaget för anhängarna till den gamla tron och slutligen dopet och underkuvandet av ledaren Črtomir.

1846 lyckades han till slut – efter det sjätte försöket – att få ett nyinrättat advokatkontor på landet, i Kranj. Dock skänkte kontoret honom inte något välstånd; för detta var han alltför godhjärtad och frikostig. Åtskilliga som var i nöd försvarade han nästan utan ersättning. På värdshusen undfägnade han barn och fattiga och kastade torkade fikon och småpengar till dem när de flockades bakom honom.

1848 började han alltmer plågas av ödem, i vilken sjukdom han dog den 8 februari 1849. Efter en lång tid av påtryckningar, övertalanden och hot gav skalden med sig – han var av den meningen att det inte finns »något mer förnedrande, man kan nästan säga vanhedrande, än bikten« och lät bikta sig dagen före sin död. Mycket ogärna och med tårar i ögonen tillät han som botgöring att hans ännu opublicerade skrifter förstördes. På det viset räddades bara en bråkdel av hans litterära kvarlåtenskap.

En uppräkning och beskrivning av alla hans verk skulle vida överskrida ramarna för denna historieskrivning. Några av dem blev översatta även till bengaliska och kinesiska, med andra språk som mellanhand. För den svenska publiken presenterades Prešeren i en artikel som skrevs av slavisten Alfred Jen-

svoji rojstni vasi (svet Marka se nanaša na vaško cerkev):

O Vrba, srečna, draga vas domača,
kjer hiša mojega stoji očeta;
da b' uka žeja me iz tvojga svéta
speljala ne bila, goljfiva kača !

Ne vedel bi, kako se v strup prebrača
vse, kar srce si sladkega obeta;
mi ne bila bi vera v sebe vzeta,
ne bil viharjev notranjih b' igrača !

Zvestó srce in delavno ročico
za doto, ki je nima miljonarka
bi bil dobil z izvoljeno devico;

mi mirno plavala bi moja barka,
pred ognjem dom, pred točo mi pšenico
bi bližnji sosed varoval – svet Marka.

Leto 1848

Vedno večji odpor proti obstoječim režimom, pa tudi zelo slabe letine v večjem delu Evrope, med drugim tudi v Sloveniji, so dovedle v letu 1848 do novih revolucij. Prva je izbruhnila v januarju v Palermu na Siciliji, konec februarja pa je revolucija zmagala v Parizu in spet je bila proglašena republika. Začetkom marca je prišlo do demonstracij tudi na Dunaju in cesarska hiša je skušala pripraviti Metternicha do popuščanj. Ta se ni uklonil, zato je moral odstopiti.

Njegov odstop je predstavljal simbolični konec stare ureditve. Demonstracije – ne samo v avstrijskem cesarstvu, temveč po vsej Evropi – so po tem dogodku postajale vse številnejše. Med drugim so izbruhnile tudi v Ljubljani, kjer so po vesti o Metternichovem padcu demonstrantje razbili Metternichovo soho, osovraženi ljubljanski župan pa je pred njimi moral zbežati na Vrhniko.

Že konec marca je Sardinija napovedala Avstriji vojno in nekaj časa je izgledalo, kot da se bo Avstrija morala odpovedati Lombardiji. Zaradi uporov na Dunaju se je cesar 17. maja 1848 čutil prisiljenega za nekaj časa zapustiti svoje glavno mesto. Avgusta pa je

sen. Artikeln utkom 1895 i publikationen *Nordisk tidskrift* och innehåller några översättningar av Prešerens dikter eller delar av dem. Översättningarna i denna bok är hämtade därifrån.

Jag avslutar denna korta biografi med en dikt där Prešeren uttrycker sin längtan till födelsebyn (helge Markus i dikten syftar på byns kyrka):

O, Vrba ! ljuva fadershem, som givit
mig barnafröjdens omedvetna lycka !
O, hade kunskapstörst ej kunnat rycka
mig därifrån och ut i världen drivit !

Ej hade då dess ormtand sönderrivit
all sällhet, som mitt hjärta ville trycka !
Ej tvivel då mitt sinne kunnat stycka,
och inre stormars lekboll jag ej blivit !

Jag skulle funnit då – ack, hur gärna ! –
en trofast kvinnas arbetsamma händer –
en hemgift, saknad hos förmögen tärna.

Min farkost skulle plöjt vid lugna stränder,
och helge Markus skulle vetat värna
från hagelstorm min teg, mitt hus från bränder.

Året 1848

Ett allt större motstånd mot det rådande styrelseskicket men även dåliga skördar i större delen av Europa, däribland i Slovenien, ledde under år 1848 till nya revolutioner. Den första utbrött i januari i Palermo på Sicilien och i slutet av februari segrade revolutionen i Paris, där republiken utropades på nytt. I början av mars demonstrerades det även i Wien och kejsarhuset försökte förmå Metternich till eftergifter. Denne böjde sig inte och måste därför avgå.

Metternichs avgång innebar ett slut på den gamla epoken. Demonstrationer – inte bara i det österrikiska kejsardömet, utan i hela Europa – blev allt vanligare. Även Ljubljana, där man efter nyheten om Metternichs fall slog sönder hans staty, fick uppleva dem och den hatade borgmästaren i Ljubljana fick fly till Vrhnika (två mil västerut).

dvainosemdesetletni maršal *Joseph Radetzky* obrnil bojno srečo in temeljito porazil Sardinijo, ki se je morala vdati v premirje z nespremenjenimi mejami. Njemu v čast je Johann Strauss napisal znani *Radetzky marš*.

Na Madžarskem je pod vodstvom *Lajosa Kossutha* prišlo do oboroženega upora in boja za odcepitev Madžarske od Avstrije. Avstrijci so doživljali poraz za porazom, kar je nazadnje vodilo do tega, da je slaboumni cesar Ferdinand I. moral pozno jeseni 1848 abdikirati v korist svojega nečaka Franca Jožefa. Madžarski upor pa je bil zadušen šele s pomočjo ruskih čet carja Nikolaja I. v letu 1849.

Iz vrst liberalnih krogov slovenske inteligence in študentov je v letu 1848 izšel *program Zedinjene Slovenije*. V svoji prvi obliki je bil napisan na Dunaju s sledečimi zahtevami:

»1. Da se politiško razkropljeni narod Slovencev na Kranjskim, Štajerskim, Primorskim in Koroškim kakor jeden narod v eno kraljestvo z imenom Slovenija zedini in da ima za-se svoj deželni zbor.

2. Da ima slovenski jezik v Sloveniji popolnoma iste pravice, ktere ima nemški jezik v nemških deželah, da bode tedaj naši volji pripušeno, kdaj in kako hočemo slovenski jezik v šole in pisarnice upeljati.

3. Da bode naša Slovenja obstojni del Avstrijanskiga ne nemškiga cesarstva. Mi nočemo, da bi bila naša dežela pri nemškimu zboru namestvana, le tiste postave nas bodo vezale, ktere nam bode Cesar z našimi poročniki dal.«

Podoben program sta sprejeli tudi v tem času ustanovljeni slovenski društvi v Gradcu in Ljubljani. Kasneje je bilo ozemlje, ki naj bi ga zajela Slovenija, natančnejše opredeljeno in je vključevalo tudi beneške in ogrske Slovence. V kratkem je program zahteval sledeče: odpravo starih deželnih enot, nove meje, potegnjene po narodnostnem ozemlju, lasten parlament in lastna uprava. V zvezi z zahtevo po zedinjeni Sloveniji se je začela javljati tudi zahteva po ustanovitvi slovenske univerze.

Redan i slutet av mars hade Sardinien förklarat Österrike krig och ett tag såg det ut som om Österrike skulle bli tvunget att avstå Lombardiet. På grund av uppror i Wien kände sig kejsaren nödd och tvungen att den 17 maj 1848 lämna sin huvudstad för en tid. I augusti vändes dock krigslyckan genom den åttiotvåårige fältmarskalken *Joseph Radetzky*. Han besegrade i grund Sardinien, som tvingades ingå vapenvila med oförändrade gränser. Till hans ära skrev Johann Strauss den välkända *Radetzkymarschen*.

I Ungern kom det till ett väpnat uppror under ledning av *Lajos Kossuth* med syfte att skilja Ungern från Österrike. Österrikarna led nederlag på nederlag, vilket slutligen tvingade den svagsinte kejsar Ferdinand I att på senhösten 1848 abdikera till förmån för sin brorson Franz Joseph. Det ungerska upproret kuvades dock först med hjälp av tsar Nikolaus I:s trupper år 1849.

Ur de liberala kretsarna bland den slovenska intelligentsian och studenterna föddes 1848 *programmet för ett förenat Slovenien*. I sin ursprungliga form skrevs det i Wien med följande krav (i en moderniserad översättning):

»1. Att den politiskt delade slovenska nationen i Krain, Steiermark, Kustlandet och Kärnten förenas som ett folk till ett kungarike med namnet Slovenien och får sin egen riksdag.

2. Att det slovenska språket till alla delar får samma rättigheter i Slovenien som det tyska språket åtnjuter i de tyskspråkiga länderna, samt att vi själva får bestämma när och på vilket sätt det slovenska språket kommer att införas i skolor och kanslier.

3. Att vårt Slovenien bildar en beståndsdel av det österrikiska och icke det tyska kejsardömet. Vi vill inte att vårt land företrädes av någon annan i den tyska riksdagen, endast de lagar som utfärdats av Kejsaren genom våra ombudsmän kommer att vara bindande för oss.«

Liknande program antogs under samma tid även av nybildade slovenska föreningar i Graz och Ljubljana. Senare definierades ter-

Slovenski zbor v Beču
(na Dunaju).

Vsako serce iskreno bije za blagor dežele, v kteri je človek rojen, v kteri starši, bratji in mile sestrice prebivajo; v ljubezni domovine se vse zjedini. Tako obstoji tudi na Dunaju **„slovenski zbor“**, kteriga udje imajo vsi dolžnost, z besedo in djanjem pripomoči zbora namen doseči. Kdo bi z veseljem za blagor domovine mile vsiga ne daroval? — Namen tega zbora je speljati:

1. Da se politiško razkropljeni narod Slovencov na Kranjskim, Štajerskim, Primorskim in Koroškim kakor jeden narod v eno kraljestvo z imenam **„Slovenija“** zedini, in da ima za-se svoj deželni zbor.

Časi so minuli, v kterih so vladarji in njih malopridni svetovavci mislili, da ljudstvo ni zavoljo drugiga na svetu, kakor k temu služiti, de vladarji in njih prilizovavci s potam in krvijo podložnih njih strastim služijo. Hvala Bogu! ti časi so minuli, resnice večna luč je žalostne dni dolge in britke služnosti konecala. Zdaj nam je pripuščeno, vse deržavne naprave večni pravici, ktero je Bog v serce vsakiga človeka zapisal, primeriti, da ne bodo zvite naprave serca in uma tlačile in tamnile, ampak da se um prost dvigne k večni resnici, in da čutno serce vse dobro z gorečnostjo objame. Nas uboge Slovence je, kakor zgodba kaže, meča sila ločila in raskropila, sila pa ni pravica. Ako ravno krivica in hudo skozi stoletja obstoji, za to ne bode nikdar pravica in dobro. Zakaj bi nam tedaj ne bilo pripuščeno, našiga milostljiviga Cesarja prositi, da nam pripusti se zjediniti. Zloga moč rodi; mi bi zamogli toljko bolj krepko Cesarja braniti, toljko bolj močni steber njegoviga prestola biti. Bog ve, ako mu ne bode pred ko mislimo, naše pomoči potreba. Kar korist Slovencov zadene, kteri jih po tem zjedinjenji čaka, vsako sam lahko presodi.

2. Da ima slovenski jezik v Slovenji popolnama tiste pravice, kterе ima nemški jezik v nemških deželah, da bode tedaj naši volji pripuščeno, kdaj in kako hočemo slovenski jezik v šole in pisarnice (kanclije) speljati.

Večna pravica nam kaže, da imajo vsi narodi enake pravice. Komu od nas bi na misel padlo, govoriti, da so imeli Evropejci pravico, vboge zamorce v Afriki kakor živino loviti in v daljno služnost peljati. Človek, božja podoba, nima nikdar služen drugiga človeka biti. Toljko bolj gerdo ravna, božjo podobo in božjo voljo z nogami tare tisti narod, kteri druge narode, zapopadek toljko osob, zatira in v jekleni jarm britke služnosti vprega. Dolgo je naso narodnost nemško zatiranje terlo, alj časi krivic so minuli, zato tirjamo za nas večne pravice.

Kar potrebo našiga jezika zadene, je brez dvombe gotovo, da ga ne moremo dalje pogrešovati; da smo brez njega kakor nesrečnež, kteriga oči žalostna tema obdaje, da ne vidi sonca in lepe narave.

3. Da bode naša Slovenja obstojni del Austrijanskiga ne nemškiga cesarstva. Mi nočemo, da bi bila naša dežela pri nemškimu zboru namestvana, le tiste postave nas bodo vezale, ktere nam bode Cesar z našimi poročniki dal.

Naš Cesar nam je ustavo dovolil. Nič se ne more brez dovoljenja naših poročnikov in Cesarja storiti. Nemci nas hočejo, brez da bi nas bili vprašali, v svojo oblast vpestiti.

Zakaj pa Nemci našiga cesarstva tako silijo, se z drugimi Nemci tako zjediniti, da bi imeli eniga poglavarja, en zbor? —

Nemci tako le pravijo: Veliki del prebivavcov Austrijanskiga cesarstva je slavjanski. Ako zdaj ne storimo, da se ne samo mi, ampak tudi ti Slavjani nemškimu zboru podveržemo, bode Austrijansko cesarstvo kmalo Slavjansko; ako se pa vsi nemškimu zboru podveržemo, nas bode Nemcov zedinjenih, veliko več kakor Slavjanov, in zopet jih bodemo zatirali.

Zakaj drugi Nemci zunaj Austrijanskiga cesarstva tako silijo, vse Austrijanske dežele pod svojo oblast dobiti?

1. Kdor nemške novice bere, mu je znano, da se jih iz Nemškiga vsako leto veliko v Ameriko preseli, ker v nemških deželah je že toljko ljudi, da jih ne morejo več rediti. Zdavnej že so bile nemške vozila, take nemške naseljevavce namesto v Ameriko v dežele preko Donave postati, da bi

2. njih oblast po takimu naselovanju do černiga morja razširili, in Terst, kteriga imenujejo glavo Nemšine, vgotovili. To vgotovljenje, mislijo, jim ne bode odšlo, če bodo vse Austrijanske dežele od nemškiga zbora v Frankfurtu postave dobivale. Nemci bodo naše Slovenjo naselili, in naše mile brate Slovence zaterli. Ker vbraniti bi se našim poročnikam ne bilo mogoče; koga bi tako majhno število, kakor bode njih, proti toljkim, kakor bode Nemcov, zamoglo?

3. Zopet bi nam bilo prepovedano v milih glasih našiga ljubiga jezika peti, — zopet bi mogli v šolah slovenski mladenči z nemšino čas zgubovati — dokler bi Slovencov ne končali alj v Nemce ne spreobernili; zopet bi bili slovenski kmetji po neznanih postavah sojeni in kaznovani, zopet bi mogli pisma podkriževati, kterih bi ne razumeli, in si pravde na vrat nakopavali i. t. d.

4. Naš Cesar bi mogel biti nemškimu cesarju, nemškimu zboru podveržen. Kaj bi bilo z njegovo sovrênitê, kaj z njegovo močjo? On bi ne imel svoje vojske, on bi ne mogel postav dajati, ampak la Frankfurta bi mu bile nasiljene. Čimu je tega potreba? Alj ni Austrijansko cesarstvo za-se zadosti močno? Slavjani v temu ne dvomijo; alj Nemci jih hočejo v nemški jarm vpresti. Hočejo zdaj cesarja postaviti nemške edinosti in nemške moči; pa zdaj iz Rastadta Pavarske vojšake preganjajo. Nemci pravijo, da se mora Austrija na njih operati, da bode zamogla obstati, in glejte! naš cesar zdaj vojšake Nemcam k pomoči pošilja. Čujte! Nemci so toljko vpili od nemške edinosti in nemške moči! — Dani Slezvig-Holštajnerjo v vojski pobivajo, alj Nemca jim ni bilo k pomoči! Kakošno pomoč bi imeli še le mi Slavjani od njih pričakovati, ako svojim nemškim bratam na Slezvig-Holštajnskimu le z upitjem pomagajo; kadar pa čas pride za delati, druge narode k delu kličejo? Na Dunaju se bere v novicah in po ulicah nabito: pojte Ogri, pojte Austrijani! Holštajncam pomagat! O neizrekljive neumnost tistih, kteri pravijo, Austrijanski Cesar mora od Nemcov rešitve iskati!!!

Mi pa rečemo: Austrijanski Cesar nej v svojih deželah rešitve išče, in zmiraj jo bode našel, mi nismo obupali. Nemči hočejo že zdaj od nas pomoč, kaj pa ko bi jim Rus alj Francoz na vrat prišel? — Zgodba kaže, kako so jo Nemci pod Napoleonam vozili, in kdo jih je rešil? Nikdar ne bodo Austrijani takimu ljudstvu podložni; ako pa nemško ljudstvo edinosti hoče, kakor pravi iz ljubezni do svojih rojakov, nej se našimu Cesarju podverže. Ako se Rusov in Francozov Nemci bojijo, naj z nami, kakor z svobodnim narodam, se sklenejo, da bodemo eden drugimu proti vsakimu sovražniku pomagali; alj njim podložni ne bodemo nikdar. Alj Nemci na laškim pomagajo? Alj Nemci, kteri Slovencov še po imenu ne poznajo, bolj vedo, kaj nam je potrebno in koristno, kakor mi, da bi šli v Frankfurt postav iskat?

Na noge, Slovenci, zdaj je čas našimu narodu cenjeno veljavnost zadobiti; podpirajmo eden drugiga; zjedinjena moč bode vsimu se serčno vbranila. Podpirajte nas, vsi in vse za Slovenjo; mi sami v Beču take težke naloge ne moramo izpeljati. Prosimo pomoči!

V Beču (na Dunaju) 20. maliga travna 1848.

Natisnil *Josef Blaznik* v Ljubljani.

Program Zedinjene Slovenije

Programmet för det förenade Slovenien

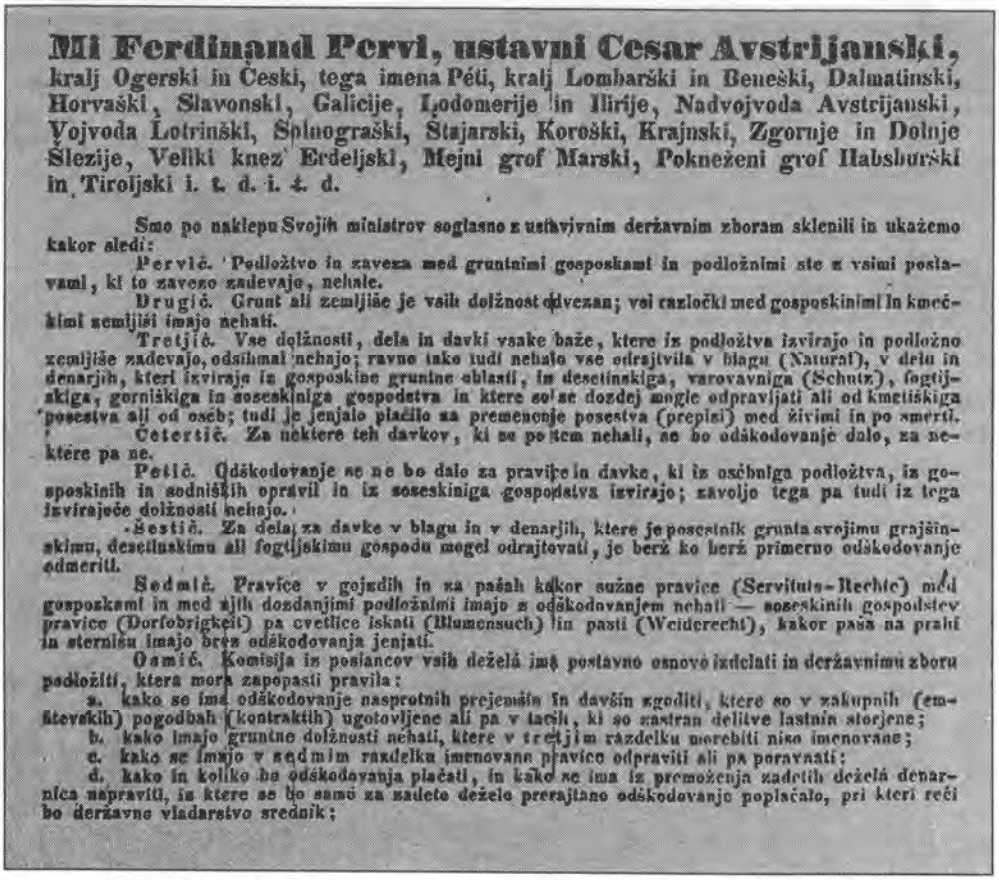

Mi Ferdinand Pervi, ustavni Cesar Avstrijanski,
kralj Ogerski in Ceski, tega imena Péti, kralj Lombarški in Beneški, Dalmatinski, Horvaški, Slavonski, Galicije, Lodomerije in Ilirije, Nadvojvoda Avstrijanski, Vojvoda Lotrinški, Solnograški, Štajarski, Koroški, Krajnski, Zgornje in Dolnje Slezije, Veliki knez Erdeljski, Mejni grof Marski, Pokneženi grof Habsburški in Tiroljski i. t. d. i. t. d.

Smo po naklepu Svojih ministrov soglasno z ustavjvnim deržavnim zborom sklenili in ukažemo kakor sledi:

Pervič. Podložtvo in zaveza med gruntnimi gosposkami in podložnimi ste z vsimi poslavami, ki to zavezo zadevajo, nehale.

Drugič. Grunt ali zemljiše je vsih dolžnost odvezan; vsi razločki med gosposkinimi in kmečkimi zemljiši imajo nehati.

Tretjič. Vse dolžnosti, dela in davki vsake baže, ktere iz podložtva izvirajo in podložno zemljiše zadevajo, odsihmal nehajo; ravno isko tudi nehajo vse odrajtvila v blagu (Natural), v delu in denarjih, kteri izvirajo iz gosposkine gruntne oblasti, iz desetinskiga, varovavniga (Schutz), fogtijskiga, gorniškiga in soseskiniga gospodstva in ktere so ali se dozdej mogle odpravljati ali od kmetiškiga posestva ali od osób; tudi je jenjalo plačilo za premenenje posestva (prepisi) med živimi in po smerti.

Cetertič. Za nektere teh davkov, ki se po tem nehali, se bo odškodovanje dalo, za nektere pa ne.

Petič. Odškodovanje se ne bo dalo za pravice in davke, ki iz osebniga podložtva, iz gosposkinih in sodniših opravil in iz soseskiniga gospodstva izvirajo; zavoljo tega pa tudi iz tega izvirajoče dolžnosti nehajo.

Šestič. Za dela, za davke v blagu in v denarjih, ktere je posestnik grunta svojimu grajšinskimu, desetinskimu ali fogtijskimu gospodu mogel odrajtovati, je berž ko berž primerno odškodovanje odmeriti.

Sedmič. Pravice v gojzdih in za pašah kakor služne pravice (Servituts-Rechte) med gosposkami in med njih dozdanjimi podložnimi imajo z odškodovanjem nehati — soseskinih gospodstev pravice (Dorfobrigkeit) pa cvetlice iskati (Blumensuch) in pasti (Weiderecht), kakor paša na prahi in sterniši imajo brez odškodovanja jenjati.

Osmič. Komisija iz posiancov vsih deželá imá postavno osnovo izdelati in deržavnimu zboru podložiti, ktera mora zapopasti pravila:

a. kako se ima odškodovanje nasprotnih prejemšin in davšin zgoditi, ktere so v zakupnih (zemljeveskih) pogodbah (kontraktih) ugotovljene ali pa v tacih, ki so zastran delitve lastnin storjene;

b. kako imajo gruntne dolžnosti nehati, ktere v tretjim razdelku morebiti niso imenovane;

c. kako se imajo v sedmim razdelku imenovane pravice odpraviti ali pa poravnati;

d. kako in koliko bo odškodovanja plačati, in kako se ima iz premoženja zadetih dežel denarnica napraviti, iz ktere se bo samo za zadete dežele prerajtano odškodovanje poplačalo, pri kteri reči bo deržavne vladarstvo sredník;

Razglas zakona o odpravi podložništva

Kungörelse av lagen som avskaffade undersåtsväsendet

31. maja 1848 so prišli zastopniki vseh slovanskih narodov habsburške monarhije na kongres v Prago, da bi se povezali med seboj in s tem lažje uresničili svoje zahteve. Prišlo je preko 300 ljudi, med njimi več kot 40 z ozemlja današnje Jugoslavije. Med delegati so bili tudi štirje Slovenci. Izdelali so manifest evropskim narodom, v katerem so poudarili, da naj veljajo svoboda, enakost in bratstvo ne le za posameznega človeka, ampak tudi za vse narode, tako velike kot majhne. Zavzeli so se za zahteve posameznih slovanskih narodov, med drugim tudi za Zedinjeno Slovenijo z Ljubljano kot središčem, za slovenščino kot uradni jezik in za univerzo v Ljubljani.

Kongres svojega dela ni končal. 12. junija je v Pragi namreč izbruhnil tako imenovani binkoštni ali junijski upor, iz protesta proti

ritoriet som skulle omfattas av Sloveniens gränser mera exakt och omfattade även slovenerna i Venetien och Ungern. Kortfattat krävde programmet följande: avskaffandet av gamla landsenheter, dragning av nya gränser enligt etniska principer, egen riksdag och självstyre. I samband med kraven på ett förenat Slovenien började även kravet på bildandet av ett slovenskt universitet göra sig gällande.

Den 31 maj 1848 samlades delegater från den habsburgska monarkins alla slaviska nationer till en kongress i Prag för att samordna sina krav och därmed lättare få gehör för dem. Det var över 300 människor som infann sig, varav över 40 från områden som tillhör dagens Jugoslavien. Bland delegaterna fanns även fyra slovener. Kongressen utformade ett manifest riktat till de europeiska

knezu Windischgrätzu, poveljniku avstrijske vojske v Pragi. Na barikadah so se prebivalcem Prage pridružili tudi udeleženci kongresa. Čez štiri dni je vojaštvo upor zatrlo.

7. septembra je izšel zakon o odpravi podložništva. Uveljavljena je bila zemljiška odveza. Sicer proti odškodnini in ne brez nje, kot so to hoteli pripadniki levice v državnem zboru, a vendarle. Kmet je dosegel svobodo, sicer ne čisto tako kot jo je hotel, dosegel jo je pa le. Zato se tudi ni več zanimal za nadaljnji potek revolucije, sicer pa tudi ta kmeta ni dovolj upoštevala.

Marca 1849 je vlada razpustila državni zbor in proglasila oktroirano (t.j. brez odobritve parlamenta uvedeno) ustavo, ki je zagotavljala enakopravnost vsem narodom v monarhiji. Vendar ta ustava ni veljala dolgo – z zmago nad revolucionarnimi Madžari 12. avgusta in z osvojitvijo Benetk 24. avgusta 1849 se je cesarska oblast spet okrepila. S cesarskim patentom je oktroirana ustava bila ukinjena 31. decembra 1851.

Bachov absolutizem

Z ukinitvijo ustave je v monarhiji spet zavladal absolutizem. Ta je dobil ime po takratnem notranjem ministru Aleksandru Bachu. Med revolucijo pridobljene politične pravice so bile ukinjene in zopet je bila vpeljana cenzura. Tako je n.pr. Peter Kozler 1853 izdal *Zemljovid slovenske dežele in pokrajin*, ki je prvi geografski prikaz slovenskega ozemlja z našimi krajevnimi imeni, a v javnost je ta zemljevid smel šele leta 1861.

Pač pa je Bach podpiral razvoj trgovine in prometa, predvsem gradnjo železnic. Zasluge ima tudi za izgraditev moderne državne uprave, ki se je obdržala vse do konca monarhije.

1855 je Bach s Cerkvijo sklenil konkordat (t.j. pogodbo), ki je med drugim podredil šolstvo nadzoru duhovščine. To je imelo ugodne posledice za razvoj slovenskega šolstva na Koroškem, kajti uradno mnenje je bilo, da naj se učni jezik v šolah sklada z jezikom verskega pouka v cerkvi. Tako je 1858 na Koroškem bilo 216 nemških, 15 slovenskih in 67 mešanih slovensko-nemških šol. Ko je 1869 nadzor

nationerna, där det betonades att frihet, jämlikhet och broderskap inte bara är individens rättighet, utan att principen även skall gälla nationerna, stora så väl som små. Man ställde sig bakom de enskilda slaviska nationernas krav, bl.a. på ett förenat Slovenien med Ljubljana som centrum, slovenska som officiellt språk och ett universitet i Ljubljana.

Kongressens arbete avslutades aldrig. Den 12 juni bröt nämligen ett uppror ut i Prag, det s.k. pingst- eller juniupproret, som protest mot fursten Windischgrätz som förde befäl över den österrikiska hären i Prag. På barrikaderna fanns bland pragborna även kongressdeltagarna. Efter fyra dagar kuvades dock upproret av militären.

Den 7 september utkom lagen som avskaffade undersåtsväsendet. Det infördes också en lag som gav jord till bönderna, visserligen mot skadestånd och inte kostnadsfritt som vänstern i riksdagen ville ha det, men ändock. Bönderna uppnådde sin frihet, låt vara inte just på det viset som de hade tänkt sig. Därför var de inte längre intresserade av revolutionens vidare förlopp, men å andra sidan hade inte heller revolutionen tagit tillräcklig hänsyn till böndernas intressen.

I mars 1849 upplöste regeringen riksdagen och utropade den oktrojerade (utan riksdagens godkännande införda) författningen som garanterade likställighet för alla nationer i monarkin. Denna författning var dock inte i kraft länge – genom segern över de revolterande ungrarna den 12 augusti och intagandet av Venedig den 24 augusti 1849 stärktes åter den kejserliga makten. Med ett kejserligt dekret avskaffades författningen den 31 december 1851.

Bachs absolutism

Med författningens avskaffande infördes åter absolutismen i det österrikiska monarkin. Den eran fick sitt namn efter dåvarande inrikesministern Alexander Bach. De under revolutionen tillkämpade politiska rättigheterna ogiltigförklarades och censuren infördes åter. 1853 utgav t.ex. Peter Kozler *Karta över Sloveniens land och nejder* som är den första geografiska framställningen med slovenska

Razširjenost slovenskih osnovnih šol leta 1864. Meja današnje Slovenije je označena s celo črto, takratnega etničnega ozemlja pa s črtkano.

Utbredningen av de slovenska grundskolonar år 1854. Heldragen linje visar gränsen för dagens Slovenien, streckad den dåtida etniska gränsen.

nad šolami zopet prevzela država, se je stanje za Slovence na Koroškem znatno poslabšalo.

Splošno nezadovoljstvo – tudi nemško meščanstvo ni imelo političnih pravic – državni dolgovi in poraz v Italiji, kjer je Napoleon III. premagal Avstrijo leta 1859, so omajali absolutizem. Dokončno je bil odpravljen 1861.

Gospodarski razvoj v tem času

Gospodarska politika vlade in razvoj komunikacij sta ugodno vplivali na gospodarski razvoj monarhije v splošnem, čeprav je slovensko ozemlje z izvzetkom nekaterih področij ostalo precej ob strani. 1850 so bile izdane prve poštne znamke, 1851 je bila odpravljena carinska meja med avstrijskim in ogrskim delom države. 1859 so proglasili obrtni red, s katerim je bila uvedena obrtna svoboda. Carine med različnimi deli države so sicer še obstajale, vendar so v primerjavi s prejšnjimi bile znatno omiljene. V vedno večji meri se je uveljavljal brzojav.

ortsnamn, men den tilläts inte komma ut till allmänheten förrän 1861.

Dock gav Bach sitt understöd till utvecklingen av handel och kommunikationer, främst järnvägsbyggen. Hans förtjänst är även uppbyggnaden av en modern statsförvaltning som kvarstod ända till monarkins slut.

1855 slöt Bach ett avtal med kyrkan, varigenom bl.a. skolväsendet underställdes kyrkans överinseende. Detta hade en gynnsam inverkan på utvecklingen av det slovenska skolväsendet i Kärnten. Den officiella åsikten blev nämligen att undervisningsspråket i skolorna bör överensstämma med språket som används vid religionsundervisningen i kyrkorna. 1858 fanns där 216 tyska, 15 slovenska och 67 blandade slovensk-tyska skolor. När staten återtog kontrollen över skolorna 1869, ledde det till en markant försämring för slovenerna i Kärnten.

Allmänt missnöje – inte heller den tyska borgerligheten åtnjöt några politiska rättigheter –statsskulder och nederlaget i Italien,

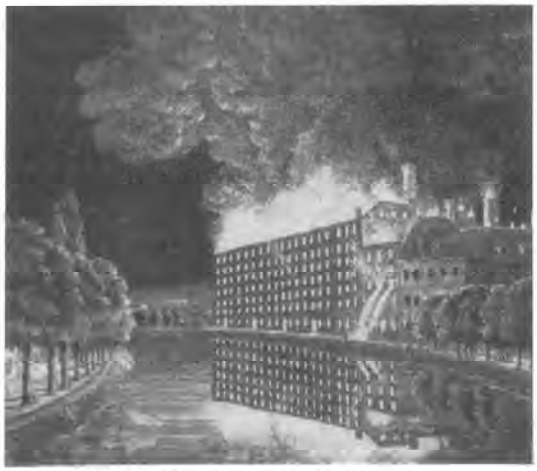

Požar v ljubljanski cukrarni 1858
Ljubljanas sockerraffinaderi brinner 1858

Važno vlogo je imela gradnja železnic. Na Slovenskem je železnica dosegla Ljubljano leta 1849 in Trst leta 1857. V teku osmih let, ko je Ljubljana bila končna postaja, je gospodarski pomen mesta močno narastel. V Ljubljani so namreč prekladali blago, ki je prihajalo iz Trsta ali pa je bilo namenjeno v Trst. Med Ljubljano in Trstom so blago še vedno vozili po cestah in delno tudi po Ljubljanici. V Ljubljani so zrasle velike železniške delavnice. Vzpon se je končal, ko je železnica dosegla

där Napoleon III besegrade Österrike 1859, försvagade absolutismen. Den avskaffades slutgiltigt under året 1861.

Den ekonomiska utvecklingen

Regeringens ekonomiska politik och kommunikationernas framsteg hade ett gynnsamt inflytande på monarkins allmänna ekonomiska utveckling, trots att Slovenien med undantag av några områden förblev relativt åsidosatt. 1850 utgavs de första frimärkena och 1851 avskaffades tullgränsen mellan den österrikiska och ungerska delen av monarkin. 1859 proklamerades hantverksordningen som gav frihet för idkande av hantverk. Det fanns fortfarande tullavgifter mellan rikets olika delar, men i jämförelse med den tidigare ordningen var de avsevärt mildare. Telegrafen visade sig vara ett allt viktigare kommunikationsmedel.

En viktig roll spelade järnvägsbyggen. I Slovenien nåddes Ljubljana 1849 av järnvägen som blev färdig i hela sin längd till Trieste 1857. Under de åtta åren som Ljubljana var järnvägens slutstation upplevde staden ett ekonomiskt uppsving. Där omlastades nämligen gods som kom från Trieste eller skulle till Trieste. Mellan Ljubljana och Trieste fraktades varorna fortfarande på landsväg

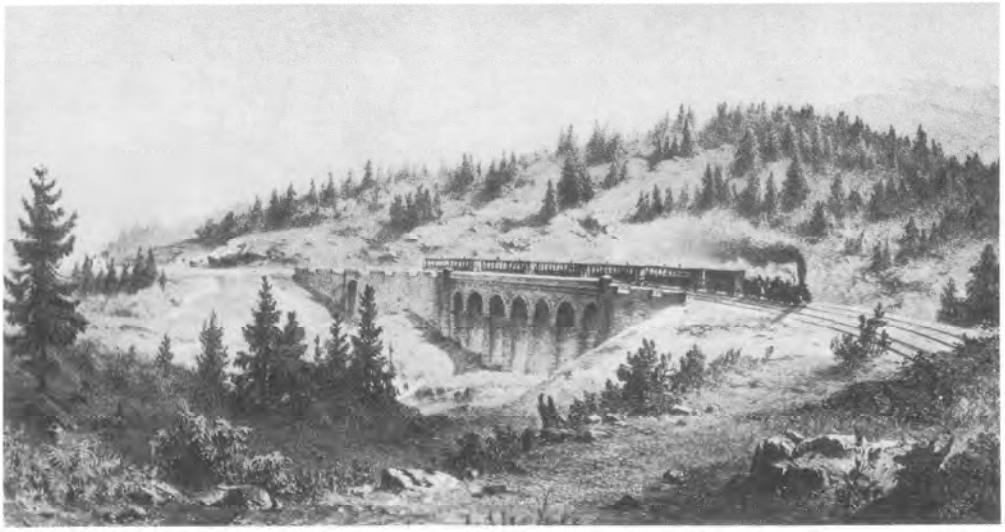

Pogled na tržaško železnico

En vy över järnvägen till Trieste

Trst. Železniške delavnice so bile prestavljene v Maribor, leta 1858 pa je pogorela še cukrarna in s tem prenehala obratovati. Razvijal pa se je Trst, kjer so leta 1853 začeli graditi arzenal ter veliko ladjedelnico in mehanično delavnico avstrijskega Lloyda, ki je v tem času bil največja paroplovna družba na Sredozemskem morju. Tržaški bogataš, baron Revoltella, je v tem času igral pomembno vlogo pri pripravah za gradnjo sueškega prekopa.

eller delvis på floden Ljubljanica. I Ljubljana växte det även upp stora verkstäder för järnvägens behov. Sötebrödsdagarna tog emellertid slut när järnvägen nådde Trieste. Verkstäderna flyttades till Maribor och 1858 brann sockerfabriken i Ljubljana ner. Däremot utvecklades Trieste, där man 1853 påbörjade byggandet av en arsenal samt ett stort skeppsvarv och en mekanisk verkstad tillhörande österrikiska Lloyd, som på den tiden var det största rederiet i Medelhavet. Den rike baronen Revoltella från Trieste spelade en betydelsefull roll vid förberedelserna för Suezkanalens tillkomst.

Slovenci in svet
Slovenerna och världen

Slovenski znanstveniki doma in na tujem

Za znanstvena prizadevanja v času prosvetljenstva je značilna živahna mednarodna izmenjava, še posebno olajšana zaradi uporabe latinščine, v kateri je bila pisana večina takratnih znanstvenih del. V ta čas spada n.pr. svetovnoznani švedski naravoslovec Carl von Linné (1707–1778) in njegovi učenci, kateri so na svojih raziskovalnih potovanjih obiskali vseh pet kontinentov.

Tako kot so tuji znanstveniki prihajali v slovenske kraje, so v Sloveniji rojeni odhajali na tuje in si tam ustvarjali sloves. N.pr. matematik in astronom *Hallerstein*, kateri se je znašel celo v Pekingu in tam zaradi svojih znanstvenih zaslug postal mandarin. Jezikoslovec *Janez Žiga Valentin Popovič* (1705–1774) je napisal nemško govorečim narodom eno prvih praktično uporabnih slovnic, bil je pa tudi naravoslovec, predvsem dober poznavalec gob. Čebelar in slikar *Anton Janša*

Božidar Jakac: Anton Janša

Slovenska vetenskapsmän hemma och utomlands

Upplysningstidens vetenskapliga strävanden kännetecknades av ett livligt internationellt utbyte, vilket underlättades framförallt genom bruket av latinet i de flesta vetenskapliga skrifterna på den tiden. Till denna tid hör bl.a. den världsberömde svenske naturforskaren Carl von Linné (1707–1778) och hans lärjungar, vilka under sina forskningsresor besökte alla fem världsdelarna.

Liksom utländska vetenskapsmän kom till slovenska nejder, har inhemska utvandrat och skaffat sig ära och berömmelse utomlands, t.ex. matematikern och astronomen *Hallerstein*, som hamnade ända borta i Peking och på grund av sina vetenskapliga bedrifter där blev utnämnd till mandarin. Språkvetaren *Janez Žiga Valentin Popovič* (1705–1774) gav de tysktalande nationerna en av de första praktiskt användbara grammatikorna, men han var även naturvetare, framförallt en god svampkännare. Biodlaren och målaren *Anton Janša* (1738–1773), lärare i biodling vid hovet i Wien, skaffade sig världsrykte genom sina studier av djurens liv. Hans verk *En fullständig lära om biodlingen* kom i en ny engelsk upplaga så sent som år 1951!

Inom matematiken stöter man på det första internationellt betydande slovenska namnet redan på 1100-talet (Herman från Kärnten). Från och med 1400-talet är det ingen sällsynthet längre att en i Slovenien född matematiker undervisar vid något av de berömda universiteten i Europa. Mest förtjänstfull är dock säkert *Jurij Vega*, bl.a. författare till logaritmiska tabeller som användes av vetenskapsmän i hela världen ända fram till de elektroniska räknemaskinernas genombrott. 1954 fick han en 76 km bred krater i Mare Australe på månen uppkallad efter sig.

I Ljubljana verkade två betydande naturvetare, bröderna Žiga och Karel Zois. Karel

(1738–1773), učitelj čebelarstva na dunajskem dvoru, pa si je pridobil mednaroden sloves na področju proučevanja življenja živali. Njegovo delo *Popolni nauk o čebelarstvu* so ponatisnili v angleščini še leta 1951!

V matematiki naletimo na prvo mednarodno pomembno ime iz slovenskih krajev že v 12. stoletju (Herman s Koroškega). Od 15. stoletja dalje pa že ni več nobena redkost, da na kakšni slavni univerzi v Evropi poučuje v Sloveniji rojen matematik. Najzaslužnejši je pa gotovo *Jurij Vega*, med drugim avtor logaritemskih tablic, katere so uporabljali znanstveniki celega sveta vse do prodora elektronskih računalnikov. Po njem so leta 1954 poimenovali 76 km široki krater v Južnem morju (Mare Australe) na mesecu.

V Ljubljani sta živela pomembna naravoslovca, brata *Žiga* in *Karel Zois*. Karel se je ukvarjal z botaniko, mineraloška zbirka Žige Zoisa je pa še danes na ogled v ljubljanskem Narodnem muzeju. Velik vzpon je doživela tudi tedanja medicina: v Ljubljani je deloval anatomski zavod, tedaj edina ustanova te vrste v tem delu Evrope. Najpomembnejši zdravnik slovenskega rodu je bil takrat *Marko Plenčič*, ki je že sto let preden je to dokazal Pasteur, leta 1762 zapisal domnevo, da nalezljive bolezni povzročajo mikroorganizmi. V Ljubljani je delovala tudi zvezdarna, kar potrjujejo evropski odmevi na opazovanje astronoma *Janeza Schöttla* o prehodu Venere čez sončno ploskev leta 1761. Da je bilo zanimanje za astronomijo veliko, potrjuje dejstvo, da je v 18. stoletju mogoče našteti več kot dvajset slovenskih avtorjev, ki so objavili astronomska dela.

Slovenski misijonarji v izvenevropskih deželah

Slovenske popotnike – tako plemiče kot duhovnike – najdemo že v zgodnjih stoletjih v raznih krajih Evrope in tudi izven nje (Valvazor se je n.pr. mudil v Tuniziji), najbolj daleč potujoči pa so gotovo bili poslanci v imenu vere: misijonarji.

Prvi misijonar, ki je verjetno bil slovenskega porekla in se je mudil izven Evrope, naj bi bil *Odorik Matiuzzi* iz Pordenona (Odorico de

Jurij Vega

sysslade med botanik, medan Žigas mineralogiska samling än idag kan beskådas i Ljubljanas Nationalmuseum. Ett stort uppsving upplevde även dåtidens medicin: I Ljubljana fanns ett anatomiskt institut, på den tiden den enda inrättningen av detta slag i denna del av Europa. Den mest betydelsefulle läkaren av slovensk börd var *Marko Plenčič* som år 1762, redan hundra år innan Pasteur bevisade det, skrev ned ett antagande att smittosamma sjukdomar förorsakas av mikrober. I Ljubljana verkade även ett astronomiskt observatorium, vilket bekräftas av de europeiska reaktionerna på observationen som *Johannes Schöttl* gjorde vid Venus passage över solytan 1761. Att intresset för astronomin var stort bekräftas av att det är möjligt att räk-

Pordenonne), če je pravilna domneva, da Matiuzzi izvira iz slovenskega Matijevec ali Matjúc. Ta je med leti 1318 in 1330 z ladjo prišel v Indijo, odkoder je nadaljeval pot mimo Andamanskih in Nikobarskih otokov, Sumatre, Jave in Bornea do dvora velikega kana v Pekingu.

Po njem do 17. stoletja ni več podatkov o slovenskih misijonarjih v Aziji. Zatem je le malo znanega o jezuitu *Adolfu Steinhauserju* iz Ljubljane, ki je misijonaril od leta 1642 naprej na Filipinih. Proti koncu 17. stol. je na Japonskem brez uspeha poskušal razširjati katoliško vero *Jožef Perberg*, rojen v Savinjski dolini.

Jezuit *Janez Krstnik Mesar* iz Gorice je odpotoval na Kitajsko leta 1705. Živel je v Kantonu in Macau. Ob poskusu misijonarjenja v

Janez mesar v ujetništvu
Joannes Baptista Messari i fångenskap

na upp mer än tjugo slovenska författare som på 1700-talet utgav verk i astronomi.

Slovenska missionärer i utomeuropeiska länder

Slovenska resenärer – såväl adelsmän som präster – påträffas redan under tidiga århundraden i olika delar av Europa och även utanför vår världsdel (Valvasor t.ex. vistades ett tag i Tunisien), men de mest långväga var utan tvivel de som reste som sändebud i religionens namn: missionärerna.

Den förste missionären som vistades utanför Europa och lär ha varit av slovensk börd tros vara *Odorik Matiuzzi* från Pordenonne (Odorico de Pordenonne), om antagandet att namnet Matiuzzi härletts från slovenska Matijevec eller Matjúc är korrekt. Denne gjorde under åren 1318–1330 en resa till Indien och sedan förbi Andamanerna, Nikobarerna, Sumatra, Java och Borneo till storkhanens hov i Peking.

Efter honom har vi ända fram till 1600-talet inga uppgifter om slovenska missionärer i Asien. Då omnämns jesuiten *Adolf Steinhauser* från Ljubljana, som missionerade från 1642 och framåt på Filippinerna. Mot slutet av 1600-talet försökte *Josef Perberg*, född i Savinja dalen (ca. 10 mil nordost om Ljubljana) sprida den katolska tron i Japan, dock utan framgång.

Jesuiten *Joannes Baptista Messari* (Mesar) från Gorizia (Gorica) reste till Kina 1705. Han bodde i Kanton och Macao. Under försöket att missionera i Indokina togs han vid en förföljelse av katolska präster till fånga och dog efter tio månaders fångenskap i en bambubur år 1723. Även hans bror *Ivan Pavel Mesar* gick en våldsam död till mötes i östra Indien.

Augustin Hallerstein har jag nämnt tidigare. Han föddes 1703 i Mengeš nära Ljubljana och kom 1739 som jesuit till det kinesiska kejserliga hovet i Peking. 1749 utnämndes han till hovastronom och den matematiska avdelningens föreståndare. Han utarbetade en karta över Manchuriet och reste i diplomattjänst två gånger mellan Peking och Macao (han beledsagade portugisiska utsända –

Indokini pa je bil ob nekem pregonu ujet in po desetih mesecih ječe, ki jo je prebil v kolibi iz bambusa, je umrl leta 1723. Nasilne smrti je v vzhodni Indiji umrl tudi njegov brat *Ivan Pavel Mesar*.

Omenil sem že *Avguština Hallersteina*. Ta je bil rojen leta 1703 v Mengšu pri Ljubljani in je kot jezuit leta 1739 prišel na kitajski cesarski dvor v Pekingu. 1749. je postal dvorni astronom in predstojnik matematičnega oddelka. Napravil je zemljevid Mandžurije, v diplomatski službi (spremljal je portugalske odposlance) pa je dvakrat prepotoval Kitajsko od Pekinga do Macaa in nazaj – razdalja v zračni črti je 2000 kilometrov! V zahvalo je bil povišan v častni naslov mandarina 3. stopnje. Kitajci so mu nadeli ime Lieou Song Ling K'iao Nien. Umrl je 1774. in je pokopan na jezuitskem pokopališču v Pekingu.

V 19. stoletju v Aziji ne srečujemo več slovenskih misijonarjev. Pač pa se je povečalo zanimanje za Afriko in Ameriko.

Iz Afrike imamo v 18. stol. le nekaj skopih podatkov o misijonarjih iz Slovenije. Malo več je znanega o *Krištofu Černetu*, ki je 1779. prišel v Girgo, južno od Kaira. Tam so frančiškani vodili zavetišče za bolnike in popotnike. V svojem novem okolju se ni najbolje počutil in je poskušal ta kraj zapustiti. Leta 1789 se je vsekakor nahajal v Moki (Al-Mukha) na jemenski obali, kjer ga ne preveč laskavo omenja francoski popotnik, grof Louis Marie Joseph O'hier. Černe ga je skušal prepričati za skupno potovanje v Egipt, vendar se je O'hier v zadnjem hipu premislil in Černe je ostal v Moki, kjer je umrl leta 1793.

Več pozornosti zasluži *Ignacij Knoblehar*, kateri je prišel v Afriko dobrih petdeset let za Černetom. Z njim se je začelo živahno misijonarsko delo, ki je prineslo v znanstvenem pogledu celo večje rezultate, kot so bili verski.

Ignacij Knoblehar je bil rojen 6. julija 1819 v Škocjanu pri Novem mestu. Po dveh letih bogoslovja v Ljubljani, kjer se je učil tudi hebrejščino in arabščino, je odšel študirat v Rim. Leta 1846 je bil poslan v Libanon, da se privadi podnebju, jeziku in običajem. Nato se je preko Palestine in Aleksandrije podal v Kar-

OBSERVATIONES
ASTRONOMICÆ
ab Anno 1717 ad Annum 1752
PATRIBUS SOCIETATIS JESU
PEKINI SINARUM FACTÆ
ET A
R. P. AUGUSTINO HALLERSTEIN e S. J.
PEKINI SINARUM TRIBUNALIS MATHEMATICI
PRÆSIDE ET MANDARINO COLLECTÆ
ATQUE
OPERIS EDITIONEM AD FIDEM AUTOGRAPHI MANUSCRIPTI
CURANTE
R. P. MAXIMILIANO HELL e S. J.
ASTRONOMO CÆSAREO-REGIO
UNIVERSITATIS VINDOBONENSIS.
VINDOBONAE,
TYPIS JOANNIS THOMÆ Nob. DE TRATTNERN,
Sac. Cæs. Reg. Aulæ Typogr. et Bibliop.
M. DCC. LXVIII.

Hallersteinova knjiga astronomskih opažanj
Hallersteins bok med astronomiska observationer

200 mil fågelvägen!). Som tack upphöjdes han till mandarin av tredje graden. Kineserna kallade honom Lieou Song Ling K'iao Nien. Han dog 1774 och vilar på jesuitkyrkogården i Peking.

Under 1800-talet finner vi inga fler slovenska missionärer i Asien. Dock ökade intresse för Afrika och Amerika.

Från Afrika kommer under 1700-talet bara några torftiga uppgifter om missionärer från Slovenien. Något mer är känt om *Krištof Černe* (Zherne), som 1779 kom till Girga, söder om Kairo. Där drev franciskanerna ett vilohem för sjuka och resenärer, men han trivdes inte i sin nya omgivning och försökte lämna den. 1789 finner vi honom i Mocca (Al-Mukha) på Yemens strand, där han omnämns i ej alltför smickrande ordalag av den franske resenären, greven Louis Marie O'hier. Černe försökte övertala honom att företa en resa tillsammans med honom till

tum, kamor je prišel leta 1848. Izbral si ga je za prvo in glavno misijonsko postojanko.

Z dvema misijonarskima tovarišema si je najel jadrnico in se odpravil po Belem Nilu na jug, v kraje ki jih ni videl do tedaj še noben Evropejec. Tam je nameraval ustanoviti misijonsko postajo, vendar so to preprečile spletke muslimanskih trgovcev s sužnji. Marca 1850 se je vrnil v Kartum in še isto leto odpotoval v Evropo. Po poti je izročil ljubljanskemu muzeju svojo etnološko zbirko, nato je pa odšel na Dunaj, kjer je pridobil cesarja Franca Jožefa, da je prevzel pokroviteljstvo nad sudanskim misijonom, mu dal finančno podporo in poslal v Kartum svojega konzularnega predstavnika.

Pred povratkom je zbral okrog sebe večje število slovenskih misijonarjev in rokodelcev in se z njimi odpravil nazaj v Afriko. Z njimi je južno od Kartuma ustanovil še dve misijonski postojanki – najjužnejšo na 4°35' severne širine.

Ignacij Knoblehar
Ignatius Knoblehar

Egypten, men O'hier ändrade sig i sista ögonblick och Černe blev kvar i Mocca, där han dog 1793.

Mer uppmärksamhet förtjänar *Ignatius Knoblehar* som kom till Afrika drygt femtio år efter Černe. Med honom påbörjades ett livligt missionsarbete, som fick mer vetenskapliga än religiösa resultat.

Ignatius Knoblehar föddes den 6 juli 1819 i Škocjan nära Novo Mesto. Efter två års teologistudier i Ljubljana, vari ingick bl.a. hebreiska och arabiska, fortsatte han sina studier i Rom. 1846 sändes han till Libanon för att vänjas vid klimatet, språket och sedvänjorna. Därefter reste han över Palestina och Alexandria till Khartoum, dit han anlände 1848. Han valde Khartoum till sin första och viktigaste missionsbas.

Med två missionärskolleger hyrde han en segelbåt och seglade söderut längs Vita Nilen till trakterna där dittills ingen europé hade satt sin fot. Där tänkte han bygga upp en missionsstation men hindrades av de muslimska slavhandlarnas intriger. I mars 1850 återvände han till Khartoum och samma år avreste han till Europa. På vägen överlämnade han sin etnologiska samling till museet i Ljubljana och fortsatte sedan till Wien, där han övertalade kejsar Franz Joseph att ge sitt beskydd till den sudanesiska missionen, stödja den finansiellt och sända sin konsulära representant till Khartoum.

Innan han återvände, samlade Knoblehar flera slovenska missionärer och hantverkare kring sig och avreste med dem till Afrika. Med

(2.) (1)
Pri *Ign. pl. Kleinmajerju* in *Fedoru Bambergu* je na prodaj:

Potovanje po beli reki.

Po izvirnim rokopisu velikiga vikarja srednje Afrike
Dr. *Ignacija Knoblecherja*,
zdélal in posloveniti dal
Dr. V. F. Klun.
Čisti dohodek je v podporo misijonarjev v Afriki namenjen.
Cena 10 krajcarjev.

Obvestilo o slovenski izdaji Knobleharjeve knjige 1851
Slovenska utgåvan av Knoblehars bok annonseras 1851

Zaradi nezdravega podnebja in mrzlice, proti kateri tedaj še ni bilo zdravil, so Knobleharjevi misijonarji v nekaj letih pomrli. Najdalje je živel *Jernej Mozgan*, ki je umrl 24. januarja 1858, kmalu za njim pa je na poti v Rim zaradi bolehnosti umrl tudi Knoblehar.

Knoblehar (domačini so ga imenovali Abuna Soliman) je v času svojega delovanja v Sudanu napravil šest potovanj po Nilu. Od Aleksandrije do najjužnejše točke, ki jo je Knoblehar dosegel, je kar 4100 kilometrov. V njegovem ladijskem dnevniku je zapisano, da je 16. januarja 1850 dosegel 4°12' severne širine. Še nekoliko dlje je prodrl s čolnom in peš. Dolga leta je ostal Knoblehar s svojimi spremljevalci edini, ki mu je uspelo priti tako daleč na jug Sudana.

Od druge polovice 17. stol. dalje, ko je španski kralj odločil da lahko v španskih kolonijah Novega sveta poleg duhovnikov iz španskega kraljestva misijonarijo tudi Nemci in Avstrijci, srečujemo tam vse več misijonarjev s slovenskega ozemlja. Zaradi španske transkripcije njihovih priimkov ali pa ker so privzemali redovniška imena, so nam poznani le nekateri. Od njih bom omenil le nekaj najvažnejših, ki so med 17. in 19. stoletjem misijonarili na ameriški celini.

Prvi ki ga poznamo, je bil leta 1647 v Ptuju rojeni *Ivan Marija Ratkay*, izhajajoč iz hrvaško-madžarske rodbine. 1680. je prispel v

Ivan Maria Ratkay

deras hjälp upprättade han ännu två missionsstationer, varav den sydligaste låg på 4°35' nordlig bredd.

På grund av det ohälsosamma klimatet och malarian, mot vilken på den tiden ännu inte fanns några läkemedel, dog Knoblehars missionärer inom loppet av några år. Längst levde *Jernej Mozgan*, som avled den 24 januari 1858. Snart därefter avled Knoblehar själv på väg till Rom.

Knoblehar (av infödingarna kallades han Abuna Soliman) gjorde under sin tid i Sudan sex resor längs Nilen. Från Alexandria till den sydligaste punkten som han nådde är det hela 4100 kilometer. I hans skeppslogg står det att han den 16 januari 1850 kom till 4°12' nordlig breddgrad. Något längre mot söder trängde han därifrån med en roddbåt och till fots. Under många år förblev Knoblehar den ende som lyckats komma så långt söderut i Sudan.

F.o.m. 1600-talets andra hälft, då den spanske kungen bestämde att utöver präster från det spanska kungariket även tyskar och österrikare fick missionera i de spanska kolonierna i Nya världen, påträffas allt fler missionärer från Slovenien där. På grund av den spanska stavningen av deras efternamn eller eftersom de antog munknamn vid inträdet i orden, känner vi bara till några av dem. Av dessa kommer här att nämnas bara några av de viktigaste, som mellan 1600- och 1800-talet missionerade på den amerikanska kontinenten.

Den förste som vi känner till var *Ivan Maria Ratkay*. Han föddes i Ptuj 1647 och härstammade från en kroatisk-ungersk familj. 1680 kom han till Mexico. Där verkade han bland indianerna från Tarahumare stammen. Utan förståelse för deras riter, när indianerna intog en berusningsdryck som framställts från en agaveväxt, försökte han utrota detta i hans ögon överdådiga fylleri till varje pris. Därmed föll han i onåd hos indianerna och förgiftades den 26 december 1683.

Efter Ratkay känner vi till flera missionärer från slovenska områden, t.ex. *Franciscus Xavier Drenik*, som var professor vid universitetet i Santo Domingo – det första universi-

Mehiko. Tam je deloval med Indijanci iz plemena Tarahumarov. Nerazumevajoč njihove obrede, pri katerih so Indijanci uživali opojno, iz neke vrste agav pripravljeno pijačo, je skušal to, v njegovih očeh nezmerno pijančevanje za vsako ceno izkoreniniti. S tem se je Indijancem zameril in 26. decembra 1683 so ga zastrupili.

Za njim je znanih še precej misijonarjev s slovenskega ozemlja, n.pr. *Frančišek Ksaverij Drenik*, ki je bil v Santo Domingu profesor na prvi univerzi v Novem svetu. Najvažnejši v 17. in 18. stoletju pa je bil *Marko Anton Kapus*, rojen leta 1657 v Kamni gorici.

V Mehiko je Kapus prišel leta 1687. Tam je deloval v raznih misijonskih postajah v pokrajini Pimeria Alta (danes Sonora), od 1699. dalje v kraju Matape. Tam je tudi umrl 30. novembra 1717, potem ko je skoro desetletje bil predstojnik vseh misijonov v Sonori.

Skupaj s tirolskim jezuitom Kühnom in španskim stotnikom Mangejem je leta 1694. prehodil dobrih 600 kilometrov do Kalifornijskega zaliva. Po školjkah, ki sta jih našla pri tamkajšnjih Indijancih in ki so lahko izvirale le s pacifiške obale, ne pa iz zaliva, sta Kühn in Kapus sklepala, da je Kalifornija povezana s celino. Dotlej so namreč mislili, da je Kalifornija otok. Preverjanja in dokazovanja se je s potovanji lotil Kühn, pobudnik pa je pravzaprav bil Kapus, kar je razvidno iz njegovih pisem.

V 19. stoletju so se slovenski misijonarji usmerili predvsem na Severno Ameriko. Zanimivo je, da so vsi prišli s Kranjskega, torej iz ljubljanske škofije. Večinoma so delovali med belimi priseljenci in se zato pravzaprav ne bi smeli šteti med misijonarje, čeprav je ozemlje ZDA po vatikanskih predpisih še do leta 1908 veljalo za misijonsko deželo. Kot misijonarja v ožjem pomenu besede lahko zato štejemo le *Friderika Barago* in njegove sodelavce.

Friderik Baraga se je rodil 29. junija 1797 v graščini Mala vas pri Dobrniču na Dolenjskem. Zadnje dni leta 1830 je prispel v New York in spomladi 1831. je začel z misijonarskim delom med Indijanci iz plemena Otava (Ottawa) na vzhodni obali Michiganskega jetetet i Nya Världen. Den viktigaste av alla under 1600- och 1700-talet var dock *Marcus Antonius Kapus*, född 1657 i Kamna Gorica i Slovenien.

Till Mexico kom Kapus 1687. Där arbetade han på åtskilliga missionsstationer i provinsen Pimeria Alta (idag Sonora) och f.o.m. 1699 var hans tjänsteort Matape. Där dog han den 30 november 1717 efter att i nästan ett decennium ha varit föreståndare för samtliga missioner i Sonora.

Tillsammans med jesuiten Kühn från Tyrolen och den spanske armékaptenen Mange tillryggalade han 1694 de drygt 60 milen till Californiaviken. På grund av snäckor, som de hittade hos de där boende indianerna och som bara kunde härröra från stillahavskusten och inte från själva viken drog Kühn och Kapus slutsatsen att Kalifornien måste ha en landförbindelse. Dittills hade man nämligen trott att Kalifornien var en ö. Kühn tog på sig uppgiften att genom resor verifiera och bevisa antagandet, men upphovsmannen var i själva verket Kapus, vilket framgår av hans brev.

Under 1800-talet inriktade sig de slovenska missionärerna främst på Nordamerika. Det är värt att notera, att alla kom från Krain, d.v.s. från Ljubljana stift. Till största delen verkade de bland de vita invandrarna och bör därför egentligen inte hänföras till gruppen missionärer, trots att USA enligt Vatikanen ända fram till 1908 räknades som ett område för missionsverksamhet. Som missionärer i ordets strikta mening kan därför räknas bara *Friedrich Baraga* och hans medarbetare.

Friedrich Baraga föddes den 29 juni 1797 på slottet Mala vas nära Dobrnič, en bit söder om Ljubljana. Till New York anlände han någon av de sista dagarna år 1830 och på våren 1831 började han med sitt missionsarbete bland indianerna från Ottawastammen på Michigansjöns ostkust. Baraga försökte avhålla dem från rusdrycker och bemödade sig att främja deras kulturella och ekonomiska utveckling. Han lärde dem jordbruk och hantverk och försökte få dem bofasta. Där de slog sig ned, grundade han indianska kyrkor och skolor, men han författade och fick även

Langus: Friderik Baraga

zera. Baraga je skušal Indijance odvaditi pijančevanja in si prizadeval za njihov kulturni in gospodarski napredek. Učil jih je poljedelstva in obrti in jih skušal navezati na stalna naselja. V takšnih naseljih je ustanavljal indijanske šole in cerkve, sestavljal pa je tudi verske knjige in molitvenike v indijanskem jeziku in jih dal tiskati. Nasprotoval je ozkim interesom trgovcev, protestantske duhovščine in vlade, zato so ga leta 1835 prestavili na novo delovno mesto med Indijance Čipeva (Chippewa) ob Gornjem jezeru (Lake Superior).

V petih letih življenja med Otavci se je Baraga naučil toliko njihovega jezika, da je zadnje leto lahko pridigal brez pomoči prevajalca. Učenje čipevskega jezika mu je kasneje zaradi velike podobnosti z otavskim šlo hitreje. V obeh indijanskih jezikih je napisal in objavil šest knjig in več krajših del z versko vsebino. Tiskati je dal tudi čipevsko slovnico ter dvojni angleško-čipevski in čipevsko-angleški slovar.

Baraga je umrl 19. januarja 1868 v kraju Marquette na južni obali Gornjega jezera. Njegovo delo so nadaljevali sodelavci, duhovniki slovenskega rodu, in njihovi nasledniki.

bönböcker och böcker med religiöst innehåll utgivna på deras språk. Eftersom han motsatte sig de snäva intressena från köpmän, protestantiska präster och regeringen, blev han 1835 förflyttad till en ny arbetsplats bland chippewaindianerna vid Lake Superior.

Under sina fem år bland ottawaindianerna lärde sig Baraga så mycket av deras språk, att han under det sista året kunde predika utan tolkhjälp. Då chippewaindianernas språk har stora likheter med det språk som talades av ottawaindianerna, kunde han snabbt lära sig även detta språk. På de båda indianska språken gav han ut sex böcker och flera kortare verk med religiöst innehåll. Han sammanställde och gav ut även en chippewagrammatik och en chippewa-engelsk och engelsk-chippewaordbok.

Baraga dog den 19 januari 1868 i Marquette vid Lake Superiors södra strand. Hans medarbetare som var präster av slovensk börd och deras efterföljare tog vid, där han hade slutat.

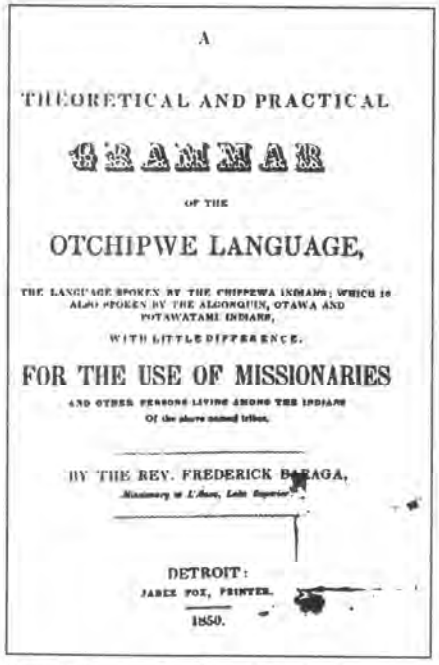
A

THEORETICAL AND PRACTICAL

GRAMMAR

OF THE

OTCHIPWE LANGUAGE,

THE LANGUAGE SPOKEN BY THE CHIPPEWA INDIANS; WHICH IS ALSO SPOKEN BY THE ALGONQUIN, OTAWA AND POTAWATAMI INDIANS,

WITH LITTLE DIFFERENCE.

FOR THE USE OF MISSIONARIES

AND OTHER PERSONS LIVING AMONG THE INDIANS Of the above named tribes.

BY THE REV. FREDERICK BARAGA,

Missionary at L'Anse, Lake Superior.

DETROIT:

JAMES FOX, PRINTER.

1850.

Baragova slovnica čipevskega jezika
Baragas grammatik av chippewa språket

Zadnja desetletja pod Habsburžani
De sista årtiondena i habsburgarnas rike

Ustavna ureditev po padcu absolutizma

Februarja 1861 je cesar izdal ustavni zakon, tako imenovani februarski patent. Vsaka dežela je dobila svoj deželni zbor, država pa državni zbor na Dunaju. Državni zbor je bil sestavljen iz dveh zbornic – gosposke in poslanske. V gosposko zbornico je imenoval člane cesar, v poslansko s 343 poslanci pa so jih volili deželni zbori. Ta sistem se je z manjšimi spremembami ohranil vse do propada monarhije.

Četrtino poslancev v deželne zbore so volili veleposestniki, ostale pa prebivalci mest in trgov posebej in kmetje posebej. Meščani so volili neposredno, medtem ko so kmetje volili preko volilnih mož, izvoljenih v vsaki občini. Volilna pravica je bila odvisna tudi od premoženja in sicer drugače v mestih kot na deželi, kar vse je imelo za posledico, da je podeželje z ozirom na število prebivalstva imelo najmanj poslancev. To seveda ni bilo v korist slovenskemu zastopstvu v zborih. Šele na drugih volitvah, leta 1867, so Slovenci nastopili dovolj pripravljeni, da so na Kranjskem dobili slovensko večino, na kmetih pa so zmagali na vsem slovenskem narodnem ozemlju, razen na Koroškem in v Istri. Kasneje so se volilni uspehi razširili tudi na del teh dveh dežel, v glavnem pa so ostali nespremenjeni.

Leta 1866 je Avstrija izgubila vojno proti Prusiji in Italiji, kar je imelo za posledico, da je Avstrija izstopila iz Nemške zveze v kateri je vodilno mesto zavzela Prusija. Italija je dobila Benečijo in s tem tudi Beneške Slovence. Tej priključitvi je sicer botroval plebiscit, ampak v njem se je od 650.000 glasujočih samo 69 volilcev opredelilo za Avstrijo, od Slovencev pa baje samo eden. Slovenci so pač računali na obnovitev svoje avtonomije kot so jo imeli za časa beneške republike, vendar so bili razočarani. Italijanske oblasti niso imele nobenega posluha ne za slovenščino, ne za avtonomijo Beneških Slovencev.

Författningsordningen efter absolutismens fall

I februari 1861 utfärdade kejsaren en författningslag, det s.k. februaripatentet. Varje land fick sin landsförsamling och riket hade sin riksdag i Wien. Riksdagen bestod av två kammare: adelskammaren och deputeradekammaren. Medlemmarna av adelskammaren utnämndes av kejsaren, medan landsförsamlingarna valde sina delegater till deputeradekammaren. Detta system höll sig kvar med smärre förändringar till monarkins fall.

En fjärdedel av landsförsamlingarnas delegater valdes av storgodsägarna medan resten blev invalda dels av stads- och köpinginvånarna, dels av bondbefolkningen. Borgarna hade direkt rösträtt, medan bönderna valde elektorer från sina kommuner som fick företräda dem vid valet. Rösträtten var även förmögenhetsberoende, dock gällde olika regler för städerna och för landsbygden. Det var till nackdel för landsbygden, som i proportion till antalet invånare fick färre delegater. Detta var knappast till gagn för slovenernas representation i församlingarna. Först vid det andra valtillfället 1867 var slovenerna tillräckligt förberedda för att erövra en absolut majoritet i Krain, medan de vann på landsbygden i hela slovenska territoriet utom i Kärnten och på Istrien. Senare förbättrades resultatet även i vissa delar av dessa två länder, medan det i övrigt förblev oförändrat.

1866 förlorade Österrike kriget mot Preussen och Italien. Av den anledningen lämnade det den tyska alliansen, där Preussen övertog den ledande rollen. Venetien och därmed även de där bosatta slovenerna tillföll Italien. Anslutningen föregicks visserligen av en folkomröstning, där av 650.000 röstande bara 69 röstade för Österrike. Av de sistnämnda lär bara en ha varit sloven. Slovenerna räknade nog med att autonomin som de hade åtnjutit under den venetianska republiken skulle återupprättas, men de blev besvikna. De italien-

1867 je bil uveden dualizem, t.j. monarhija se je razdelila na dve enakovredni polovici: avstrijsko in ogrsko. Vsaka polovica je imela svoj parlament in svojo vlado, skupni pa so bili vladar, vojska, zunanja politika in denar (čeprav so ogrski novci izgledali malo drugače kot avstrijski). Odtlej se je država imenovala Avstro-Ogrska. Na madžarski strani so se med drugimi znašli prekmurski Slovenci, kar je tudi zanje pomenilo ostrejšo odmejitev od glavnine slovenskega naroda.

Med leti 1864 in 1867 je Avstrija bila zapletena v intervencijo v Mehiki, ko je na mehiški prestol poskušala postaviti habsburškega nadvojvodo Maksimilijana Ferdinanda. Ta se je končala tragično, ko so mehiški uporniki Maksimilijana obsodili na smrt in ga ustrelili. V njegovi vojski je bilo med vojaki iz vseh delov avstrijske monarhije tudi mnogo slovenskih prostovoljcev, kamor jih je privabila dobra plača in obljubljena lastna zemlja v Mehiki po končanem službovanju. Zbirali so se v Ljubljani v nekdanji cukrarni, nato pa preko Trsta odpluli proti Mehiki. Po odpoklicu marca 1867 se jih je v Ljubljano vrnilo 1151, Maksimilijanovo truplo pa je pripeljal v domovino Mariborčan Viljem Tegetthoff, kasnejši poveljnik avstrijske mornarice.

ska myndigheterna visade inget gehör varken för det slovenska språket eller för de venetianska slovenernas autonomi.

1867 infördes dualism, dvs monarkin delades i två likställda delar: den österrikiska och den ungerska. Varje hälft hade sin riksdag och sin regering, medan monarken, försvarsmakten och valutan var gemensamma (låt vara att de ungerska mynten hade ett något annorlunda utseende). Därvid ändrade riket sitt namn till Österrike-Ungern. De i gränstrakterna bosatta slovenerna hamnade på den ungerska sidan, vilket innebar även för deras del en mera utpräglad avgränsning från huvuddelen av den slovenska nationen.

Under åren 1864–1867 var Österrike inblandat i en intervention i Mexiko, då man försökte få den habsburgske ärkehertigen Maximilian Ferdinand installerad på den mexikanska tronen. Interventionen fick ett tragiskt slut, då Maximilian dömdes till döden av de mexikanska rebellerna och arkebuserades. Bland soldaterna från den österrikiska monarkins alla hörn kunde man i hans armé finna även många slovenska frivilliga, vilka lockades dit av en god lön och löftet om ett eget stycke land efter slutförd tjänstgöring. De samlades i Ljubljana i den före detta sockerfabriken, varpå de avseglade till Mexiko över Trieste. 1151 av dem återvände efter demobiliseringen i mars 1867.

Oglas za knjigo o vojni v Mehiki, Novice 1868.

Annons för boken om kriget i Mexico, Ljubljanas Nyheter 1868.

Političnо življenje na Slovenskem

Po odpravi absolutizma je spet oživelo narodnopolitično delo pri Slovencih. V obdobju 1861–1867 so delovale čitalnice. V njih so brali slovenske knjige in časopise in prirejali besede, to je družabne prireditve s slovenskimi govori, petjem, recitacijami in gledališkimi predstavami. Namen čitalnic so ustanovitelji označili takole: »V čitavnici bomo se združeni vadili slovenske časnike in knjige čitaje in pogovarjaje se o narodnih zadevah. Navdihati se hočemo narodnega duha, ktiri živi v slovenskih in slovanskih umotvorih.«

Iz čitalnic se je rodilo *taborsko gibanje*, po vzgledu Čehov, ki so začeli prirejati množična zborovanja na prostem, imenovana *tabori*. Prvi tak je bil leta 1868 v Ljutomeru, sledilo jih je pa do leta 1871 še 17 po vsem slovenskem ozemlju. Povprečna udeležba je bila 5–6 tisoč ljudi, največji tabor pa je bil v Vižmarjih pri Ljubljani, kamor je prišlo okrog 30.000 ljudi.

Na vsakem taboru je nastopilo več govornikov, tako domačinov, kot gostov iz drugih slo-

Det politiska livet i Slovenien

Sedan absolutismen avskaffats återupplivades den nationalpolitiska verksamheten hos slovenerna. Under tiden 1861–1867 blomstrade läsgrupperna. Där läste man slovenska böcker och tidskrifter samt anordnade besede (ord), dvs soaréer med tal, sånger, recitationer och teaterföreställningar på slovenska. Läsgruppernas ändamål betecknades av grundarna med följande ord: » I en läsgrupp skall vi gemensamt öva våra färdigheter under läsning av slovenska tidskrifter och samtal om saker som berör nationen. Vi vill andas in den nationella fläkten som lever i slovenska och slaviska verk.«

Ur läsgrupperna föddes *taborrörelsen* efter tjeckernas förebild, som började då anordna massmöten i det fria, kallade *tabori* (fältläger). Det första sådana mötet hölls 1868 i

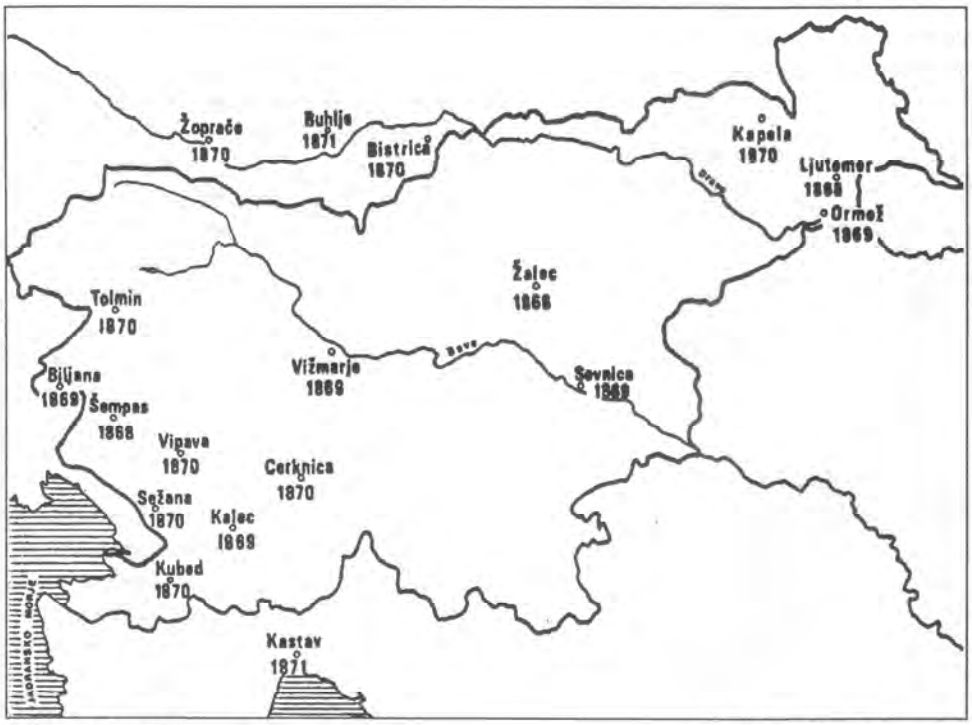

Tabori v Sloveniji *Tabormöten i Slovenien*

venskih dežel. Govorili so o položaju Slovencev in njihovih političnih in gospodarskih zahtevah. Temeljna točka je bila zahteva po združitvi vsega slovenskega narodnega ozemlja v zedinjeni Sloveniji. Druga zahteva pa je bila enakopravnost slovenščine v uradih, na sodiščih in v šolah.

Govorili so tudi o potrebi ustanavljanja posojilnic, ki naj bi pomagale predvsem kmetom. Tako je 1872 nastala prva slovenska posojilnica, in sicer na Koroškem.

Staroslovenci in mladoslovenci

Proti koncu šestdesetih let devetnajstega stoletja je v slovenski politiki prišlo do razcepa med mlado in staro generacijo, ali kot je mlada generacija to sama imenovala, med staroslovenci in mladoslovenci.

Med prve se je štela skupina okrog dr. Bleiweisa, kateri je leto 1848 prineslo politično vodstvo med Slovenci. Ti so bili konzervativci in zavestno so hoteli ohranjevati vse, kar je nastalo v kulturnem in duhovnem življenju naroda na podlagi tisočletne slovenske katoliške tradicije. Njihovo geslo je bilo: *»Vse za vero, dom, cesarja!«*. Glasilo staroslovencev je poleg »Novic« postal še »Slovenec«, ki je začel izhajati leta 1873 in je bil ukinjen šele po koncu druge svetovne vojne.

Fran Levstik

Ljutomer och följdes fram till 1871 av 17 andra över hela Slovenien. I genomsnitt var deltagarantalet mellan 5000 – 6000 människor och nådde sitt högsta antal i Vižmarje nära Ljubljana, där mötet bevistades av ca 30.000 människor.

Vid varje möte uppträdde flera talare, såväl från hemtrakten som från andra slovenska områden. Det talades om slovenernas situation och deras politiska och ekonomiska krav. Den grundläggande punkten var kravet på sammanslagningen av alla slovenska nationalområden till ett förenat Slovenien. Ett annat krav var att slovenska språket skulle jämställas med tyskan hos myndigheterna, inför domstolarna och i skolorna.

Man talade även om att bilda lånekassor som i första hand skulle hjälpa bönderna. Således såg den första slovenska lånekassan dagens ljus 1872 i Kärnten.

Gammalslovener och ungslovener

Mot slutet av 1860-talet uppstod en klyfta i slovensk politik mellan den gamla och den unga generationen, eller enligt uttrycket som de senare själva hade myntat, mellan gammal- och ungslovener.

Till de förra räknades gruppen kring dr. Bleiweis, som genom händelserna under 1848 tog ledningen i det slovenska politiska livet. Dessa människor var konservativt lagda och strävade medvetet efter att bevara allt som skapades i nationens kulturella och andliga liv och baserades på slovenernas tusenåriga katolska tradition. Deras slagord var: *»Allt för tron, hemmet och kejsaren!«*. Deras språkrör blev, utöver den tidigare nämnda tidningen »Nyheter för bönder och hantverkare« även »Slovenec« (Slovenen), som började utges 1873 och avvecklades först efter andra världskrigets slut.

Mot den gammalslovenska politiken opponerade sig den nya, liberalt sinnade generationen ungslovener med författaren Fran Levstik i täten. Bland annat beskyllde man gammalslovenerna för bristande karaktär, eftersom slovenska politiker brännmärkte dualismen (rikets delning i en österrikisk och en ungersk del) på hemmaplan, medan de

Proti politiki staroslovencev je nastopil novi, liberalni rod mladoslovencev s pisateljem Franom Levstikom na čelu. Med drugim so staroslovencem očitali brezznačajnost, kajti slovenski politiki so doma nastopali proti dualizmu (razdelitvi države v avstrijski in madžarski del), v parlamentu so pa glasovali zanj, ko jim je vlada obljubila nekaj drobtinic. Dualizem so liberalci namreč smatrali – po vsej pravici – kot udarec stremljenju manjših narodov po enakopravnosti, ko so se Nemci in Madžari sporazumeli na račun vseh ostalih.

Mladoslovenci so nastopali pod geslom *»Vse za domovino, omiko in svobodo!«*, njihovi glasili pa sta bili politični list *Naprej* (1863) in *Slovenski narod*, ki je začel izhajati v Mariboru leta 1868 in se je pozneje preselil v Ljubljano. Urednik Slovenskega naroda je bil vse do svoje smrti pisatelj Josip Jurčič. Na prvo mesto so mladoslovenci postavljali boj za narodne zahteve – vera se jim ni zdela kaj prida v nevarnosti.

Slogaštvo

Z nastopom vlade grofa Auersperga (1871–1879) se je spet začutil nemški pritisk. Ta vlada je namreč bila strogo nemško-liberalna in centralistična ter je skušala omejiti pravice dežel, od katerih je večina bila za federativno ureditev države.

Eden prvih odlokov nove vlade je bila sprememba volilnega reda (1873). Po novem so se volitve vršile v treh skupinah: veleposestniki, meščani in tržani, ter kmetje. Prvi, skoro sami Nemci, so dobili svojega poslanca že z nekaj glasovi. Meščani in tržani, med katerimi je bilo mnogo nemških uradnikov in slovenskih nemškutarjev, so volili v drugi skupini. Delavci sploh niso imeli volilne pravice (dobili so jo šele leta 1907), od kmetov pa so lahko volili le tisti, ki so plačevali vsaj 10 goldinarjev davka na leto. Čeprav so kmetje predstavljali vsaj tri četrtine prebivalstva v državi, so volili manj predstavnikov, kot pa meščani in tržani.

Pritisk nemških centralistov je slovenske politike presenetil. Med obema taboroma je nastala tiha sloga. Ta pritisk, poraz Slovenröstade för den i riksdagen, sedan de av regeringen utlovats några mindre fördelar. Dualismen betraktades av liberalerna nämligen – med rätta – som ett dråpslag mot de små nationernas strävan efter jämlikhet, medan tyskar och ungrare gjorde upp sinsemellan på deras bekostnad.

Ungslovenerna gick fram under parollen *»Allt för fäderneslandet, kulturen och friheten!«* och spridde sina idéer i tidningarna *Naprej* (Framåt – 1863) och *Slovenski narod* (Slovenska folket) vilken började utges 1868 i Maribor och senare flyttade till Ljubljana. Redaktören för den senare var fram till sin död författaren Josip Jurčič. Kampen för de nationella rättigheterna var viktigast för ungslovenerna – de ansåg knappast att religionen svävade i fara.

Samförståndets tid

Med greve Auerspergs regeringstillträde (1871 – 1879) märktes åter trycket från tyskarna. Denna regering var nämligen strängt tysk-liberal och centralistisk och ville begränsa de rättigheter som rikets länder hade. De flesta av dessa var dock för en federalistisk ordning i riket.

En av den nya regeringens första åtgärder var att ändra på valordningen (1873). Enligt de nya reglerna indelades väljarna i tre grupper: storgodsägare, stads- och köpingbor, samt bönder. Den förstnämnda, som till en övervägande del bestod av tyskar, fick sin riksdagsledamot redan med bara några få avgivna röster. Stads- och köpingbor, bland vilka det fanns många tyska tjänstemän och tyskvänliga slovener, röstade i andra gruppen. Arbetarna hade överhuvudtaget ingen rösträtt (de fick den först 1907), medan av bönderna fick bara de som betalade minst 10 guldmynt i årlig skatt avge sin röst. Trots att bönderna utgjorde minst tre fjärdedelar av rikets befolkning, fick de välja färre riksdagsmän än befolkningen i städer och köpingar.

Det tyska centralistiska trycket kom som en överraskning för de slovenska politikerna. Mellan de två lägren uppkom ett tyst samförstånd. Trycket, nederlaget vid valet till landsförsamligen i Krain 1877 samt händel-

cev pri volitvah v kranjski deželni zbor leta 1877 in dogodki v zvezi z zasedbo Bosne in Hercegovine so doprinesli, da je sloga trajala več kot petnajst let. V tem obdobju je slovenski narodni odpor začel pešati, del meščanstva je prešel v nemške vrste, kmetje pa so se začeli čedalje bolj oklepati konzervativcev.

Od romantike k realizmu

V literaturi se smatrata kot mejnika prehodnega obdobja med romantiko in realizmom letnici 1848 in 1881.

V revoluciji 1848 je bila odpravljena cenzura, uvedena svoboda tiska in zborovanja. Pri Slovencih so prišli na površje staroslovenci in začeli ustanavljati knjižne družbe, društva, čitalnice in časopise.

1881 je začelo izhajati literarno glasilo mladoslovencev *Ljubljanski zvon*, ki je zbralo okrog sebe vse pomembne slovenske pisatelje in utrlo pot v novo obdobje – obdobje realizma.

Okrog »Novic« je Bleiweis zbral krog sodelavcev, ki so jim dali svoj literarni pečat. Glavni pesnik je bil *Jovan Vesel–Koseski*, ki se je oglasil 1844 s svojimi bombastičnimi verzi. Kot poezija so danes brez veljave, vendar je njih patos takrat budil narodno zavest in ponos, marsikateri verz pa se je spremenil v staroslovensko parolo. Župnik *Frančišek Svetličič* je po Prešernovem vzgledu zlagal preproste lirske in pripovedne pesmi, graščak *Miroslav Vilhar* pa lahkotne popevke, od katerih jih je nekaj ponarodelo. Odvetnik in staroslovenski poslanec *Lovro Toman* je bil ognjevit govornik in retorični pesnik, pravnik

serna i samband med ockupationen av Bosnien och Herzegovina bidrog till att samförståndet varade i mer än femton år. Under den tiden försvagades det slovenska nationella motståndet och en del av stadsbefolkningen övergick till tyskarnas sida, medan bönderna knöt sig allt närmare till de konservativa grupperingarna.

Från romantiken till realismen

I litteraturen anser man årtalen 1848 och 1881 som övergångperiodens begränsande milstolpar.

Under revolutionen 1848 avskaffades censuren samt tryck- och samlingsfrihet infördes. Den ledande kraften hos slovener blev gammalslovenerna som började bilda litterära samfund, föreningar, läsgrupper och tidningar.

1881 var året då ungslovenernas litterära tidskrift *Ljubljanski zvon* (Ljubljanas klocka) såg dagens ljus. Den samlade kring sig alla slovenska författare av betydelse och banade väg för en ny epok – realismen.

Kring de redan vid flera tillfällen nämnda »Nyheterna« samlade Bleiweis en krets av medarbetare som gav tidningen dess litterära prägel. Den mest betydelsefulle var *Jovan Vesel–Koseski* som 1844 började publicera sina bombastiska verser. Som poesi betraktas de idag som värdelösa, men på sin tid väckte deras patos stolthet och ett nationellt medvetande. Mången vers förvandlades till ett gammalslovenskt slagord. Kyrkoherden *Frančišek Svetličič* författade enkla lyriska och berättande dikter efter Prešerens före-

Ljubljanski
ZVON
Leposloven in znanstven list.
Izdajatelji: Jos. Jurčič, Janko Kersnik, Fr. Levec, dr. Ivan Tavčar.
Leto I. V Ljubljani, 1. januvarja 1881. Štev. 1.

»Ljubljanski zvon«, glasilo mladoslovencev

»Ljubljanas klocka«, ungslovenernas tidskrift

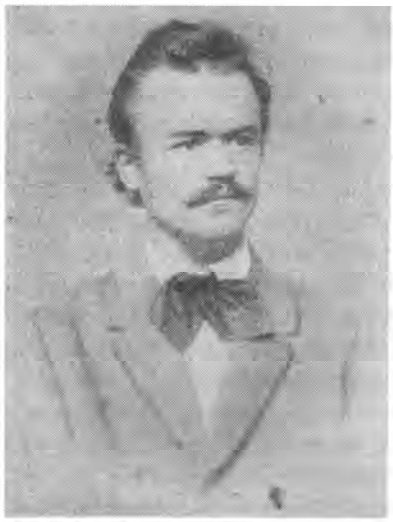

Josip Jurčič

Luka Svetec pa si je pridobil zasluge za enotnost slovenskega pravopisa.

Omenili smo že politične liste. Poleg njih so imeli Slovenci v tej dobi tudi več literarnih glasil: *Slovensko bčelo* (1850–1853) in *Slovenski glasnik* (1858–1868) je v Celovcu izdajal *Anton Janežič*, *Zvon* (1870, 1876–1880) pa na Dunaju *Josip Stritar*. Poučne, verske in poljudne knjige je izdajala od 1852 dalje *Mohorjeva družba*, znanstvene in leposlovne pa od 1864 *Slovenska matica*. Janežič je osnoval zbirko slovenskih leposlovnih del in prevodov *Cvetje iz domačih in tujih logov* (v njej je med drugim izšel Jurčičev *Deseti brat*).

Med mladoslovenci so se pojavili mnogi pomembni pesniki in pisatelji. V prvem desetletju poleg glavnega ideologa mladoslovenstva *Frana Levstika* še *Simon Jenko*, *Fran Erjavec*, *Janez Trdina* in *Matija Valjavec*, po letu 1868 pa so bili glavni predstavniki mladoslovenskega slovstva *Josip Jurčič*, *Josip Stritar*, *Ivan Tavčar* in *Janko Kersnik*. Z njimi je sodeloval tudi pesnik in duhovnik *Simon Gregorčič*.

Okupacija Bosne in Hercegovine

Zaradi turškega pritiska so se v Bosni in Hercegovini leta 1875 uprli nezadovoljni kmetje in meščani. Pomoč so jim pošiljali razni odbor

bild, och slottsherren *Miroslav Vilhar* skrev lättsamma sånger, av vilka några hade blivit folktradition. *Lovro Toman*, advokat och tillika riksdagsman för gammalslovenerna, var en eldig talare och retorisk versförfattare, medan juristen *Luka Svetec* förtjänster låg i skapandet av en enhetlig slovensk rättskrivning.

Vi har redan nämnt de slovenska politiska tidskrifterna. Vid sidan av dessa hade slovenerna även flera litterära tidningar: *Slovenska bčela* (Det slovenska biet, 1850–1853) och *Slovenski glasnik* (Den slovenska förkunnaren, 1858–1868) utgavs i Klagenfurt av *Anton Janežič*. I Wien var författaren *Josip Stritar* sysselsatt med utgivningen av tidskriften *Zvon* (Klockan, 1870, 1876–1880). För utgivningen av religiösa och folkliga böcker svarade f.o.m 1852 förlaget *Mohorjeva družba*, medan vetenskaps- och skönlitteratur publicerades av *Slovenska matica* f.o.m 1864. Janežič sammanställde även en samling slovenska litterära verk samt översättningar av utländsk litteratur under titeln *Blommor från egna och främmande ängar*. Där utkom bl. a. den för slovener välkända romanen *Den tionde brodern* av Josip Jurčič.

Från ungslovenernas led kom många betydelsefulla diktare och författare. Under det första årtiondet möter vi vid sidan av den ledande ideologen *Fran Levstik* även *Simon Jenko*, *Fran Erjavec*, *Janez Trdina* och *Matija Valjavec*. Efter 1868 var huvudföreträdare för den ungslovenska litteraturen *Josip Jurčič*, *Josip Stritar*, *Ivan Tavčar* och *Janko Kersnik*. Med dessa samarbetade också prästen och poeten *Simon Gregorčič*.

Ockupationen av Bosnien och Herzegovina

Mot det turkiska trycket reste sig 1875 missnöjda bönder och borgare i Bosnien och Herzegovina. De fick hjälp från stödkommitéer som bildades i t.ex. Belgrad och Zagreb, men även i Dalmatien och Montenegro.

Trots den rikliga hjälpen led rebellerna alltid brist på vapen och ammunition Dessutom hindrades de av oenigheten i ledningen. Serberna i Bosnien och Herzegovina förespråka-

ri, ki so nastali n.pr. v Beogradu, Zagrebu, po Dalmaciji in v Črni gori.

Kljub izdatni pomoči je upornikom vedno primanjkovalo orožja in streliva, oviralo jih je pa tudi neenotno vodstvo. Srbi v Bosni in Hercegovini so zagovarjali zedinjenje s Srbijo, Hrvatje so želeli priključitev obeh pokrajin k Hrvatski, večina muslimanov pa je bilo prepričanih, da je zaradi vstaje krščanskega prebivalstva v nevarnosti muslimanska vera.

Nesposobnost turških sil, da zadušijo upor sta izrabili Srbija in Črna gora ter napovedali Turčiji vojno. Prebudila se je tudi pozornost velesil, predvsem Rusije in Avstro-Ogrske. Te so prežale na trenutek, kdaj bo Turčija razpadla. Otomansko cesarstvo je namreč bilo na važnem prehodnem ozemlju ob morskih ožinah Bosporu in Dardanelah, čez katere so tekle evropske zveze z vzhodnimi deželami. Zato je ob razpadanju Turčije nastalo vprašanje, kdo se bo polastil teh pokrajin.

Rusija je priskočila z vojsko na pomoč Srbiji in Črni gori in kmalu zasedla velik del turškega ozemlja na Balkanskem polotoku. Anglija, Avstro-Ogrska in Nemčija so bile ljubosumne na takšno okrepitev Rusije in so sklicale kongres v Berlinu, v katerega je privolila tudi Rusija. Na tem kongresu so si velesile leta 1878 razdelile Balkan po svojih željah. Kongres je priznal neodvisnost Srbije in Črne gore in jima dal še nekaj ozemlja. Ustanovljena je bila kneževina Bolgarija, Avstro-Ogrska pa je dobila pravico, da vkoraka v Bosno in Hercegovino in jo zasede, kar se je zgodilo še istega leta.

Taafejeva vlada

Velik del nemških liberalnih poslancev je nasprotoval ideji okupacije Bosne in Hercegovine, češ da se bo s tem po nepotrebnem povečal del slovanskega prebivalstva v monarhiji. Za okupacijo pa so se ogreli – poleg cesarja – nemški konservativci in večina slovanskih politikov. Tako je Auerspergova vlada odstopila in po enoletni vladni krizi je 14. avgusta 1879 za ministrskega predsednika bil imenovan grof Eduard Taafe, ki je na tem položaju ostal do novembra 1893.

de en förening med Serbien, kroaterna ville ansluta de båda provinserna till Kroatien, medan de flesta muslimerna var övertygade om att den kristna befolkningens uppror hotade den muslimska tron.

De turkiska styrkornas oförmåga att kväsa upproret utnyttjades av Serbien och Montenegro, som förklarade Turkiet krig. Även stormakterna blev uppmärksamma på situationen, framför allt Ryssland och Österrike-Ungern. I väntan på att Turkiet skulle sönderfalla, aktualiserades frågan om vem som skulle bli herre över strategiskt viktiga områden som låg inom det ottomanska kejsardömet: nämligen sunden Bospor och Dardanellerna, som var de europeiska förbindelserna med länderna i öster.

Ryssland skyndade med sin armé till Serbiens och Montenegros hjälp och på kort tid besattes en stor del av turkiskt område på Balkanhalvön. England, Österrike-Ungern och Tyskland såg med avund på Rysslands ökande styrka och sammankallade 1878 en statskongress i Berlin, vilket skedde med Rysslands samtycke. På kongressen delades Balkanhalvön mellan stormakterna. Serbiens och Montenegros självständighet blev erkänd och dessutom utvidgades deras gränser. Furstendömet Bulgarien bildades och Österrike-Ungern fick rätt att besätta Bosnien och Herzegovina, vilket skedde samma år.

Taafes regering

En stor del av de tyska liberala riksdagsmännen var emot tanken på en ockupation av Bosnien och Herzegovina med motiveringen att den skulle komma att innebära en onödig ökning av den slaviska befolkningens andel i monarkin. För ockupationen var – förutom kejsaren – de tyska konservativa och de flesta slaviska politikerna. Därför avgick Auerspergs regering och efter en ettårig regeringskris utnämndes greve Eduard Taafe till ministerpresident och blev kvar i denna ställning till november 1893.

Den nya majoriteten bestod framför allt av de tyska konservativa men även av nästan alla slaviska och italienska riksdagsmännen,

Novo večino so sestavljali predvsem nemški konservativci, pa tudi skoraj vsi slovanski in italijanski poslanci, medtem ko je nemški liberalni tabor Taafejevo vlado odklanjal. Ves čas so jo podpirali Slovenci, katerih položaj se je v tem obdobju znatno zboljšal. Nemška stranka na Kranjskem je izgubila svojo umetno podporo. V kratkem času so jo zapustili kmečki veljaki in večina mestnih volilcev, ko od nje niso imeli več nikakršne koristi. Strankino glasilo *Laibacher Tagblatt* je 1880 prenehalo izhajati kot dnevnik in je do svojega konca leta 1893 izhajalo le še enkrat na teden kot skromen tednik: *Laibacher Wochenblatt*.

Za časa Taafejeve vlade se je močno okrepila veljava slovenščine. Prejšnja določba, da smejo stranke, ki znajo samo slovensko pred sodišči uporabljati svoj jezik, se je razširila na vse, ki so slovenščino hoteli uporabljati. Več ministrskih razglasov iz tega obdobja opozarja podrejene urade v slovenskih deželah na to, da se morajo držati predpisov v korist slovenščine in reševati sporne primere v slovensko korist.

Položaj slovenščine se je zboljšal tudi v šolah. Tako so bile osnovne šole – razen na Koroškem – v splošnem slovenske. Kot odgovor na to je nemško liberalno meščanstvo – ko ni moglo več računati na to, da bo država v celoti izvajala njegove težnje – začelo ustanavljati privatne šole. 1880 je bil na Dunaju ustanovljen *Deutscher Schulverein* z namenom, da se bori za nemško šolstvo v avstrijskih deželah z mešanim prebivalstvom ali na nemških jezikovnih mejah. Leta 1886 je društvo imelo že okrog 12.000 članov.

V obrambo pred delovanjem nemških društev so Slovenci leta 1885 na pobudo duhovnika Ivana Vrhovnika ustanovili *Društvo svetega Cirila in Metoda*. Namen društva je bil dvigati narodno zavest in ustanavljati slovenske šole v najbolj ogroženih in potujčevanju izpostavljenih krajih.

Obdobje Taafejeve vlade se v glavnem krije z dobo slogaštva na Slovenskem. Na začetku 90. let pa se je začela krhati parlamentarna večina, na katero se je oslanjala. Pokopal jo je leta 1893 predlog o razširjenju volilne pravice, proti kateremu je nastopila večina poslancev.

medan det tyska liberala lägret var emot Taafes regering. Den stöddes dock under hela sin tid av slovenerna, som fick sin situation väsentligt förbättrad. Det tyska partiet i Krain förlorade sitt konstlade stöd. Inom kort övergavs det av de förnäma bönderna och av de flesta väljarna i städerna, då dessa inte längre hade någon nytta av partiet. Partiets organ, *Laibacher Tagblatt* (Ljubljanas dagblad) upphörde som dagstidning 1880 och utgavs fram till sin nedläggning 1893 som en anspråkslös veckotidning, *Laibacher Wochenblatt* (Ljubljanas veckoblad).

Under Taafes regering ökade det slovenska språkets rättigheter kraftigt. Den tidigare förordningen, att klienter som bara kan slovenska får använda detta språk inför domstolar, ändrades till att alla som ville fick använda slovenska. Flera ministerkungörelser från den tiden påminde de underställda myndigheterna i de slovenska länderna om att de måste hålla sig till föreskrifterna om det slovenska språkets företräde och lösa tvisterna till slovenernas fördel.

Slovenska språkets situation förbättrades även i skolorna. Således blev de flesta grundskolorna – utom i Kärnten – helslovenska. Som svar på detta började det tyska liberala borgarskapet bilda privatskolor, när det inte längre kunde räkna på att få alla sina önskemål uppfyllda av staten. 1880 grundades i Wien *Deutscher Schulverein* (Tyska skolföreningen) med syfte att kämpa för ett tyskt skolväsende i områden med blandad befolkning eller vid de tyska språkgränserna. År 1886 hade föreningen redan omkr. 12.000 medlemmar.

Som värn mot dessa tyska föreningars verksamhet grundade slovenerna på prästen Ivan Vrhovniks initiativ *Društvo svetega Cirila in Metoda* (Sankta Kyrillos och Methodios förening). Föreningens syfte var att höja det nationella medvetandet och bilda slovenska skolor i orter som var mest utsatta för förtyskning.

Tiden för Taafes regering sammanfaller till sin största del med tiden för samförståndet mellan slovenerna. I början av 90-talet minskade dock den parlamentariska majoriteten

Obdobje vladnih kriz in uvedba splošne volilne pravice

Po Taafejevem padcu je prišla tako imenovana koalicijska vlada (1893–1895) pod predsedstvom kneza Alfreda Windischgraetza, ki zaradi notranjih nasprotij ni dolgo zdržala. Sledila ji je Badenijeva vlada (1895–1897), ki je skušala vpeljati nekaj reform. Najvažnejše so bile jezikovne odredbe za Češko in Moravsko, ki so izzvale strahoten odpor z nemške strani, saj bi po njej tudi nemški uradniki v obeh deželah morali znati češčino. Prišlo je do nemirov, nemških demonstracij in celo pretepov v parlamentu. Zaradi vsega tega je vlada padla. V parlamentarnem kaosu, ki je temu sledil, se je za njo do prve svetovne vojne vrstilo še enajst vlad.

Po padcu Badenijeve vlade ni bilo mogoče doseči več nikakega sporazuma med Nemci in Čehi. Tudi z Madžari so bile težave vedno večje. Prav zato, da bi ustrahoval madžarsko opozicijo, je cesar privolil v uvedbo splošne (moške), enake, neposredne in tajne volilne pravice. Ta je bila sprejeta 1907.

Nastajanje političnih strank pri Slovencih

Slogaštvo je razbil nastop dr. Antona Mahniča, ki je bil v letih 1881–1896 profesor bogoslovja v Gorici, po tem času pa škof na otoku Krku. Zahteval je, da se politično in kulturno delovanje podredi strogo katoliškim nazorom. To je od enotne slovenske fronte odbilo liberalce in od tedaj dalje so Slovenci spet bili vidno razcepljeni v dva tabora: konzervativnega in liberalnega.

Konzervativno gibanje je – kot nasprotje liberalizmu – dobilo tudi naziv klerikalizem (iz besede kler = duhovščina). Povod je nazor, da se mora slovensko ljudstvo v vsem javnem življenju ravnati po predpisih katoliške Cerkve.

Proticerkveni značaj slovenskega liberalizma odražajo polemike, ki sta jih vodila Anton Mahnič na konzervativni strani in pisatelj, poslanec ter kasneje (1911–1921) ljubljanski župan Ivan Tavčar na liberalni. Eden od sadov te polemike je Tavčarjeva, po njegovih besedah predstavljena kot »času primersom var dess stöd. Regeringen blev dock tvungen att avgå 1893, då de flesta riksdagsledamöterna var emot förslaget om att rösträtten skulle utvidgas.

Regeringskrisernas tid och införandet av allmän rösträtt

Efter Taaferegeringens fall kom den s.k. koalitionsregeringen (1893–1895) med furste Alfred Windischgraetz som ministerpresident. Den föll snart på grund av inre motsättningar. Därefter följde Badenis regering (1895–1897) som försökte införa några reformer. Den viktigaste bland dem var bestämmelsen för Böhmen och Mähren som krävde att även tyska statstjänstemän där skall kunna tjeckiska. Resultatet blev ett våldsamt motstånd från tyskarnas sida. Det uppstod oroligheter och tyska demonstrationer och det kom även till slagsmål i riksdagen. Allt detta ledde slutligen till regeringens fall. I det parlamentariska kaos som följde avlöste elva regeringar varandra fram till första världskrigets början.

Händelserna gjorde allt samförstånd mellan tyskar och tjecker omöjligt. Även ungrarna ställde till allt större besvär. Just för att kuva den ungerska oppositionen gick kejsaren med på att införa allmän rösträtt (för män) där alla röster räknades lika i direkta och hemliga val. Reformen infördes 1907.

Uppkomsten av politiska partier i Slovenien

Samförståndets tid upphörde när dr. Anton Mahnič gjorde sitt inträde på den politiska arenan. Han var under åren 1881–1896 professor i teologi i Gorica och därefter biskop på ön Krk. Han krävde att all politisk och kulturell verksamhet skulle underordnas strängt katolska värderingar. Sådana krav stötte bort liberalerna från den eniga slovenska fronten och därefter var slovenerna åter delade i två läger: det konservativa och det liberala.

Den konservativa rörelsen kom även att kallas för klerikalism, i motsats till liberalismen. Beteckningen härstammar från ordet *kler* som betyder prästerskap och valdes på

na povest iz prihodnjih dob,« satirična utopija *4000*, ki jo je »po vzorih dr. Ničmaha napisal dr. Nevesekdo.« V njej duhovito in ironično opisuje življenje, kakršno bi bilo v slovenski prestolnici leta 4000, če bi zmagala teorija blaženega Antona od Kala, ki jo predavajo na univerzi sv. Simplicija. Da satira leti na dr. Mahniča je bilo dokaj jasno, n.pr. zaradi besedne igre (Ničmah = Mahnič), poleg tega se je pa Mahnič pod psevdonimom Tone od Kala v glasniku *Rimski katolik* na vse kriplje spotikal ob »pregrešno« življenje. Knjigo *4000* bi lahko po pravici tudi ocenili kot prvi slovenski »science-fiction«, t.j. znanstveno fantastiko, saj so mnogi kasnejši pisatelji uporabljali to slovstveno obliko, da so vanjo zavili družbeno in politično kritiko.

Iz konzervativnega gibanja je leta 1892 nastala *Katoliška narodna stranka*, ki se je leta 1905 primenovala v *Slovensko ljudsko stranko (SLS)*. Liberalci so se pa organizirali v *Narodni napredni stranki liberalcev* leta 1894, katere voditelj je bil dr. Ivan Tavčar.

Organiziralo se je, kot povsod drugod po Evropi, tudi delavstvo. Že na ustanovnem kongresu avstrijske socialnodemokratske stranke ob prehodu iz leta 1888 v leto 1889 sta bila prisotna dva slovenska delegata. Prvi maj so – kot povsod drugje v Evropi – prvič

grund av de konservativas uppfattning att det slovenska folket i allt offentligt liv skall rätta sig efter den katolska kyrkans föreskrifter.

Liberalismens antikyrkliga karaktär avspeglas i polemiken mellan Anton Mahnič på den konservativa sidan och Ivan Tavčar på den liberala. Den senare var liberal politiker, författare och under åren 1911–1921 även borgmästare i Ljubljana. En av polemikens frukter är Tavčars satiriskt-utopiska berättelse *4000*, som enligt hans egna ord i inledningen var »en tidsenlig berättelse från kommande tider, skriven av dr. Vetejvem efter dr. Ničmahs förebild.« I denna beskriver han fyndigt och ironiskt livet som det skulle gestalta sig i den slovenska huvudstaden år 4000, om den salige Antons av Kal teori som undervisas vid S:t Simplicius universitet, skulle bli lag. Att det var dr. Mahnič som var satirens måltavla framstår ganska klart, t.ex. på grund av ordleken (Ničmah = Mahnič, där ordet Ničmah på slovenska även har en särskild klang: 'nič' betyder nämligen 'inget'). Dessutom hade Mahnič under pseudonymen Tone av Kal i tidningen *Rimski katolik* (Den romerske katoliken) med all kraft ondgjort sig över det »syndiga« livet. *4000* kan med rätta även betraktas som den första slovenska science-fiction boken. Många författare

Politična nasprotnika Ivan Tavčar (zgoraj) in Anton Mahnič (desno)

Två politiska motståndare: Ivan Tavčar (till vänster) och Anton Mahnič (ovan)

praznovali tudi na Slovenskem leta 1890. Avgusta 1896 pa je v Ljubljani bila ustanovljena *Jugoslovanska socialnodemokratska stranka (JSDS)*, ki je poleg slovenskih dežel imela svoje člane še v Istri in Dalmaciji. Njen najpomembnejši voditelj do prve svetovne vojne je bil pisatelj in publicist dr. Etbin Kristan.

Dr. Janez Evangelist Krek

Od konzervativnih politikov je posebej vreden omembe dr. Janez Evangelist Krek (1865–1917), duhovnik in profesor bogoslovja v Ljubljani. Bil je poln simpatij in ljubezni do malih ljudi, delavcev in kmetov, za katere je tudi mnogo storil.

Da bi kmetu omogočil cenene kredite in ga s tem iztrgal iz oblasti oderuhov, je od 1894 dalje ustanavljal posojilnice in hranilnice, tkzv. »rajfajznovke« (Raiffeisenkasse). Že naslednje leto je nastala *Zveza kranjskih hranilnic*, katere tajnik je bil Krek sam. Za tem so nastajale zadruge, kot n.pr. kmetijske, živinorejske, mlekarske itd. Vse skupaj pa je

Dr. Janez Evangelist Krek

har nämligen senare utnyttjat just den formen för att uttrycka sin kritik av samhället eller politiken.

Den konservativa rörelsen bildade 1892 *Katolska nationalistiska partiet* som 1905 ändrade sitt namn till *Slovenska folkpartiet*. Liberalerna organiserade sig 1894 i *Liberalernas nationella framstegsparti* med dr. Ivan Tavčar som ledare.

Som överallt i Europa hade även arbetarklassen börjat organisera sig. Redan vid kongressen då det österrikiska socialdemokratiska partiet grundades i årsskiftet 1888–89 var två slovenska delegater närvarande. Första maj firades för första gången – som överallt i det övriga Europa – även i Slovenien år 1890. I augusti 1896 bildades i Ljubljana *Jugoslaviska socialdemokratiska partiet*, vars medlemmar kom från Slovenien och även Istrien och Dalmatien. Partiets främste ledare fram till första världskriget var författaren dr. Etbin Kristan.

Dr. Janez Evangelist Krek

Av de konservativa politikerna förtjänar prästen och teologiprofessorn i Ljubljana dr. Janez Evangelist Krek (1865–1917) ett särskilt omnämnande. Han kände en stark sympati för den lilla människan, arbetaren och bonden, och gjorde mycket för att förbättra dennes lott.

För att göra det möjligt för bönderna att få en billig kredit och därmed befria dem från ockrarnas maktgrepp startade han 1894 låne- och sparkassor med tyska Raiffeisenkasse som förebild. Redan året därpå grundades sparkassornas förbund i Krain, vars sekreterare Krek själv var. Därefter bildades kooperativer för bönder, djuruppfödare, mjölkproducenter osv. Alltsamman band Krek senare ihop till *Handelsföreningen* som försörjde alla anslutna kooperativ med varor och köpte deras produkter. År 1910 var antalet anslutna kooperativ från alla slovenska länder omkr. 560.

Ett särskilt kapitel i Kreks arbete är ansträngningarna att hjälpa arbetarklassen att skaffa sig egnahem. 1898 bildades *Slovenska byggföreningen* i Ljubljana, som omedelbart

kasneje povezal v *Gospodarsko zvezo*, ki je zalagala vse v njej organizirane zadruge in kupovala njihove proizvode. Do leta 1910 je bilo tako združenih že okrog 560 zadrug iz vseh slovenskih dežel.

Posebno poglavje Krekovega dela je v prizadevanju, da bi pomogel delavstvu do lastnih domov. 1898 je bilo ustanovljeno *Slovensko stavbno društvo* v Ljubljani, ki se je takoj lotilo zidanja delavskih domov. Do leta 1902 je bilo postavljenih okrog 170 hiš. Za delavce je tudi zahteval pravične plače, tako da bi lahko prehranjevali družine in še kaj prihranili za starost.

Vse to je bilo trn v peti liberalcem, v katerih vrstah je bilo tudi mnogo takih, ki so doslej živeli na kmetov račun. Dr. Tavčar je v kranjskem deželnem zboru 1899 celo pozival deželno vlado, naj zadružništvo zatre.

Ni torej čudno, da je Slovenska ljudska stranka prepričljivo zmagala na prvih volitvah po uvedbi splošne volilne pravice in dobila absolutno večino v kranjskem deželnem zboru.

Nemške provokacije in odgovor nanje

Od konca 19. st. so se nacionalna nasprotja v monarhiji vedno bolj ostrila. Nemški nacionalisti so skušali organizirati podporo svojim stališčem z neprestanimi javnimi zborovanji, izzivalnimi demonstracijami, najrazličnejšimi proslavami, pri čemer niso skoparili z denarjem, obljubami in pijačo, pa tudi ne z grožnjami in izsiljevanjem. Na Koroškem so posebni razbijaški oddelki načrtno razbijali slovenske prireditve, slavnosti in otvoritve kulturnih domov. Mesta na slovenskem Štajerskem so proglašali in slavili kot pranemška. To je vodilo do vedno večjih napetosti med meščani slovenskega in nemškega rodu v Mariboru, Celju, Ptuju in drugod.

Septembra 1908 je Ciril-Metodova družba sklicala svojo glavno skupščino v Ptuj, hoteč s tem demonstrirati, da stoji Ptuj na slovenskih tleh. Ptujski in okoliški Nemci so ob podpori nemških orožnikov napadli udeležence na poti od kolodvora v Narodni dom, jih obmetavali s kamenjem in pljuvali nanje, jih suvali in pretepali s palicami in žilavkami. V satte i gång med att bygga hus åt arbetarna. Omkr. 170 stycken stod färdiga år 1902. Han krävde även rättvisa löner åt arbetarna för att dessa skulle kunna försörja sina familjer och även få något över till ålderdomen.

Allt detta var en nagel i ögat på liberalerna som i sina led räknade många som hade skott sig på böndernas bekostnad. Dr. Ivan Tavčar uppmanade t.o.m. i landsriksdagen 1899 Krains landsregering att krossa kooperativen.

Det är därför inte underligt att Slovenska folkpartiet (dvs de konservativa) inhöstade en övertygande seger efter införandet av allmän rösträtt och fick en absolut majoritet i Krains landsriksdag.

Tyska provokationer och motreaktionen

Efter 1800-talets slut skärptes alltmer de nationella motsättningarna i monarkin. Tyska nationalister sökte vinna stöd för sin sak med en oavbruten följd av offentliga möten, provokativa demonstrationer och allehanda firanden, varvid de inte snålade med pengar, löften och rusdrycker men inte heller med hotelser och utpressningar. I Kärnten organiserades särskilda vandaliserande trupper för att planmässigt förstöra slovenska tillställningar, högtidlighållanden och invigningar av slovenska kulturhus. Städerna i slovenska Steiermark utropades och hyllades som urtyska. Detta ledde till allt större spänningar mellan stadsinvånare av slovensk och tysk börd i Maribor, Ptuj, Celje och andra städer.

I september 1908 sammankallade Ciril-Metodsällskapet (Sankta Kyrillos och Methodios förening) sin huvudstämma till Ptuj för att understryka att staden stod på slovensk mark. Tyskarna i Ptuj med omnejd anföll deltagare på vägen från järnvägsstationen till Folkets hus med hjälp av tysk polis, spottade på dem och kastade stenar, knuffades och slogs med käppar och piskor. Svaret kom i Ljubljana mellan den 18 och 20 september, där folkmassorna från staden och omgivningar bl.a. slog sönder skyltfönstren i tyska butiker och rev ned tyska skyltar. Soldater som skickades ut för att återställa ordningen sköt skarpt, dödade två personer och sårade åtskilliga.

odgovor na to je prišlo v Ljubljani med osemnajstim in dvajsetim septembrom do velikih protinemških demonstracij, razbijanja šip na nemških lokalih, snemanja nemških napisov in drugih nastopov, v katerih so se združile množice Slovencev iz mesta in okolice. Vojaštvo, ki so ga poslali na ulice je streljalo in padli sta dve smrtni žrtvi, več pa jih je bilo ranjenih.

Po teh dogodkih je Ljubljana dobila bolj slovensko lice. Slovenski napisi so v veliki meri zamenjali prejšnje nemške in dvojezične. Začela se je tudi akcija proti nemškim podjetjem in mnogi vlagatelji so dvignili svoje vloge iz nemške Kranjske hranilnice.

Dogodki na Balkanu in odmev pri Slovencih

2. avgusta 1903 je v Makedoniji izbruhnila ilindenska vstaja proti Turkom. Ta je vzbudila precejšnje zanimanje in simpatije tudi med Slovenci. V Ljubljani je bil sestavljen poseben makedonski odbor z nalogo, da zbira pomoč za Makedonce in seznani Slovence z makedonskim osvobodilnim gibanjem.

1908 je Avstro-Ogrska anektirala, t.j. priključila svojemu državnemu ozemlju, Bosno in Hercegovino, katero je dotlej imela le pod upravo. Slovenske stranke so ta dogodek pozdravile, kot je to izrazil Krek: »v trdni nadeji, da je s tem opravljen prvi korak k združenju vseh južnih Slovanov naše monarhije v državnopravno samostojen organizem pod žezlom habsburške dinastije.«

1912 je izbruhnila prva balkanska vojna. Balkanske državice Srbija, Bolgarija, Črna gora in Grčija so Turčiji napovedale vojno in v kratkem času porinile Turke skoro do Carigrada. Kmalu po premirju je 1913 prišlo že do druge balkanske vojne, v kateri je Bolgarija stala sama proti prejšnjim zaveznicam in Turkom. Proti Bolgarom se je vmešala tudi Romunija. Premoč je bila tolikšna, da se je Bolgarija morala ločiti od precejšnjega dela prej osvojenih ozemelj.

Leta 1912 je po posredovanju velesil bila ustanovljena republika Albanija, verjetno da bi s tem bila Srbiji zaprta pot do Jadrana.

Efter dessa händelser blev Ljubljanas ansikte mera slovenskt. De tidigare tyska och tvåspråkiga skyltarna ersattes i stor utsträckning av enbart slovenska. Man började även bojkotta tyska företag och många sparare flyttade sina besparingar från den tyska Krainsparkassan.

Händelserna på Balkan och deras återverkningar hos slovenerna

På Ilindendagen, den andra augusti 1903 reste sig makedonerna mot det turkiska väldet. Händelsen väckte åtskilligt intresse och sympatier även bland slovenerna. I Ljubljana bildades en särskild kommitté för Makedonien med uppgift att samla hjälp till makedonerna och upplysa slovenerna om den makedonska befrielserörelsen.

1908 annekterade Österrike-Ungern sitt förvaltningsområde Bosnien och Herzegovina. De slovenska politiska partierna välkomnade händelsen, som Krek uttryckte det: »i en fast förhoppning att härmed togs det första steget mot en förening av vår monarkis alla sydslaver i en statsrättsligt självständig organism under den habsburgska dynastins spira«.

1912 bröt det första balkanska kriget ut. De balkanska småstaterna Serbien, Bulgarien, Montenegro och Grekland förklarade Turkiet krig och på kort tid fördrev de turkarna nästan ända till Istanbul. Kort efter vapenvilan utbröt 1913 det andra balkankriget, där Bulgarien stod ensamt mot de forna allierade och turkarna. Dessutom blandade sig på deras sida även Rumänien in i konflikten. Inför övermakten fick Bulgarien avstå från en stor del av tidigare erövrad mark.

1912 bildades genom stormakternas försorg republiken Albanien, troligen för att spärra Serbiens tillträde till Adriatiska havet.

Bland slovenerna gjorde åtminstone det första av dessa två krig ett stort intryck. Katoliška bukvarna (Katolska bokförlaget) i Ljubljana utgav boken »Kriget på Balkan«, där man med stort sympati för de slaviska småstaterna beskriver krigshandlingar i det första kriget men begråter bulgarernas öde i det andra. Ivan Cankar sade: »Om någon hittills

Med Slovenci je vsaj prva teh dveh vojn imela velik odmev. Katoliška bukvarna v Ljubljani je izdala knjigo »Vojska na Balkanu«, v kateri z veliko simpatijo do slovanskih državic opisuje bojne dogodke v prvi balkanski vojni, a se zjoče nad usodo Bolgarov v drugi. Ivan Cankar pa je dejal: »Če kdo doslej ni vedel, je mogel spoznati zdaj, da nismo samo Slovenci, še manj pa samo Avstrijci, temveč da smo ud velike družine, ki stanuje od Julijskih Alp do Egejskega morja. Ko je počil na Balkanu prvi strel, se je oglasil njegov odmev v naši najzadnji zakotni vasi. Ljudje, ki se svoj živ dan niso brigali za politiko, so s sočutečim srcem, ne samo z zanimanjem gledali na to veliko dramo. In v nas vseh se je zbudilo nekaj, kar je zelo podobno hrepenenju jetnika. Vzbudilo pa se je v nas še nekaj drugega, vse bolj pomembnega in dragocenega – iskra tiste moči, samozavesti in sile življenja, ki se je bila razmahnila na jugu, je planila tudi na slovenska tla. Slabič je videl, da je brat močan in začel je zaupati vase in v svojo prihodnost.«

V tem navdušenju so tudi v Sloveniji začeli zbirati prispevke v denarju in blagu. Ustanovljeni so bili posebni odbori Rdečega križa in v vojsko je odšlo tudi nekaj prostovoljcev. Zlasti so šli v Srbijo, pa tudi v Bolgarijo in Črno goro mnogi slovenski zdravniki.

Po vseh teh dogodkih, zlasti še po aneksiji, je avstrijski režim v južnoslovanskih pokrajinah postajal vse bolj nasilen, organiziral veleizdajalske procese, kršil politične in državljanske pravice ter uvajal sistem provokacij in ovaduštva.

Ivan Cankar

Od druge polovice devetnajstega stoletja naprej se pojavlja vse več pesnikov in pisateljev, ki so slovenski kulturi dali svoj neizbrisni pečat. Od njih na kratko predstavljam le enega: Ivana Cankarja, pesnika, pisatelja in dramatika. Ne zdi se mi napačna primerjava, da Ivan Cankar pomeni Slovencem to, kar August Strindberg pomeni Švedom. Od vseh slovenskih pisateljev je Cankar tudi največ prevajan, predvsem njegov Hlapec Jernej. Po podatkih iz leta 1978 je ta knjiga bila prevedena v 17 jezikov, med drugim v danščino (En

inte visste det, måste han nu ha kommit till insikt om att vi inte bara är slovener, ännu mindre bara österrikare, utan medlemmar i en stor familj som bor mellan Juliska alperna och Egeiska havet. När det första skottet föll, hördes dess eko in i vår sista och mest avlägsna by. Människor som aldrig i sitt liv hade brytt sig om politik såg med medkänsla i hjärtat, inte enbart med intresse, på det stora dramat. Och inom oss alla väcktes något som liknar mycket en fånges längtan. Men även någonting annat väcktes inom oss, något av mycket större betydelse och värdefullare – en gnista av den styrka, självaktning och livskraft som spred sig i södern slog rot även på slovensk mark. Den svage såg att brodern var stark och började tro på sig själv och sin framtid.«

Gripna av denna entusiasm började man även i Slovenien att samla bidrag i form av pengar och varor. Det bildades särskilda Rödakorskommittéer och även några frivilliga avreste till krigsskådeplatserna. Många slovenska läkare for till Serbien och även till Bulgarien och Montenegro.

Efter alla dessa händelser, särskilt efter det att Bosnien och Herzegovina annekterats, blev den österrikiska regimens framfart i de sydslaviska områdena alltmer våldsam. Det organiserades högförräderiprocesser, de politiska och medborgerliga rättigheterna kränktes och ett system som grundade sig på provokationer och angiveri började införas.

Ivan Cankar

Från och med årtonhundratalets andra hälft dyker allt fler skalder och författare upp som gav den slovenska kulturen en bestående prägel. Av dessa presenterar jag i korthet bara en: diktaren, författaren och dramatikern Ivan Cankar. Jag tycker att det är riktigt att jämföra hans betydelse för slovenerna med vad Strindberg betyder för svenskarna. Han har också översatts flitigast av alla slovenska författare, främst med boken *Drängen Jernej*. Enligt uppgifter från 1978 har denna bok översatts till 17 språk, bl.a. danska (En mand och hans ret, 1961). 1982 kom den svenska översättningen av Boris Jericijo och

Peter Wider: Ivan Cankar

mand och hans ret, 1961), kasneje pa se je tem pridružil še švedski prevod (Drängen Jernej, 1982 – prevod Boris Jericijo in Lars Fyhr). Od njegove bogate literarne zapuščine je tukaj omenjenih le nekaj najbolj znanih del.

Ivan Cankar se je rodil 10. maja 1876 na Klancu nad Vrhniko kot osmi od dvanajstih otrok. Štirje od njih so umrli že v zgodnji mladosti v težkih razmerah. Oče Jožef je bil kot njegovi predniki krojač, mati Neža pa hči kmečkega delavca.

Le malo let po Ivanovem rojstvu so družino zadele hude nezgode. Najprej se je oče gospodarsko docela uničil z najemom trgovine, 1879 pa jim je pogorela še hiša. Od takrat naprej so morali živeti v slabih stanovanjih, včasih celo v opuščenih hlevih. 1890 je oče odšel za zaslužkom k svojima bratoma krojačema v Pulo. Vsa skrb za vzdrževanje družine je padla na Lars Fyhr. Av hans rika litterära arv nämns här bara några av hans mest kända verk.

Ivan Cankar föddes den 10 maj 1876 på Sluttningen vid Vrhnika (ungefär två mil väster om Ljubljana) som den åttonde av tolv barn. Av dessa dog fyra under hårda förhållanden redan vid unga år. Fadern Jožef var skräddare liksom hans förfäder, medan modern Neža var dotter till en jordbruksarbetare.

Bara några år efter det att Ivan fötts drabbades familjen av svåra olyckor. Först blev fadern ruinerad efter en misslyckad arrendering av en affär, och 1879 brann även deras hus ned. Därefter tvingades de att bo i dåliga lägenheter, ibland t.o.m. i övergivna stallar. 1890 lämnade fadern familjen för att söka sin utkomst hos sina två bröder som var skräddare i Pula. Hela försörjningsbördan föll på modern som med stor självförnekelse försörjde sina barn på sin inkomst som daglönare i rika hem och genom lanthandlarens och bagarens tillfälligt återkommande givmildhet.

I skolan visade Ivan en sådan läsbegåvning att pamparna i Vrhnika beslöt att skicka honom till fortsatt skolgång i Ljubljana. Hans mor lovades all ekonomisk hjälp. Till Ljubljana kom han hösten 1888 och skrevs in på realskolan. Löftet till hans mor var dock snart glömt och hon fick till största delen själv ombesörja studiemedlen. Som belöning för sina utmärkta studieresultat fick han också ett litet stipendium som dock nätt och jämnt räckte till hyran. Därför gick han oftare hungrig än mätt.

I de högre årskurserna började han försumma skolan, kanske som följd av armod, eller möjligen på grund av sitt nyväckta litteraturintresse. En tid var han nämligen ordförande i den litterära klubben *Zadruga* (Föreningen).

Studentexamen fick han avlägga två gånger, 1895 och 1896, eftersom han det första året underkändes i fysik på såväl vår- som höstterminen. Efter avlagd examen skrev han in sig till arkitektstudier i Wien. Dessa studier tilltalade honom dock inte och han tänkte sadla om till studier av romanska och slavi-

na ramena matere, ki je z veliko samood-
)vedjo preživljala otroke z dninarjenjem po
-emožnih hišah in ob občasni dobri volji šta-
ınarja in peka.
V šoli je pokazal toliko nadarjenost, da so
ı vrhniški veljaki sklenili poslati na nadalj-
e šolanje v Ljubljano in obljubili njegovi
ateri vso gmotno pomoč. V Ljubljano je prišel
seni 1888 in se vpisal na realko. Obljuba pa
bila kmalu pozabljena in mati je v glavnem
ıma morala skrbeti za sredstva. Zaradi od-
:nih študijskih uspehov je prejemal tudi maj-
ıo štipendijo, ki pa je komaj zadostovala za
anarino. Zato je bil večkrat lačen kot sit.
V višjih razredih je začel zanemarjati šolo,
orda zaradi pomanjkanja, ali pa zaradi
:bujenega zanimanja za literaturo. V tem
)dobju je namreč nekaj časa bil predsednik
:erarnega krožka *Zadruga*.
Maturo je moral opravljati dvakrat, 1895
1896, ker je prvo leto padel v fiziki tako v
)mladnem, kot v jesenskem roku. Ko jo je
ečno opravil, se je na Dunaju vpisal na
avbništvo, a ga študij ni niti najmanj vese-
. Nameraval je presedlati na študij ro-
anistike in slavistike, a je za to imel prema-
volje in samodiscipline. Toliko bolj ga je pa
itegovalo razgibano literarno življenje tega
:lemesta.
1897se je za nekaj časa vrnil v domovino.
:ptembra istega leta mu je umrla mati, na
ıtero je bil zelo navezan. Njen pogreb je
ačal z vnaprej dobljenim honorarjem za svo-
pesniško zbirko *Erotika*, ki je izšla leta 1899.
ı zbirka je s svojo drzno vsebino pri teda-
ih samozvanih čuvajih reda in morale vzbu-
la silno spotikanje. Ljubljanski škof Jeglič
kupil 700 izvodov in jih velel sežgati, a 1902
Cankar pripravil novo izdajo, v kateri je
)držal vse za škofa tako pohujšljive pesmi.
Od jeseni 1898 naprej je v presledkih živel
ajst let na Dunaju, kjer je bival v delav-
em predmestju Ottakring. Tam je spozna-
l hudo življenje dunajskega proletariata:
'a okraj ni samo trdnjava socialne demokra-
e, temveč obenem dom uboštva in jetike...«
V dunajskih letih je bil slovstveno nenava-
ıo plodovit. Če se je hotel preživljati, je svo-
stvari moral objavljati vsepovsod, kjer se
ska språk men saknade tillräcklig vilja och
självdisciplin. Däremot var det sjudande lit-
terära livet i storstaden desto mer tilldragan-
de.

1897 återvände han hem för en tid. I sep-
tember samma år dog hans mor som han va-
rit mycket fäst vid. Hennes begravning beta-
lade han med det i förskott mottagna honora-
ret för diktsamlingen *Erotika*, som utkom
1899. Med sitt vågade innehåll väckte den
anstöt hos dåtidens självutnämnda väktare
av ordning och moral. Ljubljanas biskop Jeg-
lič köpte 700 exemplar och lät bränna upp
dem, men 1902 kom Cankar ut med en ny
utgåva där han hade behållit alla de för bi-
skopen så anstötliga dikterna.

Från hösten 1898 levde han med kortare
avbrott elva år i Wien, där han bodde i arbe-
tarstadsdelen Ottakring. Där lärde han kän-
na wienproletariatets hårda liv: »Denna
stadsdel är inte bara socialdemokratins fäst-
ning utan även fattigdomens och lungsotens
hem...«

Åren i Wien var litterärt sett hans fruktba-
raste år. För att försörja sig var han tvungen
att publicera sina alster överallt där möjlig-
het gavs. Enbart politiska artiklar trycktes
konsekvent i socialdemokratiska tidningar.
Fram till 1900 uppträdde han oftast under
pseudonym: Saveljev, Trošan, Gradar m.m.

Från denna tid härstammar bl.a. även två
dramatiska verk *För nationens väl* (1901) och
Kungen på Betajnova (1902). I det första fram-
ställer han och förlöjligar representanter för
slovensk borgerlighet som pladdrar om na-
tionens väl och ve och vill framstå som dess
beskyddare. I det andra visar han den slo-
venska byns förfall och uppkomsten av två
nya klasser: proletariserade småbönder och
lönearbetare å den ena sidan och ett tunt skikt
av byns rikemän och företagare å den andra.

I Wien skrev Cankar också sitt mest om-
fattande verk, romanen *På sluttningen* (1903).
Detta är en verklighetstrogen skildring av
hans familjs historia och hans ungdom samt
ett äreminne till moderns sorgliga öde.

Vid valet till riksdagen 1907 kandiderade
han på den socialdemokratiska listan i en av
valkretsarna i Slovenien men fick otillräck-

mu je nudila priložnost, le politične članke je dosledno objavljal v socialno-demokratskih glasilih. Do leta 1900 je največ nastopal pod psevdonimi: Saveljev, Trošan, Gradar itd.

Iz tega časa izvirata med drugim tudi drami *Za narodov blagor* (1901) in *Kralj na Betajnovi* (1902). V prvi prikazuje in smeši predstavnike slovenske buržoazije, ki govoričijo o narodnem blagru in hočejo veljati za narodove skrbnike. V drugi pa prikazuje propadanje slovenske vasi in porajanje dveh družbenih razredov: sproletariziranih drobnih vaških proizvajalcev in mezdnih delavcev na eni ter tenke plasti vaških bogatašev in podjetnikov na drugi strani.

Na Dunaju je nastalo tudi pisateljevo najobsežnejše delo, roman *Na klancu* (1903). To je zvesta zgodovina Cankarjeve družine in njegove mladosti ter poveličanje žalostne usode njegove matere.

Ob volitvah za državni zbor leta 1907 je kandidiral na socialno-demokratski listi v enem od volilnih okrajev na Slovenskem, a je dobil premalo glasov. Sredi agitacijskega boja je napisal svojo najlepšo in najbolj znano povest *Hlapec Jernej in njegova pravica*. V njej pripoveduje o kmečkem hlapcu, katerega je po štiridesetih letih garanja na Sitarjevem gruntu mladi gospodar pognal od hiše. Na starost si je moral iskati pravice pri vseh družbenih ustanovah, cerkvenih in posvetnih, a je ni našel nikjer. Zato si jo je poiskal sam: zažgal je Sitarjevo domačijo in končal v njenih plamenih, kamor so ga vrgli razjarjeni ljudje.

Zoper laž in hinavščino v meščanski družbi je naperjena ostfarse *Pohujšanje v dolini šentflorjanski* iz zbirke novel *Zgodbe iz doline šentflorjanske*, ki je izšla leto zatem, 1908.

Leta 1909 je prebil dva meseca pri svojem bratu Karlu, ki je bil tajnik nadškofa Stadlerja v Sarajevu. Pri njem je pisal dramo *Hlapci*, ki je njegova najostrejša družbena satira. Tudi ta je zajeta iz razmer okrog leta 1907, ko so se v volilnem boju potegovali za glasove klerikalci in liberalci.

Iz Sarajeva je odpotoval v Ljubljano in se na Dunaj ni več vrnil. Večinoma je stanoval na Rožniku, kjer je vodila posestvo in gostil-

Hinko Smrekar: Ivan Cankar pri predavanju na temo »Slovenci in Jugoslovani« 12. aprila 1913.

Hinko Smrekar: Ivan Cankar håller föredrag på temat »Slovener och jugoslaver« den 12 april 1913.

ligt med röster. Under valrörelsen skrev han sin bästa och mest kända berättelse *Drängen Jernej och hans rätt*. I den berättar han om en bonddräng som efter fyrtio år av slit på Sitars egendom jagas bort av den unge husbonden. På gamla dagar måste han söka sin rätt hos alla samhällets institutioner, kyrkliga och civila, men finner den inte någonstans. Därför tar han rätten i sina egna händer: han sätter eld på Sitars hem och dör själv i lågorna dit han kastats av uppretade människor.

Mot lögner och hyckleri riktar sig farsen *Anstöten i S:t Floriandalen* från novellsamlingen *Berättelser från S:t Floriandalen* som kom ut 1908.

1909 tillbringade han två månader hos sin bror Karl som var sekreterare hos biskop Sadler i Sarajevo. Hos honom skrev han den dramatiserade berättelsen *Drängar* som är hans vassaste samhällssatir. Även i denna tar han sitt stoff från förhållandena omkring

no Štefanija Bergmanova, pisateljeva znanka iz dijaških let. V tem času je bil deležen obilo kritike s strani klerikalcev in liberalcev, ki so mu očitali med drugim amoralnost in nihilizem (odklanjanje splošno veljavnih življenjskih vrednot in norm). Zaradi protiavstrijskih izjav v svojem predavanju *Slovenci in Jugoslovani* je 1913 bil obsojen na teden dni zapora.

Ko je izbruhnila vojna, je kot politično sumljiv bil šest tednov interniran na ljubljanskem Gradu, novembra 1915 pa je moral k vojakom v Judenburg na Koroškem, kjer je bil nastanjen slovenski 17. pešpolk. Zaradi oslabelosti so ga že čez šest tednov odpustili iz vojaške službe in vrnil se je na Rožnik. Tu pa mu niso bili več tako naklonjeni kot nekoč, zato se je čedalje več mudil v mestu. Poleti 1917 se je tja tudi preselil.

Vojna je dala Cankarju pobudo za knjigo črtic *Podobe iz sanj* (1917). Po trdih življenj-

1907 och valrörelsen då klerikaler och liberaler värvade rösterna.

Från Sarajevo for han till Ljubljana och återvände aldrig mer till Wien. Mesta tiden bodde han på Rožnik (en kulle ovanför Ljubljana) där Štefanija Bergman, bekant med författaren från skoltiden, skötte sin jordegendom och ett värdshus. På den tiden fick han ta emot mycket kritik från klerikaler och liberaler som beskyllde honom för amoralitet och nihilism (förnekande av alla värden och normer). För sina antiösterrikiska uttalanden i föreläsningen *Slovener och jugoslaver* dömdes han 1913 till en veckas fängelse.

Vid krigsutbrottet satt han internerad som politiskt opålitlig i sex veckor i Ljubljanas slott. I november 1915 blev han inkallad till Judenburg i Kärnten där slovenska 17:e infanteriregementet hade sin hemvist. På grund av sin fysiska klenhet frikallades han efter sex veckor och återvände till Rožnik. Efter-

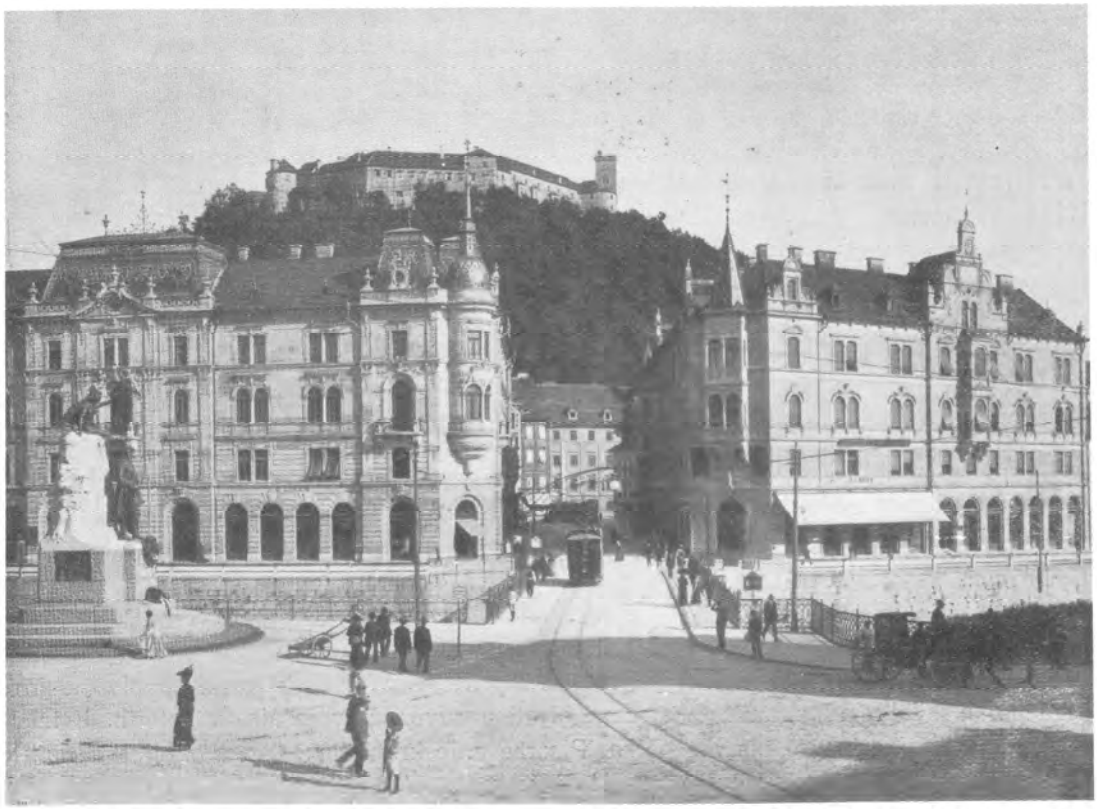

Osrednji del Ljubljane v prvih letih našega stoletja

Ljubljanas centrala del som den såg ut i början av seklet

skih izkušnjah in z natančnim opazovanjem se je naučil v človeku odkrivati najskrivnejše misli, ki ostanejo po navadi neizrečene. Pokazati je hotel, da je vojna strašno zlo in sramota, ki prinaša neskončno trpljenje, grozo in bolest, in da bo za vsem tem strahotnim dogajanjem neogibno moral priti preporod človeštva.

Konec oktobra je nesrečno padel na stopnicah svojega zadnjega stanovanja na Kongresnem trgu (danes Trg osvoboditve) in si poškodoval tilnik, nakar je mesec kasneje pritisnila tudi pljučnica. Dočakal je še razpad avstroogrske monarhije in rojstvo prve jugoslovanske države 1. decembra 1918, nato pa oslabelo telo ni zmoglo več in Ivan Cankar je umrl 11. decembra 1918, star komaj 42 let.

som han inte var lika välkommen där längre, vistades han alltmer inne i staden. På sommaren 1917 flyttade han också dit.

Kriget gav Cankar uppslag till en bok med korta historier, *Bilderna från drömmar* (1917). Hårda livserfarenheter och noggranna iakttagelser lärde honom att läsa människans hemligaste tankar som vanligtvis förblir outtalade. Han ville visa att kriget är ett fruktansvärt ont och en skam som medför oändligt lidande, skräck och smärta, och att efter alla dessa hemska händelser en pånyttfödelse av mänskligheten är oundviklig.

I slutet av oktober föll han så olyckligt på trappan till sin bostad på Kongresstorget att han skadade nacken. En månad senare tillstötte lunginflammation. Han upplevde den österrikisk-ungerska monarkins sönderfall och födelsen av den första jugoslaviska staten den 1 december 1918. Sedan orkade den försvagade kroppen inte längre och Ivan Cankar dog den 11 december 1918, bara 42 år gammal.

Prva svetovna vojna
Första världskriget

Streli v Sarajevu

Naj najprej na kratko opišem stanje leta 1914:

Evropske sile so bile razdeljene na dva tabora v katerih so države bile povezane z medsebojnimi obrambnimi pakti: na eni strani centralne sile Nemčija, Avstro-Ogrska in Italija, na drugi pa antantne sile Francija, Anglija in Rusija

Umerjeni politiki v Srbiji so sanjarili o veliki Srbiji. Radikalni nacionalisti so hoteli še večjo državo, ki naj bi obsegala vsa slovanska ljudstva na Balkanu.

Na Dunaju je čakal prestolonaslednik Franc Ferdinand, da postane cesar po starem Francu Jožefu. Namen je imel sčasoma iz dvojne monarhije napraviti trojno: poleg avstrijskega in ogrskega dela še južnoslovanski. Tega so se srbski nacionalisti najbolj bali, ker je taka politika ogrožala načrte po veliki Srbiji ali Jugoslaviji. Zato je bil Franc Ferdinand neizogibni cilj njihove mržnje.

Za 71-letnega srbskega kralja Petra I. Karadjordjevića so bila trenja med umerjeno in radikalno strujo vse bolj utrudljiva. Poleti je predal regentstvo svojemu sinu Aleksandru.

Julija 1914 je avstro-ogrsko vojaško poveljstvo priredilo manevre v zapadni Bosni. Njihov zaključek naj bi bil 28. junija in Franc Ferdinand si je v zvezi s tem izzivalno izbral prav ta dan da obišče Sarajevo. 28. junij (Vidov dan) je bil namreč srbski narodni praznik, obletnica bitke proti Turkom na Kosovem polju 1389.

Njegov prihod je bil pričakovan, kajti na ogled letošnjih manevrov je bil povabljen že leto poprej. Atentatorji, fanatični člani tajne organizacije »Črna roka« so se zato mudili v mestu že en mesec. Organizaciji je bilo pravzaprav ime »Ujedinjenje ili smrt«; zloveščе ime se je je prijelo zaradi likvidacij Srbov, ki so zatožili njene člane.

Dopoldne je eden njih, Nedeljko Čabrinović, vrgel bombo, ki je zgrešila prestolonaslednika. To slednjega ni niti najmanj pretreslo.

Skotten i Sarajevo

Låt mig först kort beskriva situationen som rådde 1914:

De europeiska staterna var delade i två läger som hade upprättat ömsesidiga försvarspakter: på den ena sidan centralmakterna Tyskland, Österrike-Ungern och Italien, på den andra *ententen*, i vilken ingick Frankrike, England och Ryssland.

De lugna och moderata politikerna i Serbien drömde om ett storserbiskt rike. De radikala nationalisterna ville ha ett ännu större rike som skulle omfatta alla slaviska folk på Balkan.

I Wien väntade tronföljaren Franz Ferdinand på att bli kejsare efter den gamle Franz Joseph. Hans tanke var att med tiden göra en trippelmonarki av dubbelmonarkin: utöver den österrikiska och den ungerska delen även en sydslavisk. En sådan utveckling fruktade de serbiska nationalisterna mest, eftersom den hotade planerna på ett storserbiskt eller jugoslaviskt rike. Därför var Franz Ferdinand det oundvikliga målet för deras hat.

För den då 71-årige serbiske kungen Peter I var slitningarna mellan den moderata och den radikala falangen alltmer betungande och på sommaren överlämnade han regentskapet till sin son Alexander.

I juli 1914 ordnade den österrikisk-ungerska arméledningen en fältmanöver i västra Bosnien. Den skulle avslutas den 28 juni och i samband med detta hade Franz Ferdinand utmanande valt just den dagen för att besöka Sarajevo. 28 juni var nämligen serbernas nationaldag, årsdagen av slaget mot turkarna på Kosovoslätten 1389.

Hans ankomst var väntad, eftersom han hade inbjudits att bevista årets manöver redan året innan. Attentatsmännen, fanatiska medlemmar i den hemliga organisationen »Svarta handen«, befann sig därför i staden sedan en månad. Organisationen hette egentligen »Ujedinjenje ili smrt« vilket betyder

Gavrilo Princip

Znan po svojem grobem obnašanju je nadrl navzoče vojake in policiste zaradi nemarne zaščite. Povsem nerazumljivo se je nato s soprogo Zofijo vsedel v odprt avto, da obišče adjutanta ki je bil poškodovan pri atentatu.

Šofer je zašel in avto je čisto po slučaju prišel v bližino enega od zarotnikov, Gavrila Principa, ki je že izgubil ves up, da se bo atentat posrečil. Medtem, ko se je šofer ustavljal da bi z vzvratno vožnjo prišel na pravo pot, je Princip z dvema streloma iz revolverja smrtno ranil nadvojvodo in njegovo ženo.

Umrla sta ob štirinajsti obletnici svoje poroke. Cesar Franc Jožef, ki nikoli ni oddobraval prestolonaslednikove zveze z bivšo dvorno damo, je komentiral: »Vsemogočni se ne pusti izzivati brez kazni. Višja sila je vzpostavila stari red, ki ga sam nisem mogel ohraniti.«

Princip sam je umrl za jetiko v avstrijskem zaporu še preden je bila vojna, katere prvo iskro je zanetil, končana.

Pot v vojno

Za Avstrijo in predvsem za zunanjega ministra Leopolda von Berchtolda in šefa gene-

»Förening (av de slaviska folken) eller död« men fick det olycksbådande namnet genom sina avrättningar av serber som skvallrat på medlemmarna.

På förmiddagen kastade en av dem, Nedeljko Čabrinović, en bomb som missade tronföljaren. Denne blev knappast ens uppskakad. Han var känd för sitt sträva lynne, och han skällde ut militär och polis för deras slarviga bevakning. Otroligt nog satte han sig sedan i en öppen bil med sin hustru Sophie för att besöka en adjutant som skadats vid attentatet.

Chauffören körde fel. Av en ren tillfällighet råkade bilen komma nära en av de sammansvurna, Gavrilo Princip, som redan gett upp hoppet om att attentatet skulle lyckas. Medan chauffören saktade farten för att backa in bilen på rätt väg, avfyrade Princip två revolverskott och sårade ärkehertigen och hans maka dödligt.

De dog på sin fjortonde bröllopsdag. Kejsar Franz Joseph som aldrig hade blivit tillfreds med tronföljarens förening med en före detta hovdam kommenterade: »Den allsmäktige låter sig inte utmanas ostraffat. En högre makt har återupprättat den gamla ordningen som jag inte kunde bevara.«

Princip själv dog i lungsot i österrikiskt fängelse innan kriget som han tände första gnistan till var till ända.

Vägen till kriget

För Österrike och framför allt landets utrikesminister Leopold von Berchtold och generalstabschef Conrad von Hötzendorf var mordet på ärkehertigen en välkommen förevändning för att utplåna Serbien som maktfaktor för att därigenom göra slut på det »slaviska hotet« intill Österrikes gräns. Samtidigt skulle de kunna göra slut på Rysslands växande inflytande över de slaviska folken på Balkan.

Den 5 juli, en vecka efter mordet, for en österrikisk representant till Berlin för att fråga kejsaren hur Tyskland ställde sig till en österrikisk aktion mot Serbien. Sedan han talat med sin rikskansler, svarade kejsar Wilhelm att Tyskland obetingat stod på Österrikes sida.

ralnega štaba Conrada von Hötzendorfa je bil umor nadvojvode dobrodošel izgovor za uničenje Srbije kot sile. Na ta način bi bila odstranjena »slovanska grožnja« ob avstrijski meji. Obenem bi bilo mogoče zajeziti rastoči vpliv Rusije na slovanska ljudstva na Balkanu.

En teden po umoru, 5. julija, je avstrijski predstavnik odšel v Berlin, da tam vpraša cesarja kakšno stališče bi Nemčija zavzela do avstrijske akcije proti Srbiji. Potem ko se je Viljem posvetoval s svojim državnim kanclerjem je dal odgovor, da Nemčija brezpogojno stoji na avstrijski strani.

Po tem so državniki na Dunaju smatrali, da so od Nemčije praktično dobili polnomočje za napad na Srbijo tudi ob tveganju, da se v to vmeša Rusija. Poleg tega so bili v sledečih odločilnih dneh skoro vsi na odgovornem položaju odsotni iz Berlina. Cesar je križaril ob norveški obali. Tekoče dolžnosti so opravljali uradniki nižjih stopenj in s tem ni bilo nikogar, ki bi lahko zadržal avstrijsko agresivnost ali z močjo avtoritete opozoril na tveganja.

Popoldne 23. julija je Avstrija predala Srbiji noto in zahtevala zadovoljiv odgovor v 48 urah. Zahteve v noti so bile sestavljene tako, da jih je Srbija kot suverena država bila primorana odbiti: ne samo da je Avstrija zahtevala, da z lastno policijo na srbskem ozemlju išče povzročitelje umora ki se je zgodil na avstrijskem ozemlju, zahtevala je tudi preiskavo vseh srbskih učbenikov, da vidi če tam stoji za Avstrijo kaj poniževalnega.

Kljub temu je bil srbski odgovor tako spravljiv, da se je cesar Viljem, že doma v Berlinu s

Efter detta ansåg sig statsmännen i Wien närmast ha fått en blancofullmakt av Tyskland för att anfalla Serbien, även med risk för inblandning från Rysslands sida. Dessutom var under de avgörande dagarna som följde nästan alla i ansvarig ställning borta från Berlin. Kejsaren kryssade längs norska kusten. En rad andra rangens ämbetsmän skötte ärendena, och därmed fanns ingen som kunde hålla tillbaka den österrikiska anfallslusten eller med auktoritet påpeka riskerna.

Österrikes not överlämnades till Serbien den 23 juli på eftermiddagen. Ett tillfredsställande svar krävdes inom 48 timmar. Notens innehåll var formulerat så att Serbien som en suverän stat skulle vara tvunget att avvisa den: Österrike krävde inte bara att få skicka egen polis för att på serbiskt område leta efter anstiftarna av det mord som ägt rum på österrikiskt område, det krävde också att få undersöka alla serbiska läroböcker för att se efter om där stod något nedsättande om Österrike.

Trots detta var det serbiska svaret så tillmötesgående att kejsaren Wilhelm i Berlin, nu återkommen från sin kryssning, trodde att krisen var över. Men Österrike drev benhårt på: ett av de tio kraven hade serberna inte böjt sig för. Både Tyskland, England och Ryssland vädjade till Österrike att förhandla, dock utan framgång. Den 28 juli förklarade Österrike Serbien krig.

Redan den 25 juli, den dag då Serbien blivit uppmanat att lämna sitt svar till Österrike, mobiliserade Ryssland 13 armékårer.

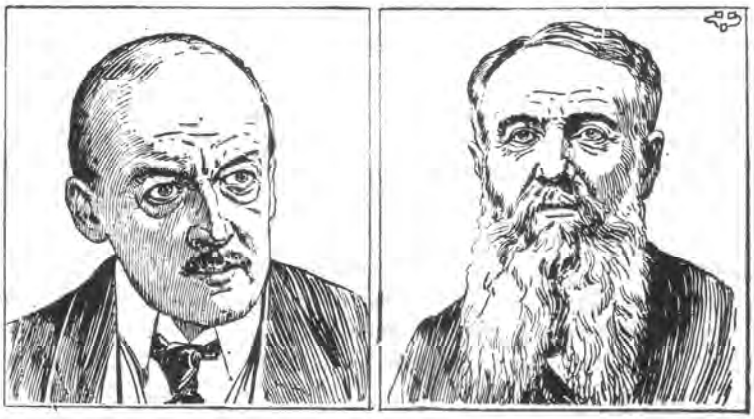

Leopold von Berchtold (levo), avstroogrski zunanji minister in Nikola Pašić (desno), srbski ministrski predsednik in zunanji minister.

Leopold von Berchtold (vänster), österrikisk-ungerske utrikesminister och Nikola Pašić (höger), serbiske premiärminister och utrikesminister.

svojega križarjenja, počutil olajšanega in je mislil, da je kriza mimo. Ampak Avstrija ni popustila: Srbi se niso uklonili eni od desetih zahtev. Nemčija, Anglija in Rusija so pozivale Avstrijo na pogajanja s Srbijo, vendar brez uspeha. 28. julija je Avstrija napovedala Srbiji vojno.

Že 25. julija, na dan ko je avstrijska nota zahtevala od Srbije odgovor, je Rusija mobilizirala 13 armadnih korov. Namen je bil ohladiti avstrijsko vojno ihtavost. Rusija bi lahko pristala, da Avstrija Srbijo malo »okrca«, pod nobenim pogojem pa ni mogla sprejeti uničenja te slovanske države, katero je že toliko časa podpirala. Zato je car hotel izvesti delno mobilizacijo, uperjeno izključno proti avstrijskim obmejnim predelom, ne pa nemškim. Rusija je hotela izvajati pritisk na Avstrijo, ne da bi izzivala njeno zaveznico Nemčijo.

Na tej stopnji je rusko vojaško vodstvo izjavilo, da je to neizvedljivo. Zaradi velikih razdalj in slabih zvez je bilo potrebno veliko časa za mobilizacijo ruskih čet. Tudi ni bilo načrta za mobilizacijo samo ob avstrijski meji, nastal bi kaos. Če naj bo mobilizacija, mora biti izvedena v celoti. Posledica je bila avstrijska mobilizacija proti Rusiji.

Zaradi ruske mobilizacije je mobilizirala Avstrija, Nemčija pa je 31. julija razglasila stanje grozeče vojne nevarnosti. Računala je lahko, da se bo Francija postavila na stran svoje zaveznice Rusije, ampak nemško vojaško vodsvo je smatralo, da nima časa čakati na francosko vojno napoved. S svojimi odličnimi komunikacijami in pogostimi vojaškimi vajami je Nemčija mogla mobilizirati hitreje kot vsi drugi, ampak to je imelo za posledico drugo težavo: čete bi se gnetle na mobilizacijskih mestih, ne da bi imele kam iti in napraviti prostor naslednjemu kontigentu. Morale bi iti v vojno, vojno ki je še ni bilo.

Zato je 31. julija Nemčija poslala ultimat Rusiji z zahtevo po ustavitvi mobilizacije. Francija je dobila drug ultimat, katerega vsebina je na kratko povedano bila sledeča: »dajte nam vaše obmejne trdnjave Toul in Verdun v znak nevtralnosti«. Zahteva je torej bila nalašč formulirana tako, da jo je Francija morala odbiti.

Avsikten var att detta skulle verka avkylande på Österrikes krigslust. Ryssland kunde tänka sig att Serbien »näpstes« av Österrike men kunde omöjligt gå med på att denna slaviska nation, som Ryssland så länge stött, skulle utplånas. Därför ville tsaren genomföra en delmobilisering uteslutande riktad mot de österrikiska gränstrakterna, inte mot de tyska. Ryssland ville öva press på Österrike utan att utmana Tyskland.

Nu förklarade den ryska militärledningen att det inte kunde genomföras. Med sina stora avstånd och dåliga kommunikationer tog det lång tid för Ryssland att mobilisera sina trupper. Det fanns ingen plan för att bara mobilisera längs den österrikiska gränsen, det skulle bli kaos. Skulle man mobilisera, måste man göra det helt och hållet.

På grund av den ryska mobiliseringen blev även Österrike tvunget att mobilisera. Den 31 juli proklamerade Tyskland hotande krigsfara. Det kunde räkna med att Frankrike skulle ställa sig vid sin bundsförvant Rysslands sida, men de tyska militärerna ansåg sig inte ha tid att vänta på en fransk krigsförklaring. Med utmärkta kommunikationer och många repetitioner kunde Tyskland mobilisera snabbare än alla andra, men det skapade en olägenhet: trupperna skulle trängas på mobiliseringsplatserna utan att ha någonstans att ta vägen och kunna lämna plats åt nästa kontingent. De skulle ju ut i krig, ett krig som ännu inte fanns.

Därför sände Tyskland den 31 juli ett ultimatum till Ryssland med krav på att den ryska mobiliseringen skulle inställas. Frankrike fick ett annat ultimatum som kortfattat innebar följande: »ge oss era gränsfästningar Toul och Verdun som tecken på att ni är neutrala«. Kravet till Frankrike var avsiktligt formulerat så att Frankrike måste avböja.

Sedan den 26 juli fanns ett ultimatum från Tyskland till Belgien färdigskrivet, med krav på att Belgien inte skulle motsätta sig att Tyskland marscherade genom landet in i Frankrike. På kvällen den 2 augusti överlämnades det också. Den 3 augusti fick Belgien Englands löfte att England – som dessutom var i förbund med Frankrike och Ryssland –

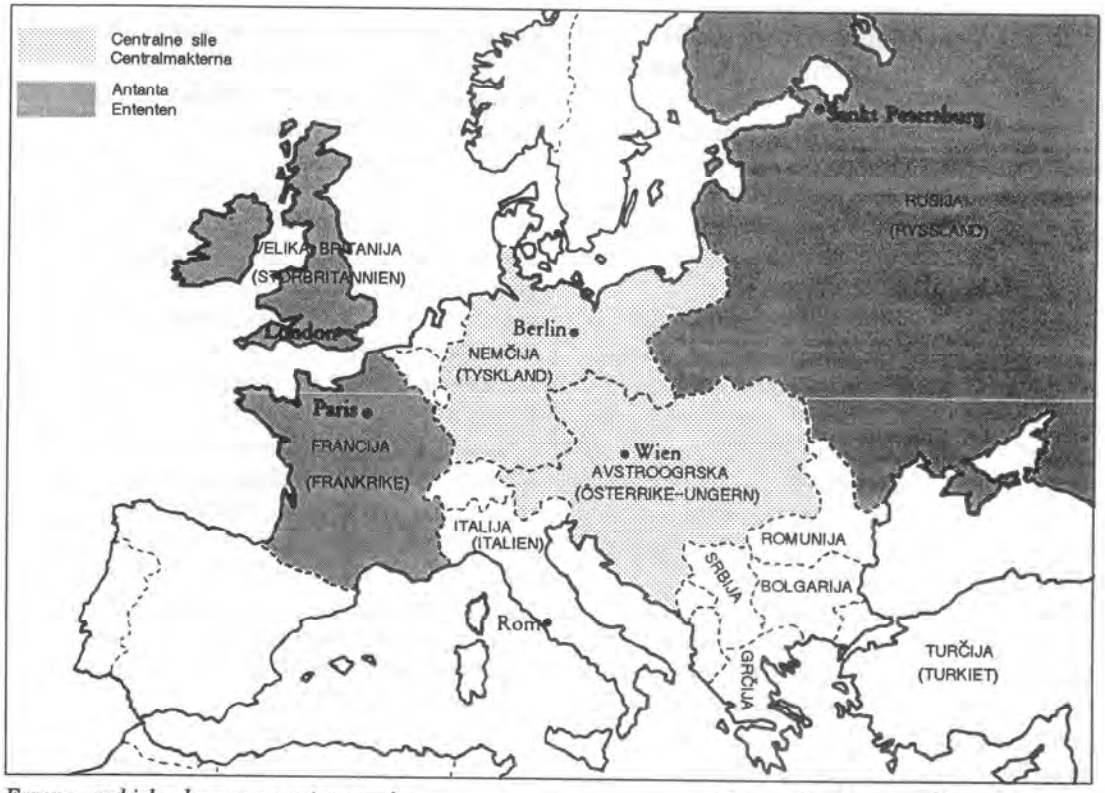

Evropa pred izbruhom prve svetovne vojne

Europa före första världskrigets utbrott

Že od 26. julija je bil pripravljen vnaprej napisani ultimat Belgiji z zahtevo, da se Belgija ne zoperstavi prehodu nemških čet skozi deželo v Francijo. Zvečer 2. avgusta je bil ta ultimat tudi oddan. 3. avgusta je Belgija dobila angleško obljubo, da ji Anglija – ki je poleg tega bila v zvezi s Francijo in Rusijo – pride na pomoč v slučaju nemškega vkorakanja.

Do vkorakanja je prišlo 4. avgusta in svetovna vojna je bila tu. Do izbruha je ni prignal toliko umor v Sarajevu, kot nezmožnost politikov in vojaških vodstev, da jo preprečijo.

Vojaške operacije prvih vojnih let

Takoj na začetku vojne je avstrijska vojska pod poveljstvom generala Potioreka vdrla v Srbijo. Srbski vojski je poveljeval Štefan Stepanović. V balkanskih vojnah prekaljeni Srbi so Avstrijce kmalu nagnali in prodrli skoraj do Sarajeva.

Potiorek je zbral mnogo večjo vojsko in v novem sunku proti Srbiji zavzel Beograd. A

skulle komma till dess hjälp om Tyskland marscherade in i landet.

Den 4 augusti gjorde Tyskland det och världskriget var ett faktum. Framdrivet inte så mycket av dådet i Sarajevo som av politikernas och militärernas oförmåga att hejda det.

Striderna under de första krigsåren

Omedelbart efter krigsutbrottet trängde den österrikiska armén under general Potioreks befäl in i Serbien. Befälhavaren över den serbiska armén var Štefan Stepanović. De i de balkanska krigen härdade serberna kastade snart tillbaka österrikarna och ryckte nästan ända fram till Sarajevo.

Potiorek samlade en mycket större här, gjorde ett nytt anfall mot Serbien och intog Belgrad. Men redan efter 14 dagar, i december 1914, fick österrikarna slå till reträtt och Belgrad var åter i serbernas händer.

På västfronten var tyskarna på väg till Paris genom Belgien, då den franske marskal-

že po štirinajstih dneh, decembra 1914, so se Avstrijci morali umakniti in Beograd je bil spet v srbskih rokah.

Na zapadni fronti so Nemci preko Belgije prodrli skoraj do Pariza, dokler jih francoski maršal Joffre ni ustavil ob reki Marni, 60 km od Pariza. Nato je fronta le malenkostno valovala sem ter tja vse do konca vojne, kljub ogromnim človeškim žrtvam.

Dve ruski armadi, skupaj 750.000 mož, sta istočasno na vzhodni fronti prodirali v vzhodno Prusijo. Nemci so jim lahko postavili nasproti le 250.000 vojakov. V stiski so prepeljali še štiri divizije z zapadne fronte in poklicali na pomoč že upokojenega maršala Hindenburga, ki je dobro poznal teren. Ruski armadi sta bili premagani vsaka posebej in Nemci so zajeli 225.000 ujetnikov.

Bolje je šlo Rusom proti Avstrijcem, ki so doživljali poraz za porazom in se umikali. Mnogi slovanski vojaki v avstrijski vojski v Rusih niso videli sovražnika, zato so se raje predajali in nato na njihovi strani borili proti Avstrijcem. Šele začetkom maja 1915 se je Avstrijcem skupaj z Nemci posrečilo prisiliti Ruse k umiku.

Avgusta 1914 se je antanti pridružila Japonska in okupirala vse nemške posesti v vzhodni Aziji.

2. novembra istega leta je v vojno vstopila Turčija na strani centralnih sil. To je predvsem prizadelo Rusijo, kateri zavezniki niso več mogli pošiljati vojne opreme skozi Dardanele, sama je pa imela prešibko industrijo.

Italija je na začetku vojne proglasila nevtralnost. Kasneje je kot plačilo za nadaljnjo nevtralnost od Avstrije začela zahtevati Goriško in Južno Tirolsko. Antantne sile so ji obljubile poleg tega še Trst, Istro, severno Dalmacijo z otoki ter del turških in nemških posesti. Ministrski predsednik Salandra se je zato odločil, da se »v imenu svetega egoizma« postavi na stran antante in podpiše tajno pogodbo v Londonu. 24. maja 1915 je Italija napovedala vojno, zaenkrat le Avstro-Ogrski. Vojna napoved Nemčiji je sledila kasneje.

S tem je prišla vojna na slovensko ozemlje. Avstrija je izkoristila slovensko ljubezen do rodne zemlje in pošiljala slovenske, oz. jugoken Joffre hejdade dem vid floden Marne, 60 km från Paris. Därefter böljade fronten endast obetydligt fram och tillbaka – trots ofantliga förluster i människoliv.

Två ryska arméer, sammanlagt 750.000 man, vällde på östfronten in i Ostpreussen. Tyskarna hade bara 250.000 soldater att sätta emot. I sitt trångmål överförde de ytterligare fyra divisioner från västfronten och kallade i tjänst den redan pensionerade marskalken Hindenburg, som var väl förtrogen med terrängen. De ryska arméerna besegrades var för sig och tyskarna tog 225.000 krigsfångar.

Bättre tur hade ryssarna mot österrikarna, som upplevde nederlag efter nederlag och måste dra sig tillbaka. Många slaviska soldater i den österrikiska armén uppfattade inte ryssarna som sina fiender utan överlämnade sig hellre för att sedan på ryssarnas sida slåss mot österrikarna. Först i början av maj 1915 lyckades österrikarna med tysk hjälp driva ryssarna tillbaka.

I augusti 1914 anslöt Japan sig till ententen och intog alla tyska besittningarna i Ostasien.

Den 2 november samma år gjorde Turkiet sitt inträde i kriget på centralmakternas sida. Det var ett hårt slag framförallt för Ryssland, som blev avskuret från sina bundsförvanters leveranser av krigsmateriel genom Dardanellerna och vars egen industri var alltför svag.

Italien hade förhållit sig neutralt i början av kriget. Senare krävde italienarna att Österrike skulle avstå Trentino och Sydtyrolen i utbyte mot fortsatt neutralitet. Västmakterna erbjöd dock utöver detta även Istrien, Trieste, norra Dalmatien med öarna samt en del av de turkiska och tyska områden. Därför beslöt ministerpresident Salandra att »i den heliga egoismens namn« ta parti för västmakterna och skriva under ett hemligt avtal i London. Den 24 maj 1915 förklarade Italien krig, till en början bara mot Österrike. Krigsförklaringen mot Tyskland kom senare.

Härmed kom kriget till slovensk mark. Österrike utnyttjade slovenernas kärlek till hemlandet och skickade slovenska, resp. jugoslaviska trupper företrädesvis till fronten mot Italien, som löpte längs floden Soča (Ison-

slovanske enote predvsem na fronto proti Italiji, ki je potekala vzdolž Soče. Soška fronta je postala prava klavnica slovenskih fantov in mož. Na to spominja poleg ponarodelih pesmi (n.pr. *Oj Doberdob, slovenskih fantov grob!*) med mnogimi drugimi tudi večini bralcev verjetno neznano vojaško pokopališče v počitniški idili pri Zlatorogu v Bohinju. Grmenje topov s fronte se je včasih slišalo vse do Ljubljane.

Da razbremenijo Ruse in da se polaste Dardanelske ožine, so se aprila 1915 na turškem polotoku Galipoli izkrcale angleške in francoske čete. Turški odpor pa je bil premočan, zato so se zavezniki v začetku leta 1916 morali umakniti.

Na srbski fronti je bil mir, dokler Avstrijci niso spet napadli v začetku oktobra 1915, topot z nemško pomočjo. 12. oktobra je Srbijo napadla tudi Bolgarija. Srbska vojska se tej premoči ni mogla zoperstaviti, vdati se tudi ni hotela, zato se je začela umikati po edini poti, ki ji je ostala odprta: preko Albanije proti Jadranu. Po poti so jo redčile hud mraz,

zo). Denna front kom att förvandlas till ett slakthus för slovenska ungdomar och män. Ett minne av dessa dagar är utöver sånger som blivit folkliga (t.ex. *Oh Doberdob, slovenska pojkars grav!*) bland många andra även en för de flesta läsarna troligen okänd soldatkyrkogård i semesteridyllen nära Zlatorog vid Bohinjsjön. Kanonernas dån från fronten hördes ibland ända till Ljubljana.

För att avlasta ryssarna och ta kontrollen över Dardanellsundet landsattes i april 1915 engelska och franska trupper på den turkiska halvön Gallipoli. Det turkiska motståndet var dock för starkt, därför fick ententestyrkorna ge sig av därifrån i början av 1916.

På den serbiska fronten var det lugnt, tills österrikarna gick till förnyat anfall i början av oktober 1915, denna gång med tysk hjälp. Den 12 oktober anföll även bulgarerna. Eftersom den serbiska armén inte kunde stå emot övermakten men inte heller ville kapitulera, började den dra sig tillbaka längs den enda vägen som var öppen: genom Albanien

Prizor s soške fronte: avstrijski branilci nabijajo minometalec

Från fronten vid Soča: österrikiska försvarare laddar granatkastaren

lakota, izčrpanost in bolezni. S svojo vojsko se je na volovski vpregi umikal tudi stari kralj Peter. Ostanke – 150.000 mož od prvotno 420.000 – so zavezniške ladje prepeljale na otok Krf, kjer se je vojska preuredila. Še za boj sposobni del je odšel spomladi 1916 na solunsko bojišče in se tam skupaj z antantnimi četami in z avstrijske strani prebeglimi jugoslovanskimi prostovoljci (med njimi tudi Slovenci) uspešno boril proti Bolgarom.

Po zavzetju Srbije je omagala tudi njena zaveznica Črna gora. Avgusta 1916 se je v boj s centralnimi silami spustila Romunija, a je kmalu povsem odpovedala.

22. novembra 1916 je po 68 letih vladanja umrl stari cesar Franc Jožef. Nasledil ga je bratov vnuk, devetindvajsetletni Karl I.

Vojaški neuspehi in vojne težave so leta 1917 v Rusiji privedle do dveh revolucij: marca, ko je moral odstopiti car in ga je nasledila provizorična vlada liberalcev in socialnih demokratov ter v noči na 8. november (25. oktober po pravoslavnem koledarju, zato ime *oktobrska revolucija*), ko so to vlado zrušili boljševiki pod Leninovim vodstvom. 15. decembra je s centralnimi silami bilo sklenjeno premirje in začeli so se mirovni pogovori v Brest-Litovsku. Podjarmljeni narodi so pohiteli, da razglase svojo neodvisnost.

Štirideset nemških divizij je sedaj bilo prostih za zapadno fronto. Zaveznike je rešil nastop Združenih držav – po vojni napovedi 5. aprila so proti koncu leta 1917 začele prihajati na pomoč sveže ameriške čete.

V ofenzivi pri Kobaridu od 24. do 27. oktobra so bili Italijani katastrofalno premagani. Panično so bežali vse do reke Piave. V sovražnikove roke je padlo 300.000 ujetnikov, avstrijska vojska pa je stala nedaleč od Benetk.

Konec vojne

Januarja 1918 je ameriški predsednik Wilson določil cilje za zavezniške mirovne pogoje, tkzv. 14 točk. Med drugim so te točke obsegale vzpostavitev narodnostnih mej proti Italiji, samostojen razvoj avstroogrskih narodov in dostop Srbije do morja. Tudi Poljska naj bi po teh točkah postala samostojna. Ustanovilo naj bi se Društvo narodov, ki bi jamčimot Adriatiska havet. På vägen föll många offer för sträng kyla, hunger, utmattning och sjukdomar. Med sin armé retirerade även den gamle kungen Peter på en oxkärra. Resterna av hären – 150.000 man av de ursprungliga 420.000 – transporterades på västmakternas fartyg till ön Korfu i Ioniska havet. Där omorganiserades armén. Den fortfarande vapenföra delen begav sig på våren 1916 till fronten vid Thessaloniki, där den tillsammans med ententens trupper och jugoslaviska frivilliga som hade flytt från den österrikiska armén (däribland även slovener) framgångsrikt kämpade mot bulgarerna.

Efter Serbiens fall orkade inte heller dess bundsförvant Montenegro hålla stånd längre. I augusti 1916 gick Rumänien in i kriget mot centralmakterna men med klent resultat.

Den 22 november 1916 dog den gamle kejsaren Franz Joseph efter en 68-årig regeringstid. Han efterträddes av sin brors son-son, den 29-årige Karl I.

De militära misslyckandena och umbärandena som förorsakats av kriget ledde 1917 till två revolutioner i Ryssland: den första i mars, då tsaren tvingades att abdikera och en provisorisk regering sammansatt av liberaler och socialdemokrater tog vid, och den andra under natten till den 8 november (25 oktober enligt den ortodoxa almanackan, därav namnet *oktoberrevolutionen*), då denna regering störtades av bolsjevikerna under Lenins ledning. Den 15 december slöt man vapenvila med centralmakterna och påbörjade fredssamtalen i Brest-Litovsk. De underkuvade nationerna skyndade sig att förklara sitt oberoende.

Fyrtio tyska divisioner frigjordes därmed för att skickas till västfronten. Västmakterna räddades av Förenta staternas inträde i kriget – efter att ha förklarat krig den 5 april 1917 började fräscha amerikanska trupper komma till undsättning mot slutet av året.

Italienarna upplevde ett katastrofalt nederlag vid Kobarid (Caporetto) under den österrikiska offensiven och flydde i panik ända till floden Piave. 300.000 krigsfångar föll i fien-

Italijanski ujetniki po ofenzivi pri Kobaridu

Italienska krigsfångar efter ofensiven vid Kobarid

lo teritorialno integriteto in politično neodvisnost tako velikih, kot malih držav.

3. marca 1918 je Rusija v Brest-Litovsku podpisala mirovno pogodbo, s katero se je odpovedala velikim delom svojega ozemlja: Finski, ruskemu delu Poljske ter področjem ob Baltiku, kjer so kasneje nastale samostojne države Estonija, Litva in Latvija. Kapitulirati je morala tudi Romunija.

Upori vojaštva, ki je bilo že sito vojskovanja so postajali vse pogostejši, zlasti pri centralnih silah, ki niso imele istih možnosti za preskrbo svoje vojske in prebivalstva kot antantne države. Stavke delavcev so te možnosti še zmanjševale. V avstrijski vojski je n.pr. znan upor mornarjev v Boki Kotorski začetkom leta 1918 in pa slovenskih vojakov v Judenburgu, Murauu in Radgoni maja 1918.

Sredi junija so Italijani odbili veliko avstrijsko-nemško ofenzivo na Piavi. Tudi na zapadni fronti je bil pritisk na Nemce vse hujši. Ampak konec se je začel tam, kjer se je začela vojna: na Balkanu.

Ko je poleti 1917 moral abdikirati Nemcem naklonjeni grški kralj Konstantin, so se andens händer och den österrikiska armén stod inte långt ifrån Venedig.

Krigets slut

I januari 1918 fastställde den amerikanske presidenten Wilson målsättningen för västmakternas fredsvillkor, de s.k. 14 punkterna. Bland annat omfattade dessa punkter ett upprättande av gränser enligt nationalitetslinjer gentemot Italien, en självständig utveckling för Österrike-Ungerns många nationer och Serbiens tillträde till havet. Även Polen skulle bli en oberoende stat. Nationerna skulle bilda ett förbund för att garantera små och stora stater territoriell integritet och politiskt oberoende.

Den 3 mars 1918 undertecknade Ryssland ett fredsfördrag i Brest-Litovsk, där stora delar av dess territorium avträddes: Finland, den ryska delen av Polen samt den delen av Baltikum där de självständiga staterna Estland, Lettland och Litauen senare uppstod. Även Rumänien tvingades att kapitulera.

Soldater, som började få nog av det eviga stridandet, gjorde allt oftare myteri, framför

Novi obraz Evrope po prvi svetovni vojni
Europas nya ansikte efter det första världskriget

tantne sile na solunski fronti okrepile. Bolgarija je bila prisiljena zaprositi za premirje. Sklenjeno je bilo 29. septembra. S tem je bila prekinjena povezava med Turčijo in centralnimi silami in tekom enega meseca so kapitulirali tudi Turki, 30. oktobra 1918.

14. septembra je Avstro-Ogrska prosila za pogajanja, a je bila odbita. 28. septembra je Ludendorff, nemški vrhovni poveljnik na zapadni fronti, izjavil, da armada ne more zdržati niti oseminštirideset ur več in zaprosil svojo vlado, da poskusi skleniti premirje.

30. oktobra so Italijani z zavezniško pomočjo prebili fronto pri Piavi. To je bila tudi njihova edina zmaga v prvi svetovni vojni. Avstro-Ogrska je podpisala premirje 3. novembra v bližini Padove. 9. novembra je Karl I. moral zapustiti Dunaj, abdikiral je tudi Viljem II. in zbežal na Holandsko. 11. novembra je premirje podpisala še Nemčija.

allt hos centralmakterna, som inte hade samma möjligheter att försörja sin armé och befolkning som ententens stater. Deras situation förvärrades ytterligare genom arbetarstrejker. I den österrikiska armén känner man till t.ex. matrosernas myteri i Boka Kotorska i början av 1918 samt de slovenska soldaternas myterier i Judenburg, Murau och Radgona i maj 1918.

I mitten av 1918 slog italienarna tillbaka en österrikisk-tysk storoffensiv vid Piavefloden. Även på västfronten blev trycket på tyskarna allt hårdare. Början till slutet kom dock där kriget en gång hade börjat: på Balkan.

Sedan den tyskvänlige grekiske kung Konstantin tvingats abdikera sommaren 1917, stärktes ententens styrkor på fronten vid Thessaloniki. Bulgarien blev tvunget att be om vapenvila. Denna ingicks den 29 september. Därmed avbröts förbindelsen mellan centralmakterna och Turkiet och efter en månad, den 30 oktober 1918, blev även turkarna tvungna att kapitulera.

Den 14 september försökte Österrike-Ungern att få till stånd förhandlingar men avvisades. Den 28 september förklarade den tyske överbefälhavaren på västfronten Ludendorff att armén inte ens var i stånd att hålla emot i fyrtioåtta timmar och anmodade sin regering att söka vapenvila.

Den 30 oktober bröt italienarna med hjälp av de allierade genom fronten vid Piave. Det blev också deras enda seger under det första världskriget. Österrike-Ungern undertecknade vapenvilan den 3 november i närheten av Padua. Den 9 november var Karl I tvungen att lämna Wien; Wilhelm II abdikerade och flydde till Holland, varpå även Tyskland ingick vapenvila den 11 november.

»Zedinjenje« južnih Slovanov
Sydslavernas »förening«

Od dvojne monarhije do kraljevine

Preden se je vse to zgodilo, so protesti in mirovne demonstracije v državi prisilile novega cesarja, da je po več kot triletnem presledku spet sklical državni zbor. Ta se je sestal na prvo sejo 30. maja 1917. Vsi avstrijski narodi so postavili svoje nacionalne zahteve. Slovenski poslanci so se združili z istrskimi in dalmatinskimi v Jugoslovanski klub. Ta je podal tako imenovano majsko deklaracijo, ki je zahtevala združitev vseh ozemelj v Avstro-Ogrski kjer so živeli Slovenci, Hrvatje in Srbi, v samostojno državno telo pod habsburškim žezlom. Deklaracija torej ni zahtevala razbitja države, temveč nekako federacijo pod Habsburžani.

Nekateri slovenski politiki in javni delavci so na začetku vojne pobegnili v inozemstvo in se priključili *Jugoslovanskemu odboru*, ustanovljenemu aprila 1915 in delujočemu pod predsedstvom dalmatinskega politika dr. Anteja Trumbića v Londonu. Predstavniki tega odbora so se 20. julija 1917 sestali na Krfu s predstavniki srbske vlade in sprejeli *krfsko deklaracijo*. Ta je zahtevala združitev jugoslovanskih narodov v »Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev« pod dinastijo Karadjordjevićev. Da je bila sprejeta v taki obliki ima velike zasluge dr. Trumbić – srbski ministrski predsednik Nikola Pašić si je namreč predstavljal Jugoslavijo le kot povečano Srbijo. Ni pa deklaracija določila najvažnejšega, namreč ureditev nove države: centralizem ali federacija?

Sredi avgusta 1918 je v Ljubljani bil ustanovljen *Narodni svet za Slovenijo*. Vrhovni organ naj bi bil skupni odbor Narodnega sveta vseh jugoslovanskih narodov v Zagrebu.

Italijanska vojska na Piavi je ob podpori francoske artilerije 24. oktobra začela z veliko ofenzivo pri Vittorio Venetu. Avstrijska fronta, ki je bila zaradi uporov predvsem čeških čet že načeta, se je sesula.

Från dubbelmonarki till kungarike

Innan allt detta hade skett tvingade protesterna och fredsdemonstrationerna i riket den nye kejsaren att efter ett mer än treårigt avbrott åter sammankalla riksdagen som samlades till sitt första sammanträde den 30 maj 1917. Alla Österrikes nationer ställde sina nationella krav. Ledamöter från Slovenien förenades med dem från Istrien och Dalmatien i den jugoslaviska klubben, vilken utfärdade den s.k. majdeklarationen, som krävde en förening av alla rikets delar som befolkades av slovener, kroater och serber i en autonom statsbildning under habsburgarnas spira. Deklarationen krävde alltså inte rikets sönderdelning utan något slags federation under habsburgarnas överhöghet.

Somliga slovenska politiker och offentliga personligheter hade vid krigets utbrott flytt till utlandet och anslutit sig till *Jugoslaviska kommittén* som bildades i London i april 1915 under ledning av den dalmatinske politikern dr. Ante Trumbić. Dess företrädare träffade representanter för den serbiska regeringen på ön Korfu den 20 juli 1917 och antog *Korfudeklarationen*. I denna krävdes att de jugoslaviska nationerna förenades i »serbernas, kroaternas och slovenernas kungarike« under Karadjordjedynastin. Att deklarationen antogs i en sådan form är dr. Trumbićs förtjänst – den serbiske ministerpresidenten Pašić tänkte sig nämligen Jugoslavien bara som ett förstorat Serbien. Dock stadgade deklarationen inte det viktigaste, nämligen det nya rikets samhällsordning: centralstyre eller federation?

I mitten av augusti 1918 bildades i Ljubljana *Nationalrådet för Slovenien*. Som övergripande myndighet utsågs den gemensamma kommittén, alla jugoslaviska folkens nationalråd i Zagreb.

Den italienska armén vid Piava började med understöd av det franska artilleriet den 24 oktober en storoffensiv vid Vittorio Veneto.

Aleksander Karadjordjević kot prestolonaslednik
Alexander Karadjordjević som kronprins

29. oktobra je Ljubljana slovesno proglasila konec Avstro-Ogrske. Istega dne je hrvaški sabor razglasil odcepitev od Avstro-Ogrske in oklical *Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov (SHS)* ki je obsegala Dalmacijo, Bosno in Hercegovino, Hrvaško s Slavonijo, Reko in Slovenijo.

Konec oktobra je Narodni svet za Slovenijo sestavil narodno vlado. To je takoj potrdil Narodni svet v Zagrebu in še istega dne poslal svojo prvo noto vladam ZDA, Velike Britanije, Francije, Italije in Srbije. V njej je med drugim napovedal namen združitev Države SHS s Srbijo in Črno goro.

Novembra 1918 so torej obstojale tri države: Kraljevina Srbija, Kraljevina Črna gora in Država SHS. Mnenja o načinu združitve so bila različna in še danes ni prav jasno, kako so se stvari pravzaprav razvijale.

1. decembra 1918 je srbski regent Aleksander Karadjordjević (namestnik še živečega Petra I.) sprejel v slovesni avdienci oseminvajsetčlansko delegacijo Narodnega sveta Države SHS. Ta mu je ponudila, naj opravlja vladarsko oblast na ozemlju enotne države v

Den österrikiska fronten som redan var försvagad p.g.a. myterierna, framförallt bland de tjeckiska trupperna, rasade samman.

I Ljubljana proklamerades den 29 oktober högtidligen upphörandet av Österrike-Ungerns existens. Samma dag tillkännagav sabor (det kroatiska parlamentet) landets utträde ur Österrike-Ungern och utropade *Slovenernas, kroaternas och serbernas rike (Riket SHS)* som omfattade Dalmatien, Bosnien och Herzegovina, Kroatien med Slavonien, Rijeka, och Slovenien.

I slutet av oktober bildade Nationalrådet för Slovenien den nationella regeringen. Den erkändes omedelbart av nationalrådet i Zagreb, som samma dag sände sin första not till regeringarna i Förenta staterna, Storbritannien, Frankrike, Italien och Serbien. I denna not förkunnades bland annat avsikten att förena Riket SHS med Serbien och Montenegro.

I november 1918 existerade alltså tre stater: kungariket Serbien, kungariket Montenegro och Riket SHS. Åsikterna om hur de skulle förenas gick isär och än idag är man inte helt klar över hur utvecklingen egentligen gick till.

Den 1 december 1918 mottog den serbiske regenten Alexander (ställföreträdare för Peter I som fortfarande levde) i en högtidlig audiens den 28 man starka delegationen från nationalrådet i Riket SHS. Denna erbjöd honom att i kungens namn utöva regeringsmakten i det enade riket och att se till att det i samförstånd bildades en enhetlig parlamentarisk regering.

Omgående utropade regenten föreningen av kungariken Serbien och Montenegro med Riket SHS. Därmed gäller den 1 december 1918 som dagen för bildandet av *Serbernas, kroaternas och slovenernas kungarike (Kungariket SHS)* och blev nationaldag under mellankrigsperioden. Den första regeringen bildades först den 20 december och bestod av företrädare för alla partier av betydelse. Den montenegrinske kungen Nikola har däremot hamnat i exil: efter serbiska arméns ankomst till Montenegro sammanträdde nationalförsamlingen där, störtade kungen och utropa-

kraljevem imenu, sporazumno pa naj se sestavi enotna parlamentarna vlada.

Regent je takoj proglasil združitev kraljevin Srbije in Črne gore z Državo SHS. S tem je 1. december 1918 ustanovni dan *Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev (SHS)* in je v medvojni Jugoslaviji veljal kot državni praznik. Prva vlada je bila sestavljena šele 20. decembra, sestavljena pa je bila iz zastopnikov vseh pomembnejših strank. Črnogorski kralj Nikola se je znašel v pregnanstvu: po prihodu srbske vojske v Črno goro se je tam sešla narodna skupščina, vrgla kralja in oklicala združitev s Srbijo. Regent Aleksander pa je poveljniku srbske vojske naročil, da »je kralju Nikoli treba prepovedati vrnitev za vsako ceno, četudi bo treba uporabiti skrajna sredstva...« To je bilo plačilo za zavezništvo.

Nastajanje novih mej

Ob razsulu se je Trst proglasil za samostojno mesto, a je že 1. novembra 1918 zaprosil antantne sile, t.j. Italijane, naj zasedejo mesto in napravijo red. To se je zgodilo 3. novembra. Dva dni kasneje so Italijani zasedli tudi Gorico. 7. novembra so bili v Logatcu in 16. novembra se je njihova izvidnica pripeljala iz Vrhnike celo v Ljubljano. Ljubljanska vlada se je do Italije kot antantne sile obnašala pretirano spoštljivo. Sicer pa tudi ni imela vojske – pozivu na mobilizacijo se je odzval le malokdo. Naročila je celo, naj župani pozdravljajo prihajajočo italijansko vojsko, obenem pa naj poudarjajo, da je to jugoslovansko ozemlje, o čigar usodi bo sklepala mirovna konferenca. Z Vrhnike je Italijane nagnala šele akcija »antantnih« sil, t.j. enote srbskih ujetnikov pod poveljstvom majorja Švabića.

Nemški občinski svet v Mariboru je 31. oktobra sklenil priključiti mesto z okolico novo nastali *Nemški republiki Avstriji*.

Nakano je preprečil major Rudolf Maister. 1. novembra je mariborski mestni poveljnik, polkovnik Holik, sklical višje častnike da se dogovore o vzdrževanju reda v mestu. Edini slovenski častnik na sestanku je poleg Maistra bil stotnik Edvard Vaupotič. Kmalu je bilo jasno, da polkovnik Holik namerava zagotoviti Maribor Nemški Avstriji. Maister je

Izgnani zaveznik: Črnogorski kralj Nikola

Den utvisade bundsförvanten: Kung Nikola av Montenegro

de föreningen med Serbien. Regent Alexander gav order till serbiska arméns befälhavare att »kung Nikolas återkomst måste förbjudas till varje pris, även om man måste gå till ytterligheter...« Det var lönen för förbundskap.

Nya gränser bildas

När Österrike-Ungern började falla sönder förklarade Trieste sitt oberoende som stad men ansökte hos ententens styrkor, d.v.s. italienarna, redan den 1 november 1918 om att ta staden i besittning och återställa ordningen. Detta hände den 3 november. Två dagar senare tog italienarna över staden Gorica (Gorizia). Den 7 november var de i Logatec och den 16 november kom deras spaningspatrull från Vrhnika ända till Ljubljana. Regeringen i Ljubljana visade en överdrivet hövlig attityd gentemot Italien, som tillhörde ententen, men så hade den inte heller någon armé – det var bara ett fåtal som hörsammade maningen till mobilisering. Regeringen utfärdade t.o.m. en rekommendation till borgmästarna att hälsa den italienska armén välkommen, men bad dem samtidigt betona att den befann sig på jugoslavisk mark, vars öde skulle komma att bestämmas vid fredsförhandlingarna. Från Vrhnika fördrevs italienarna först genom en aktion av »ententens« styrkor, d.v.s. en enhet bestående av serbiska krigsfångar under befäl av major Švabić. (Vrhnika och Logatec ligger ca. 2, resp. 3 mil väster om Ljubljana).

Holika prekinil, razglasil Maribor za jugoslovansko posest in prevzel poveljstvo nad mestom in vsem Spodnjim Štajerskem. Na njegovo zahtevo – predvideval je, da mu bo to pri občevanju s tujimi častniki potrebno – mu je pokrajinski Narodni svet za Maribor podelil čin generala in ga imenoval za vrhovnega poveljnika vseh enot na svojem ozemlju.

Vojaki drugih narodnosti so morali zapustiti Maribor, okrog sebe pa je Maister začel zbirati prvo slovensko vojsko. Obenem s poročnikom Malgajem, ki je prodiral iz Celja, je nato začel zasedati Koroško, približno do etnične meje.

Boji na koroškem ozemlju so se s presledki nadaljevali vse do maja 1919, ko so Avstrijci razbili šibko slovensko fronto in vdrli na Štajersko. Ustavil jih je Malgaj, ki je v teh bojih

General Rudolf Maister

De tyska stadsfullmäktige i Maribor beslöt den 31 oktober att ansluta staden med omnejd till den nybildade *Tyska republiken Österrike*.

Uppsåtet förhindrades av major Rudolf Maister. Den 1 november sammankallade befälhavaren i staden, överste Holik, sina högre officerare för att med dem diskutera hur ordningen skulle upprätthållas. Den ende slovenske officeren på mötet förutom Maister var kapten Edvard Vaupotič. Det stod snart klart att överste Holiks avsikt var att säkerställa Maribors anslutning till det Tyska Österrike. Maister avbröt Holik, utropade Maribor som jugoslavisk besittning och tog över befälet över staden och slovenska södra Steiermark. Han begärde och fick av det lokala nationalrådet för Maribor generals rang – han förutsåg att det skall vara behövligt i umgänget med officerare från andra länder – och utnämndes till överbefälhavare för alla militära enheterna i området.

Soldaterna av andra nationaliteter fick lämna Maribor och omkring Maister började samlas den första slovenska armén. Tillsammans med löjtnant Malgaj som avancerade från Celje började han ta Kärnten i besittning, ungefär fram till den etniska gränsen.

Striderna i Kärnten pågick med vissa uppehåll ända till maj 1919, då österrikarna kom igenom den svaga slovenska fronten och vällde in i slovenska Steiermark. De hejdades av Malgaj som själv stupade i striderna. Att det gick därhän, berodde till stor del på regeringen i Ljubljana, som inte gav Maister det rätta stödet. Anledningen var regeringens övertygelse att Sloveniens norra gräns redan var säkrad tack vare Frankrikes välvilliga inställning.

Det var först i detta skede som mobiliseringen inleddes i Slovenien och det kom även tre serbiska regementen. Armén ställdes under befäl av högre officerare från Serbien; bara en mindre avdelning stod fortfarande under Maisters befäl. Man tog åter en del av Kärnten i besittning, men då var det för sent. Slovenska Kärnten gick förlorat redan när president Wilsons utsände, den amerikanske översten Miles, fann området som Kungari-

Krvava resnica

je, da stoji Nemška Avstrija

1. *pred gospodarskim polomom*, ker nima živeža vkljub rekvizicijam in oddaji premoženja;

2. *pred denarnim krahom*, ker je njen denar zmerom manj vreden;

3. *pred notranjo vojsko*, ker bojo šli lačni proti sitim, rudeča proti beli gardi, delavci proti kmetom;

4. *pred popolnim uničenjem premoženja* vsakega posameznika.

Slep je, kdor tega ne vidi, krvavo resnico bo *spoznal, ko se bo šlo za njegovo kožo*, ko bo prepozno in ga bojo lastni otroci preklinjali.

Zločinec je, kdor priganja za izgubljeno Nemško Avstrijo, kdor *goni ljudi v nesrečo, kakor se žene živino v klavnico!*

Koroščil Odprite oči, *varujte se nesreče in zelene farbe,*

spoznajte srečo, volite belo,

Vaši otroci Vas bojo blagoslavljali!

Dva propagandna letaka iz plebiscitnega boja

Två propagandistiska löpsedlar från folkomröstningsstriden

padel. Da je prišlo tako daleč, je v nemajhni meri krivda vlade v Ljubljani, ki Maistru ni dajala prave podpore. Temu je botrovalo prepričanje, da so nam ob naklonjenosti Francije severne meje že itak zagotovljene.

Šele sedaj je poveljstvo ljubljanske dravske divizije začelo mobilizirati, prišli so tudi trije srbski polki. Vojska je bila pod poveljstvom srbskih višjih oficirjev, le enemu odredu je še poveljeval Maister. Zasedla je spet del Koroške, a za zagotovitev slovenske Koroške Jugoslaviji je bilo prepozno. Izgubljena je bila že po izrinjenju slovenskih čet, ko je odposlanec predsednika Wilsona, ameriški polkovnik Miles, od Kraljevine SHS zahtevano ozemlje našel nezasedeno, prebivalstvo pa tako zastrašeno, da ni bilo videti skoro nobenih Slovencev. Na mirovnih pogajanjih se je zato pojavil predlog, naj bodo meja med Kraljevino SHS in Avstrijo Karavanke.

Vseeno je prišlo do razdelitve Koroške na dve coni, katerih bodočnost bi se naj odločila s plebiscitom. Če v južni coni (coni A) zmaga ket SHS gjorde anspråk på fritt från jugoslaviska trupper och de icke-tyska invånarna där så uppskrämda att det knappast syntes till några slovener. Vid fredsförhandlingarna framlades därför ett förslag, att Karavankerna skulle utgöra gränsen mellan Kungariket SHS och Österrike.

Ändå kom det till en delning av Kärnten i två zoner, vars framtid skulle bestämmas genom en folkomröstning. Om jugoslaviska sidan vann i den södra zonen (zon A), skulle en folkomröstning hållas även i den norra zonen (zon B), annars tillföll båda zonerna Österrike.

Så kom dagen för folkomröstningen, den 10 oktober 1920. I zon A avgavs 22.025 röstsedlar för Österrike och 15.279 för Jugoslavien. På det viset förlorade slovenerna nästan hela Kärnten och gränsen kom verkligen att utgöras av Karavankerna. Att gränsen i det slovenska Steiermark går där den går är bara Maisters, Malgajs och deras frivilligas förtjänst.

jugoslovanska stran, naj bi se plebiscit vršil še v severni (coni B), drugače pa obe coni pripadeta Avstriji.

Prišel je dan plebiscita, 10. oktober 1920. V coni A je bilo 22.025 glasovnic za Avstrijo in 15.279 za Jugoslavijo. Tako so Slovenci izgubili skoraj vso Koroško in meja so res postale Karavanke. Da štajerske meje potekajo tam kjer so, se lahko zahvalimo le Maistru, Malgaju in njunim borcem.

Ves ta čas so potekala pogajanja z Italijani za našo zapadno mejo. Da bodo Italijani dobili precejšen zalogaj, je bilo jasno že po določilih londonske pogodbe.

Pogajanja so bila zapletena. Junija 1920 je jugoslovanska delegacija celo razmišljala o vojaški intervenciji proti Italiji, a jugoslovanska vojska je za kaj takega bila preslabo oborožena. Tako je bila 12. novembra 1920 podpisana *rapalska pogodba* (po mestu Rapallo na severnem delu italijanske zapadne obale), s katero je Italija priznala Kraljevino SHS. Italiji je pripadel velik del zapadne Slovenije (meja je potekala le slabih 50 km od Ljubljane), Istra, mesto Zadar ki je postalo osamljen otok v drugače jugoslovanski Dalmaciji, ter otoki Cres, Lošinj, Lastovo in Palagruža. Reka je »za večne čase« postala neodvisna država, a si jo je Italija priključila že leta 1924.

Najhitreje je bilo rešeno vprašanje slovenske meje proti Madžarski. Mirovna konferenca je soglašala s tem, da Jugoslavija dobi Prekmurje, katerega so jugoslovanske čete začele zasedati v začetku avgusta 1919.

•

Še nekaj besed o generalu Maistru, ki ni bil le vojak ampak tudi pesnik:

Rodil se je 29. marca 1874 v Kamniku. Na Dunaju je dokončal častniško šolo. Kot pehotni oficir je služboval največ po slovenskih krajih, nazadnje v Mariboru.

Kot pesnik se je poskušal že v gimnazijskih letih in kot kadet na Dunaju pisal v celjsko *Vesno* pod psevdonimom Vuk Slavič. Od leta 1898 dalje pa se je kolikor toliko redno pojavljal v *Ljubljanskem zvonu* kot Vojanov.

Njegova zadnja zbirka je *Kitica mojih* (1929). Motivi v njej so bridki boji in umira-

Under hela denna tid pågick förhandlingar om västgränsen mot Italien. Att italienarna skulle få en rejäl del, framgick klart redan i bestämmelserna i Londonavtalet.

Förhandlingarna var invecklade. I juni 1920 övervägde den jugoslaviska sidan t.o.m. en militär intervention mot Italien, men den jugoslaviska armén var alltför illa utrustat för ett sådant företag. Därför undertecknades den 12 november 1920 *Rapallofördraget*, uppkallat efter staden för sin tillkomst, Rapallo i norra delen av den italienska västkusten. I detta erkände Italien Kungariket SHS. Italien fick en stor del av västra Slovenien (gränsen gick bara knappa fem mil från Ljubljana), Istrien, staden Zadar som blev en isolerad ö i det i övrigt jugoslaviska Dalmatien samt öarna Cres, Lošinj, Lastovo och Palagruža. Rijeka fick »för eviga tider« status som en oberoende stat men anslöts till Italien redan 1924.

Snabbast löstes gränsfrågan mot Ungern. Fredskonferensen samtyckte till att Jugoslavien fick Prekmurje (områden längs floden Mura), som de jugoslaviska trupperna började besätta i början av augusti 1919.

•

Till slut några rader om general Maister som inte bara var militär, utan även poet:

Han föddes den 29 mars i Kamnik nära Ljubljana. Officersutbildningen fick han i Wien. Som infanteriofficer tjänstgjorde han mest i de slovenska orterna, sist i Maribor.

Sina första försök till versskrivning gjorde han redan under gymnasietiden och som kadett i Wien skrev han i tidskriften *Vesna* i Celje under pseudonymen Vuk Slavič. F.o.m. 1898 förekommer han mer eller mindre regelbundet i *Ljubljanas klocka* som Vojanov.

Hans sista diktsamling är *En liten fläta av de mina* (1929). Motiven hämtade han från bittra strider och dödandet vid fronten vid Soča, sorgen över det förlorade Kärnten och kustområdet, men där prisas även den slovenska jordens skönhet, främst delen där vinodlingarna ligger.

Rudolf Maister - Vojanov avled den 26 juli 1934 i Unec vid Rakek, där han vanligtvis tillbringade sin sommarsemester. Det var

nje na soški fronti, žalost nad izgubljeno Koroško in Primorsko, pa tudi opevanje lepot vinorodnega dela slovenske zemlje.

Rudolf Maister - Vojanov je umrl 26. julija 1934 na Uncu pri Rakeku, kamor je navadno zahajal na počitnice. Šele 10. oktobra 1987 – simbolično ravno na dan obletnice plebiscita – je končno dobil v Mariboru svoj spomenik, ob navzočnosti okrog 120 od 241 še živečih njegovih borcev.

Usoda zamejskih Slovencev

Po ustalitvi mej se je veliko število Slovencev znašlo v Avstriji in Italiji. Slednja je dobila pod svojo oblast tudi precejšnje število Hrvatov. Slovencev in Hrvatov je tam bilo skupno okrog pol milijona. Manjše število Slovencev je ostalo na madžarski strani.

Z mirovno pogodbo 1919 je Avstrija prevzela obveznost, da bo upoštevala in spoštovala pravice narodnostnih manjšin. Po plebiscitu se tega ni več držala. Takoj po prevzemu oblasti je postal edini uradni jezik na Koroškem nemščina, ponemčena so bila tudi krajevna in osebna imena. Tako je n.pr. Železna Kaplja postala Eisenkappel (v tem primeru dejansko prevod slovenskega imena – najčešče so v rabo prišle nemške popačenke starih slovenskih imen), Borovlje Ferlach, priimek Globočnik se je spremenil v Globotchnigg itd. Večina slovenskih učiteljev je po letu 1920 odšla s Koroške, slovenskih šol in razredov pa je bilo čedalje manj. 1925 je ostala le še ena šola. Medtem, ko so z občevalnim jezikom kot merilom leta 1910 na Koroškem našteli 66.000 Slovencev, jih je z istim načinom štetja leta 1923 ostalo le še 39.000.

Morda še huje se je godilo Slovencem in Hrvatom pod Italijo. Že leta 1923, po prihodu fašizma na oblast, so Italijani popolnoma prepovedali uporabo slovenščine in hrvaščine v javnem življenju, celo v cerkvi. Odpravili so vse napise, celo na pokopališčih so prebarvali domača imena, prepovedali so uporabo starih krajevnih imen ter poitalijančili osebna imena. Tako bi n.pr. Janez Uršič postal Giovanni Ursi. S posebno šolsko reformo so zatrli tudi slovensko in hrvatsko šolstvo – pred reformo je obstojalo nad 400 slovenskih in hr-

först den 10 oktober 1987 – symboliskt nog just på årsdagen för folkomröstningen – som en staty över honom äntligen restes i Maribor. Av hans soldater och medkämpar fanns då fortfarande 241 i livet och av dessa var omkring 120 närvarande vid ceremonin.

Slovenernas öde utanför rikets gränser

När gränsdragningen var klar, hade ett stort antal slovener hamnat i Österrike och Italien. Under italienskt välde kom även många kroater. Det fanns sammanlagt ungefär en halv million slovener och kroater i Italien. Ett mindre antal slovener blev kvar på ungerska sidan.

Med fredsfördraget 1919 hade Österrike förbundit sig att iaktta och respektera minoriteternas rättigheter. Efter folkomröstningen brydde man sig inte längre om detta. Omedelbart efter maktövertagandet blev tyska det enda officiella språket i Kärnten; man förtyskade även ort- och personnamn. Således blev det Eisenkappel av Železna Kaplja (faktiskt en översättning i detta fall – oftast handlar det annars om tyska förvrängningar av gamla slovenska namn), Ferlach av Borovlje, efternamnet Globočnik ändrades till Globotschnigg och så vidare. De flesta slovenska lärarna lämnade Kärnten efter 1920 och antalet slovenska skolor och klasser minskade alltmer. 1925 var det bara en skola kvar. Medan man 1910 med umgängesspråk som kriterium räknade 66.000 slovener i Kärnten, fanns det bara 39.000 kvar år 1923.

Om möjligt ännu sämre gick det för slovener och kroater i Italien. Redan 1923, efter fascismens maktövertagande, blev både de slovenska och kroatiska språken strängt förbjudna i allt offentligt umgänge, även i kyrkan. Man avlägsnade alla skyltar på dessa två språk och även på kyrkogårdarna målade man över gravstenarna. Användningen av gamla ortnamn förbjöds och personnamnen fick italiensk förvrängning. Hette man Janez Uršič, fick man finna sig i att hädanefter bli kallad Giovanni Ursi. Genom en särskild skolreform kvävdes det slovenska och kroatiska skolväsendet – innan dess hade det funnits över 400 slovenska och kroatiska skolor med

Hinko Smrekar: »Zedinjeni« Jugoslovani
Hinko Smrekar: De »förenade« jugoslaverna

vatskih šol z okrog 52.000 učenci – učitelje pa pregnali v južno Italijo, če ti niso že prej zbežali v Jugoslavijo. V težnji, da zatrejo vse, kar je bilo slovanskega, italijanskim fašistom niso bili tuji niti sodni procesi, ki so izrekali smrtne kazni.

Ena žalostnih posledic tega so še danes po svetu (tudi na Švedskem) zelo zmedeni pojmi, kaj je italijansko in kaj ni. Da je tipično slovenska Gorica postala Gorizia se še da razumeti, saj je tudi po drugi svetovni vojni ostala na italijanski strani meje. Pred letom 1918 je verjetno veljalo nemško ime Görz – takšna je usoda majhnega jezika. Da je naš ubogi Kobarid v vseh tujih zgodovinskih knjigah Caporetto, je pa že huje. Verjetno živi bore malo Slovencev, ki bi v Caporettu spoznali Kobarid – jaz ga že nisem: da mora biti temu tako, se mi je posvetilo šele pri študiju poteka prve svetovne vojne. Eno lepo cvetko sem nekoč našel tudi v švedskem časopisju, ko je o lipicancih pisalo, da izvirajo iz »Lippizze v Italiji«. Tudi če pogoltnemo italijansko črkovanje, Lipica ne leži v Italiji. Povrh tega je lipa (odkoder izvira pomanjševalnica »lipica«) slovensko narodno drevo.

Kraljevina SHS

Po koncu prve svetovne vojne je usoda Slovencev tesno povezana z dogajanji v jugoslovanski državi. Glavno vlogo v medvojnem obdobju pa je igral konflikt med Srbi in Hr-

omkr. 52.000 elever – och lärarna utvisades till Syditalien, om de inte dessförinnan hade flytt till Jugoslavien. I sin strävan att utrota allt som var slaviskt var de italienska fascisterna inte främmande ens för rättegångar som avkunnade dödsstraff.

En av de sorgliga följderna av allt detta är att det överallt i världen (även i Sverige) fortfarande råder ganska förvirrade begrepp om vad som är italienskt och vad som inte är det. Att av det typiskt slovenska ortsnamnet Gorica blev Gorizia kan man ha förståelse för, staden ligger ju på den italienska sidan av gränsen även efter andra världskriget. Före 1918 gällde förmodligen det tyska namnet Görz – sådant är ett litet språks öde. Men värre är t.ex. att slovenska Kobarid i alla utländska historieböcker kallas för Caporetto. Troligen finns det inte många slovener som i Caporetto skulle känna igen sitt eget Kobarid – jag kunde det inte. Det var först vid studier av det första världskrigets förlopp som det gick upp ett ljus för mig. En annan klantighet har jag hittat i svenska tidningar, där det om lippizanerhästarna stod att de härstammar från »Lippizza i Italien«. Även om man sväljer den italienska stavningen, ligger Lipica inte i Italien. Dessutom har namnet en klar slovensk betydelse: en liten lind. På köpet är linden slovenernas nationalträd.

Kungariket SHS

Efter första världskrigets slut är slovenernas öde intimt förbundet med händelserna i det jugoslaviska riket. Huvudrollen spelades dock under mellankrigsperioden av konflikten mellan serber och kroater: medan de regerande serbiska kretsarna bara betraktade det nya riket som en utvidgning av Serbien, såg de politiskt känsliga kroaterna i de korrumperade och högfärdiga regeringstjänstemännen från Serbien mest ett primitivt orientaliskt folk, som försökte uppsluka de övriga delarna av Jugoslavien som om de vore kolonier. Snart stod – att citera en av mina källor – »den tusenåriga kroatiska kulturen« mot Serbiens »orientaliska primitivitet«.

De första valen i det nya riket hölls på senhösten 1920. Följande fyra partier fick de

vati: medtem ko so vladajoči srbski krogi smatrali novo državo le za povečano Srbijo, so politično občutljivi Hrvatje v korumpiranih in oholih vladnih uradnikih iz Srbije videli primitivno orientalsko ljudstvo, ki se hoče polastiti drugih delov države, kot da bi ti bili njihove kolonije. Kmalu je stala – da citiram enega od mojih virov – »tisočletna hrvaška kultura« proti »orientalistični primitivnosti«.

Prve volitve v novi državi so se vršile pozno jeseni 1920. Kot najmočnejše so iz volitev izšle sledeče štiri stranke:

Jugoslovanska demokratska stranka (JDS)	20,0 %
Narodna radikalna stranka (NDS)	18,5 %
Hrvatska republikanska seljačka stranka (HRSS)	14,5 %
Komunistična partija Jugoslavije (KPJ)	12,5 %

Katoliška Slovenska ljudska stranka (SLS) je dobila 7 % glasov (neobičajno mnogo, če pomislimo da je bilo Slovencev v državi le 8% od okrog 15 milj. prebivalcev), s čimer je postala tudi najmočnejša stranka v Sloveniji. Jugoslovanska socialnodemokratska stranka (JSDS) je dobila 3 %. Volilce s celega državnega ozemlja so imele le JDS, NDS in KPJ in še od teh treh sta prvi dve zahtevali srbsko hegemonijo v Kraljevini SHS.

Na Vidov dan, 28. junija 1921, je bila sprejeta centralistična in monarhistična *vidovdanska ustava*. Država se je razdelila na 33 oblasti (med njimi n.pr. mariborsko in ljubljansko), katerim je načeloval od Beograda nastavljeni veliki župan brez vsakih pooblastil. Vsa oblast je bila v rokah narodne skupščine in vlade v Beogradu, kar je popolnoma pokopalo vsake upe posameznih narodnih vlad o večjih pravicah in večji avtonomiji. Za šefa vlade je bil imenovan prejšnji srbski ministrski predsednik Nikola Pašić, a notranji minister je postal Svetozar Pribičević, vodja Srbov ki so živeli izven srbskih meja in pristaš unitaristične ideje o enem samem jugoslovanskem narodu. Kot narodi so bili priznani le Srbi, Hrvatje in Slovenci, pa še ti niso imeli vseh narodnih pravic. O Makedoncih ni bilo niti govora – uradno so ti bili »južni Srbi«. Tako so bili razdeljeni med tri države, od katerih v nobeni niso bili priznani kot narod in

högsta röstsiffrorna:

Jugoslaviska demokratiska partiet (JDS)	20,0 %
Radikala folkpartiet (NDS)	18,5 %
Kroatiska republikanska bondepartiet (HRSS)	14,5 %
Jugoslaviska kommunistpartiet (KPJ)	12,5 %

Det katolska Slovenska folkpartiet (SLS) fick 7% av rösterna (ovanligt mycket med tanke på att bara 8% av rikets omkr. 15 miljoner invånare var slovener), varigenom det blev det starkaste partiet i Slovenien. Socialdemokraterna (JSDS) fick 3%. Bara JDS, NDS och KPJ hade väljare i hela landet. De två förstnämnda krävde en serbisk hegemoni i Kungariket SHS.

Den 28 juni 1921 antogs den nya författningen, på S:t Vitus dag eller *Vidovdan*, som gav den dess namn. Riket uppdelades i 33 förvaltningsområden (bl.a. Ljubljanas och Maribors), med var sin storborgmästare som utnämndes av Belgrad utan att ges någon fullmakt. All makt låg i händerna på nationalförsamlingen och regeringen i Belgrad, vilket slutgiltigt tog död på de enskilda nationalregeringarnas förhoppningar om stör-

Vodja Slovenske ljudske stranke, dr. Anton Korošec
Slovenska folkpartiets ledare dr. Anton Korošec

jugoslovanska država je zanje bila bolj okupacija kot združitev. Nič čudnega, da je z bolgarskega ozemlja kmalu začela delovati njihova teroristična organizacija IMRO.

Po neuspešnem atentatu na Nikola Pašića in regenta Aleksandra dan za sprejetjem ustave in uboju notranjega ministra Draškovića 21. julija, je skupščina 1. avgusta sprejela *zakon o zaščiti države*. Komunističnim poslancem so odvzeli mandate in s tem tudi poslansko imuniteto.

Sredi avgusta 1921 je umrl kralj Peter I., prvi in zadnji srbski, oz. jugoslovanski kralj,

Karikatura Korošca iz časopisa Jutro dne 6. 7. 1928, s komentarjem: »Sin božji je trpel za druge... V Jugoslaviji pa drugi trpe zaradi božjega namestnika in krvavijo pod policijskim pendrekom.«

En karikatyr av Korošec i tidningen Jutro den 6 juli 1928, med kommentaren: »Guds son fick lida för människorna... I Jugoslavien lider människorna för Guds ställföreträdares skull och blöder under polisens batonger.«

re rättigheter och autonomi. Till regeringschef utnämndes den förre serbiske ministerpresidenten Nikola Pašić, medan Svetozar Pribičević, ledaren för serberna utanför Serbiens gräns och anhängare av den unitaristiska idén om en enda jugoslavisk nation, blev inrikesminister. Som nationerna betraktades bara serber, kroater och slovener, men även deras nationalrättigheter var starkt begränsade. Några makedoner var det inte tal om – officiellt var dessa »sydserber«. Således blev de uppdelade mellan tre stater, av vilka ingen erkände dem som nation. För dem blev den jugoslaviska staten snarare en ockupation än en förening. Inte att undra på att en makedonsk terroristorganisation, IMRO, snart började verka från bulgariskt territorium.

Efter ett misslyckat attentat på Nikola Pašić och regent Alexander dagen efter författningens tillkomst och lönnmordet på inrikesministern Drašković den 21 juli antog nationalförsamlingen den 1 augusti *Lagen om rikets säkerhet*. Kommunistledamöterna frântogs sina mandat och därmed även ledamotsimmunitet.

I mitten av augusti 1921 avled kung Peter I, den förste och siste serbiske, resp. jugoslaviske kung som dött en naturlig död, medan han fortfarande satt på rikets tron.

Om Peter I varit en mycket anspråkslös man och dog närmast utblottad, var hans son Alexander I av en helt annan natur. Han lyckades försäkra sig om ett apanage på 1 million dollar årligen, vilket på den tiden var en otroligt hög summa, i synnerhet om man betänker att Jugoslavien hörde till de fattigaste staterna i Europa. Av alla världens monarker hade vid den tidpunkten bara Mikadon av Japan ett anslag som var större. Sin äldre bror, tidigare kronprins och en helt normal man höll han isolerad i 22 år under förevändning att brodern var sinnessjuk. Han lade personligen beslag på Serbiens rikaste guldgruvor och placerade sina pengar i en schweizisk bank, i fack med en sifferkod som bara han själv kände till. Möjligen ligger pengarna fortfarande där.

Före Österrike-Ungerns sönderfall kände dess sydslaviska folk en samhörighet och djup

ki je umrl naravne smrti še za časa svoje vladavine.

Medtem ko je bil Peter I. zelo skromen in je umrl skoraj obubožan, je bil njegov sin Aleksander I. čisto drugačne vrste. Zagotovil si je letno apanažo v višini enega milijona dolarjev, kar je za takratne čase bila neverjetno velika vsota, še posebno če primerjamo, da je Jugoslavija bila med najrevnejšemi državami v Evropi. Od vseh monarhov na svetu ob tem času je le japonski mikado prejemal še več. Svojega starejšega brata, prejšnjega prestolonaslednika in popolnoma normalnega človeka, je pod pretvezo da je duševno bolan držal v izolaciji celih 22 let. Prilastil si je najbogatejše zlate rudnike v Srbiji in vtaknil denar v švicarsko banko, pod osebno šifro, ki jo je poznal le sam. Najbrž je ta denar tam še danes.

Pred razsulom Avstroogrske so njeni južnoslovanski narodi čutili pripadnost in globoko simpatijo do ostalih slovanskih narodov na Balkanu. Zatem sta brezobzirna zloraba oblasti ter vsiljevanje srbske mentalitete, birokracije in nadvlade vodili do vse večje mržnje, predvsem med Hrvati in Srbi. To je imelo tragične posledice v drugi svetovni vojni, njen odmev pa zopet čutimo v današnjih dneh: kot strašilo iz preteklosti so neodgovorni politiki zopet priklicali v življenje strah in mržnjo med dvema narodoma, govorečima skoraj identičen jezik. Sledita jima smrt in uničevanje.

Srbsko prevladovanje se je odražalo tudi na političnem in vojaškem področju: od 165 generalov pred drugo svetovno vojno le štirje niso bili Srbi, v 34 medvojnih vladah je bilo 32 ministrskih predsednikov iz Srbije.

V letih 1922 do 1928 je kralj nekajkrat razpustil skupščino, zamenjaval vlade in razpisoval volitve. Nasprotja med srbskimi in hrvaškimi poslanci v skupščini so po volitvah leta 1927 postajala vse hujša. Svoj višek so dosegla v krvavem obračunu: med debato v skupščini 20. junija 1928 je črnogorski poslanik Puniša Račić začel streljati na poslance Hrvatske seljačke stranke (prejšnja HRSS se je preimenovala v HSS). Dva sta obležala takoj mrtva, težko ranjen pa je bil vodja stranke, Stjepan Radić. Odstopila je vlada, novo je končno sestavil vodja SLS, dr. Anton Korošec.

sympati till de andra slaviska nationerna på Balkanhalvön. Efter det ledde ett hänsynslöst maktmissbruk samt påtvingad serbisk mentalitet, byråkrati och överhöghet till ett allt större hat, främst mellan kroater och serber. Detta fick tragiska följder under andra världskriget och dess eko upplever vi åter idag: som ett spöke ur det förflutna återuppväcktes av ansvarslösa politiker rädslan och hatet mellan två nationer som talar ett nästan identiskt språk. Död och förintelse följer i dess spår.

Serbisk hegemoni avspeglades även inom politiken och armén: av 165 generaler före det andra världskriget var bara fyra icke-serber och i de 34 regeringarna från mellankrigstiden fanns 32 ministerpresidenter från Serbien.

Under åren 1922–1928 upplöste kungen nationalförsamlingen vid flera tillfällen och utlyste nya val. Motsättningarna mellan de serbiska och kroatiska ledamöterna hade efter valet 1927 bara blivit större. Sin höjdpunkt nådde de i en blodig uppgörelse: under debatten i församlingen den 20 juni 1928 började den montenegrinske ledamoten Puniša Račić skjuta på ledamöterna ur Kroatiska bondepartiet (ordet *republikanska* hade strukits och av HRSS hade det blivit HSS). Två dog omedelbart och partiets ledare Stjepan Radić sårades svårt. Regeringen avgick och en ny bildades av ledaren för Slovenska folkpartiet, SLS, dr. Anton Korošec.

Den 8 augusti avled Stjepan Radić i sviterna av sina sår, vilket föranledde blodiga demonstrationer i Zagreb. På nationaldagen den 1 december demonstrerades det åter i Zagreb. Den sista december avgick regeringen Korošec. Ledningen i HSS efter Radić övertogs av dr. Vladko Maček.

Konungariket Jugoslavien

Den 6 januari 1929 ogiltigförklarade kung Alexander vidovdansförfattningen, upplöste församlingen och de politiska partierna och tog själv över all makt i riket, som fick ett nytt namn: *Konungariket Jugoslavien*. Kungens politik var hädanefter »ett Jugoslavien, ett jugoslaviskt folk«. Allt som påminde om

8. avgusta je Stjepan Radić preminul za posledicami svojih ran, kar je privedlo do krvavih demonstracij v Zagrebu. Na državni praznik 1. decembra so Zagrebčani ponovno demonstrirali. Zadnjega decembra je odstopila Koroščeva vlada. Za Radićem pa je vodstvo HSS prevzel dr. Vladko Maček.

Kraljevina Jugoslavija

6. januarja 1929 je kralj Aleksander razveljavil vidovdansko ustavo, razpustil skupščino in politične stranke ter sam prevzel vso oblast. Država je dobila novo ime: *Kraljevina Jugoslavija*. Kraljeva politika je odslej bila »ena Jugoslavija, en jugoslovanski narod«. Zoperstavljala se je vsemu, kar bi lahko spominjalo na stara narodnostna področja. Jugoslavijo je razdelil na devet banovin, poimenovanih po glavnih rekah na njihovem področju, in mesto Beograd kot posebno enoto. Od banode gamla nationella regionerna skulle motarbetas. Han delade Jugoslavien i nio banat med namn efter de viktigaste floderna samt staden Belgrad som en särskild enhet. Av dessa banat överensstämde bara ett med de etniska gränserna, nämligen Dravska som var helslovenskt. Ganska enhetlig etniskt sett var även Savska som omfattade en del av dagens Kroatien. Alla andra hade en blandad befolkning.

Redan dagen därpå bildade i Zagreb dr. Ante Pavelić, advokat och ledamot i den kroatiska oppositionen, en hemlig terroristisk organisation. Organisationen fick namnet *Ustaše* (uppståndsmän) och till sig själv gav han titeln *poglavnik* (hövding). Mussolini i Italien gav honom möjlighet att inrätta ett »träningsläger«. Ett annat upprättade han med hjälp av Horthys regering i Ungern, nära den jugoslaviska gränsen.

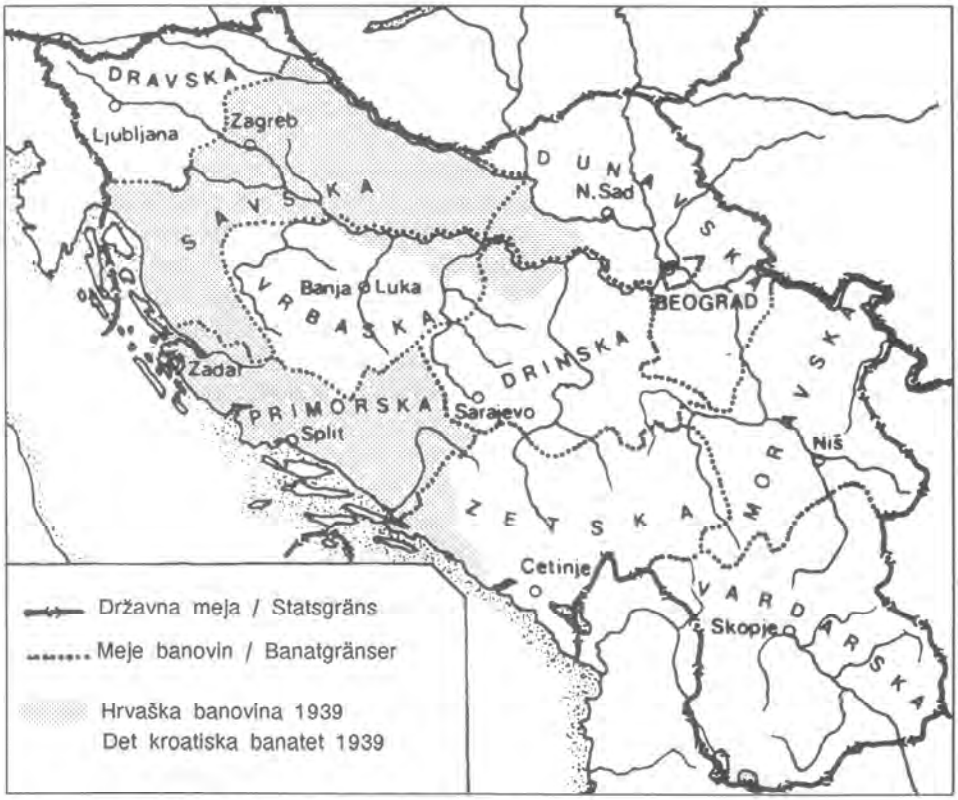

Administrativna razdelitev Jugoslavije po letu 1929
Jugoslaviens administrativa uppdelning efter 1929

vin se je le ena skladala z etničnimi mejami – Dravska, ki je bila čisto slovenska. Dokaj etnično čista je bila tudi Savska, ki je obsegala del današnje Hrvatske, vse druge pa so bile narodnostno mešane.

Že dan za tem je dr. Ante Pavelić, advokat in poslanec iz hrvaške opozicije, v Zagrebu ustanovil tajno, teroristično organizacijo. Organizacija je dobila ime *Ustaše*, sam pa se je nazval za njenega »poglavnika«. Mussolini mu je v Italiji dal možnost organizirati »tabor za vežbanje«. Še enega je ustanovil na Madžarskem blizu jugoslovanske meje, pod pokroviteljstvom tamkajšnje Horthyjeve vlade.

V državni upravi je srbska prevlada postala še bolj očitna. Nepotizma (dajanja prednosti sorodnikom pri zasedanju služb) in korupcije ni bilo nič manj kot prej, peščica beograjskih družin, tkzv. *čaršija*, (beseda pomeni tržnico) je imela velik vpliv. V hrvaških očeh nekompetentni in neuki srbski uradniki so v še večji meri kot poprej zasedali važna mesta na Hrvaškem, nezadovoljne Hrvate pa je krotila srbska policija. Vse to je povzročalo dodatno ogorčenje in nacionalno mržnjo.

V začetku septembra 1931 je kralj izdal novo, *oktroirano ustavo* (t.j. ustavo, ki je ni potrdila skupščina). Po tej ustavi je Jugoslavija postala ustavna dedna monarhija z dinastijo Karadjordjevićev, uradni jezik pa srbsko-hrvaško-slovenski, t.j. nekakšna jugoslovanščina. Na novo so bile razpisane volitve, v katerih je prevladala vladi naklonjena novoustanovljena Jugoslovanska nacionalna stranka (JNS), ki ni bila nič drugega kot kozmetična krinka za diktaturo. Zaradi zahtev po demokraciji in federativni ureditvi se je leta 1933 Maček znašel v zaporu, številni prvaki Slovenske ljudske stranke pa v konfinaciji izven Slovenije. Koroška so prisilno poslali v letovišče, na Hvar.

9. oktobra 1934 je kralj Aleksander z vojno ladjo »Dubrovnik« prišel na državni obisk v Marseille. Ko se je v odprtem avtomobilu, v katerem je poleg njega sedel tudi francoski zunanji minister Barthou, peljal po mestnih ulicah, se je iz množice utrgal človek z revolverjem, planil k avtomobilu in ga izpraznil v svoji žrtvi. Aleksander je umrl takoj, Bart-

Kralj Aleksander I.
Kung Alexander I

I den centrala förvaltningen blev den serbiska dominansen ytterligare markerad. Nepotism (svågerpolitik) och korruption förekom inte mindre än förut, en liten grupp Belgradfamiljer – den s.k. *čaršija*, (ordet betyder egentligen marknadsplats) hade ett stort inflyttande. Serbiska tjänstemän, som kroaterna ansåg inkompetenta och okunniga, placerades i högre grad än tidigare på viktiga poster i Kroatien, medan de missnöjda kroaterna hölls på plats av den serbiska polisen. Allt detta väckte ytterligare irritation och hat mellan nationerna.

I början av september 1931 kom kungen med en ny författning (utan nationalförsamlingens godkännande). Enligt den blev Jugoslavien författnings- och arvsmonarki med Karadjordjevićdynastin på tronen. Det officiella språket blev serbisk-kroatisk-slovenska, d.v.s. ett slags »jugoslaviska«. Ett nytt val utlystes, vilket dominerades av det nybildade, regeringsvänliga Jugoslaviska nationalpartiet. Detta parti var ingenting annat än

hou pa v nekaj minutah. Atentatorja je policija na mestu ustrelila. Po tatuiranju na njegovem telesu sodeč je pripadal makedonski teroristični organizaciji IMRO, za atentatom pa je – čeprav to ni nikdar bilo dokončno dokazano – po vsej gotovosti stala ustaška organizacija v Italiji. Pavelića je francosko sodišče v odsotnosti obsodilo na smrt, a Mussoliniju seveda niti na misel ni prišlo, da bi ga izročil Francozom.

Po Aleksandrovi smrti je regentstvo v Jugoslaviji prevzel njegov bratranec, knez Pavel Karadjordjević. Prestolonaslednik Peter je namreč bil še mladoleten – star komaj enajst let.

Zadnja leta kraljevine

Januarja 1935 je bila sestavljena nova vlada, katere šef je postal Milan Stojadinović. Za časa njegove vlade se je Jugoslavija zelo približala fašistični Italiji in nacionalsocialistični Nemčiji, a tudi na domačem ozemlju se je njegov osebni nastop zdel zelo podoben Mussolinijevemu. Razširjeni ekonomski odnosi z Nemčijo so morda prinesli kratkoročne prednosti, a obenem spravili Jugoslavijo v odvisen položaj, ki bi ga v eventualnih napetostih bilo lahko izkoristiti.

Stojadinovićeve vezi s Hitlerjem so postajale tako intimne, da se je princ Pavel na koncu začel bati za lastno varnost. Februarja 1939 je Stojadinovića odstavil in deportiral v Grčijo, kjer so ga prevzeli Britanci in poslali v internacijo na otok Mauritius. Tam je moral ostati do konca vojne. Namesto njega je postavil na čelo vlade Dragišo Cvetkovića. K tej potezi je pripomogel tudi za vlado slab rezultat volitev leta 1938 in pa Pavlov namen da zboljša odnose s Hrvati. Res je že avgusta bila ustanovljena velika banovina Hrvaška.

Po Hitlerjevem napadu na Poljsko, s katerim se je začela druga svetovna vojna, je Jugoslavija razglasila strogo nevtralnost. Ko je pa Italija koncem leta 1940 iz Albanije napadla Grčijo in kmalu zašla v hude težave, je princ Pavel od Hitlerja dobil ultimat, da se pridruži trojnemu paktu (os Berlin-Rim-Tokio). Načrtovana *Operacija Barbarossa*, napad na Sovjetsko zvezo, je namreč predpo-

diktaturens kosmetiska mask. För sina krav på demokrati och decentraliserat styre hamnade Maček 1933 i fängelse, medan flera toppar i Slovenska folkpartiet landsförvisades utanför Slovenien. Korošec själv fick ta tvångssemester på ön Hvar.

Den 9 oktober 1934 kom kung Alexander på statsbesök till Marseille med örlogsfartyget »Dubrovnik«. När han färdades tillsammans med den franske utrikesministern Barthou i en öppen bil på stadens gator, rusade en man med revolver ur mängden som kantade gatorna fram till bilen och tömde den i sina offer. Alexander dog omedelbart och Barthou inom några minuter. Attentatorn sköts ned på platsen av polisen. Av tatueringen på hans kropp att döma tillhörde han den makedonska terroristorganisationen IMRO. Bakom attentatet stod – fast det aldrig har slutgiltigt bevisats – med all säkerhet ustasjaorganisationen i Italien. Pavelić dömdes i sin frånvaro till döden av en fransk domstol, men det föll naturligtvis Mussolini aldrig in att överlämna honom till fransmännen.

Efter Alexanders död övertogs regentskapet i Jugoslavien av hans kusin, furste Paul Karadjordjević. Tronarvingen Peter var nämligen omyndig, endast elva år gammal.

Kungarikets sista år

I januari 1935 bildades en ny ministär med Milan Stojadinović som regeringschef. Under hans regeringstid knöts Jugoslavien närmare till det fascistiska Italien och det nationalsocialistiska Tyskland, men även på hemmaplan tycktes hans personliga uppträdande vara kopierat efter Mussolini. De utvidgade ekonomiska förbindelserna med Tyskland gav möjligen vissa kortsiktiga fördelar men ställde Jugoslavien i ett beroendeförhållande, som kunde utnyttjas i ett tillspetsat läge.

Stojadinović allierade sig så intimt med Hitler att prins Paul till slut började ängslas för sin personliga säkerhet. I februari 1939 avskedades således Stojadinović och deporterades till Grekland, där britterna tog hand om honom för internering på ön Mauritius, där han fick stanna till krigets slut. I hans

Božidar Jakac: Peter II., zadnji kralj Jugoslavije
Božidar Jakac: Peter II, Jugoslaviens siste kung

stavljala kontrolo nad Balkanom.

Na sestanku kronskega sveta v Beogradu je minister za obrambo izjavil, da armada ne bi mogla nuditi odpora dalj kot en teden. Pred kratkim je namreč prešla na nemško oborožitev in bi zato kmalu ostala brez streliva. Britanci bi namreč pri najboljši volji ne mogli pomagati Jugoslaviji s strelivom za nemško orožje.

Tako je Cvetković 25. marca 1941 na Dunaju podpisal pristop k trojnemu paktu. Vendar ta podpis ni nikoli utegnil biti ratificiran.

Dva dni kasneje je namreč grupa srbskih oficirjev pod vodstvom generala Simovića vrgla vlado, ne da bi padel en sam strel. Princ Pavel je moral v izgnanstvo, a dovoljeno mu je bilo vzeti s seboj dragoceno umetniško zbirko. Peter II. je bil oklican za kralja. Nova vlada je razglasila nevtralnost Jugoslavije in 5. aprila sklenila prijateljsko pogodbo s Sovjetsko zvezo, ki pa je bila brez praktične vrednosti. V primeru napada na jugoslovansko ozemlje ali kršenja integritete države bi Sovjetska zveza zavzela stališče, »temelječe na prijateljställe utnämnde Paul Dragiša Cvetković till premiärminister. En bidragande orsak till detta drag var också det för regeringen dåliga valresultatet 1938 och Pauls avsikt att förbättra förhållandena till kroaterna. Redan i augusti bildades storbanatet Kroatien.

Vid Hitlers anfall på Polen, som blev upptakten till det andra världskriget, förklarade sig Jugoslavien strikt neutralt. När dock Italien i slutet av 1940 anföll Grekland från Albanien och tidigt råkade ut för svårigheter, erhöll prins Paul ett ultimatum från Hitler om att ingå i tremaktspakten (axeln Berlin-Rom-Tokyo). Det planerade anfallet på Sovjetunionen, *Operation Barbarossa*, förutsatte nämligen kontroll över Balkan.

Vid konseljsammanträdet i Belgrad förklarade försvarsministern, att landet inte skulle kunna bjuda motstånd längre än en vecka. Armén hade nyligen övergått till tysk utrustning och skulle därför snart lida brist på ammunition. Britterna skulle nämligen inte kunna vara till hjälp, även om de så skulle vilja, eftersom de inte kunde tillhandahålla ammunition till tyska vapen.

Sålunda undertecknade Cvetković den 25 mars 1941 i Wien ett fördrag som innebar jugoslavisk anslutning till tremaktspakten. Någon ratificering ägde dock aldrig rum.

Två dagar senare störtades nämligen regeringen av en grupp officerare under general Simovićs ledning utan ett enda skott. Prins Paul landsförvisades men tilläts föra med sig en mycket värdefull samling konstverk. Peter II blev kung. Den nya regeringen proklamerade neutralitet och ingick den 5 april ett vänskapsfördrag med Sovjetunionen, vilket dock saknade allt praktiskt värde. I händelse av angrepp på jugoslaviskt territorium eller kränkning av landets integritet skulle Sovjetunionen inta en ståndpunkt »baserad på vänskapliga relationer«. På gatorna i Belgrad skanderade folk »Bättre begravas än förslavas« och »Bättre krig än pakt«.

Den 14 december 1940 avled i Belgrad dr. Anton Korošec, ledare för större delen av det slovenska folket alltsedan majdeklarationen 1917 och nästan ända fram till slutet av Jugoslaviens existens. Han efterträddes av dr.

skih odnosih«. Na beograjskih ulicah je demonstriralo ljudstvo s parolami: »Bolje grob nego rob« in »Bolje rat nego pakt«.

14. decembra 1940 je v Beogradu umrl dr. Anton Korošec, voditelj večinskega dela slovenskega naroda, vse od majske izjave 1917 pa skoraj do konca obstoja Jugoslavije. Nasledil ga je dr. Fran Kulovec, tudi on duhovnik in politik. Umrl je kot žrtev nemškega bombardiranja Beograda 6. aprila 1941.

Hitlerjev napad na Jugoslavijo

Znano je, da je ob dogodkih 27. marca v Jugoslaviji Hitler pobesnel. Sam je dejal tega dne, da je Jugoslavija po državnem udaru postala nezanesljiva postavka v njegovih načrtih za intervencijo pri ponesrečeni italijanski vojaški akciji v Grčiji in za napad na Sovjetsko zvezo. Zato se je odločil razbiti Jugoslavijo kot državo in uničiti njeno vojaško silo. Hitler je poudaril, da Srbi in Slovenci niso bili nikdar prijatelji Nemcev. Za Hrvate so Nemci pričakovali, da se bodo postavili na njihovo stran. Vrhovni štab kopenske vojske je dobil ukaz, naj čim preje zbere potrebne sile, vojaško pomoč pa naj zahteva od Italije, Madžarske ter tudi Bolgarije. Izvajanje Operacije Barbarossa je bilo preloženo za osemintrideset dni, do 22. junija.

Štirindvajset ur pred napadom so Britanci sporočili Simoviću do ure natančno, kdaj se bo začel, a jim ni verjel. Bil je v cerkvi, pri poroki svoje hčerke, ko se je z letališč v Romuniji in na Madžarskem dvignilo 300 nemških bombnikov ter brez vojne napovedi začelo bombardirati Beograd. V tridnevnem bombardiranju je umrlo okrog 17.000 ljudi, vlada pa je zapustila mesto že slabo uro po prvem valu bombnikov. Nepripravljena armada, ki ni utegnila niti do kraja mobilizirati in je že kmalu tudi izgubila stike z vrhovno komando, kljub nekaterim junaškim dejanjem ni mogla zavreti razsula. Nasprotno, hrvaške enote ki so razoroževale svoje osovražene srbske oficirje in bežale domov, ali pa prestopale k sovražniku, so ga še pospešile.

6. aprila zjutraj so prvi nemški bombniki prileteli tudi nad Ljubljano. Med drugim so razbili radijsko postajo v Domžalah.

Fran Kulovec, präst och politiker även han, som föll offer för de tyska bombningarna av Belgrad den 6 april 1941.

Hitlers anfall mot Jugoslavien

Det är känt att när nyheten om händelserna i Jugoslavien nådde Hitler den 27 mars, fick han ett raseriutbrott. Själv sade han denna dag att Jugoslavien efter statskuppen hade blivit en osäkerhetsfaktor i hans planer för intervention i den misslyckade italienska militäraktionen i Grekland och för anfall på Sovjetunionen. Därför beslöt han att krossa Jugoslavien som stat och förinta dess militärmakt. Hitler betonade, att serber och slovener aldrig hade varit tyskarnas vänner. Däremot räknade tyskarna med att kroaterna skulle ställa sig på deras sida. Arméns högkvarter fick order om att snarast möjligt samla de nödvändiga styrkorna och avkräva militärhjälp från Italien, Ungern och även Bulgarien. Igångsättandet av Operation Barbarossa sköts upp 38 dagar, till den 22 juni.

Tjugofyra timmar innan fick Simović exakt besked av britterna när anfallet skulle börja, men han ansåg sig inte ha fått bevis nog. Han var i kyrkan, på sin dotters bröllop, när 300 bombplan lyfte från flygplatser i Rumänien och Ungern och började fälla bomber över Belgrad utan föregående krigsförklaring. Under bombningen som pågick i tre dagar dödades omkring 17.000 människor, medan regeringen lämnade staden redan knappt en timme efter den första bombvågen. Den oförberedda armén som inte ens hann mobilisera färdigt innan allting var slut och som redan i ett tidigt skedde förlorat även kontakten med överkommandot, kunde trots enstaka hjältemodiga dåd inte bromsa upp sönderfallet. Tvärtom, de kroatiska enheterna som avväpnade sina förhatliga serbiska officerare och flydde hem eller deserterade till fienden påskyndade snarare förloppet.

Den 6 april svepte de första tyska bombplanen även över Ljubljana. Bland annat förstörde de Ljubljanas radiostation.

Snart visade det sig att såväl de militära som civila myndigheterna i Slovenien blev avskurna från rikets centrum. Armén var inte

Kmalu se je izkazalo, da so v Sloveniji tako vojaške, kot civilne oblasti odrezane od svojega državnega središča. Vojska ni bila sposobna za kaj drugega, kot rušenje komunikacij in pa neprestano, brezglavo premikanje. Še najbolje se je znašel ban dravske banovine dr. Marko Natlačen, ki je že na prvi dan napada ustanovil *Narodni svet*. Ta je ob umiku jugoslovanske vojske iz Slovenije 10. aprila začel snovati lastno vojsko, slovensko legijo, vendar so temu že naslednji dan napravili konec italijanski bersaljeri, ki so zasedli Ljubljano 11. aprila popoldne.

16. aprila so se kralj-deček in člani vlade vkrcali v prvo od vrste letal na nekem črnogorskem letališču, da zbeže v inozemstvo. S seboj so vzeli tudi nekaj osovraženih premierov iz časa kraljevske samovlade, njihove soproge in brate, ter toliko skrinj z zlatom iz Narodne banke, kolikor so jih letala le mogla dvigniti.

Ironija usode je hotela, da je pri pristajanju na najbližjem grškem letališču neka slabo naložena skrinja z zakladom padla na enega od članov vlade in ga ubila. To je bil nekdo, ki mu je najmanj bilo mogoče pripisati pohlepnost po zlatu: črnogorski vodja Daković, ki je bil splošno znan po svojem asketskem življenju in popolni nepodkupljivosti.

17. aprila, enajst dni po napadu, je jugoslovanska vrhovna komanda kapitulirala na povelje generala Simovića, ki je takrat že bil na varnem v inozemstvu. Pozabil pa je pred tem dati povelje mornarici, da pobegne na Malto – samo dve podmornici sta na lastno pobudo obeh poveljnikov ušli tja, enega od rušilcev pa je potopil njegov junaški kapitan, ki je raje prostovoljno sledil ladji v globino, kot pa da bi jo predal Nemcem.

Tako je razpadla prva Jugoslavija. Na njenih ruševinah sta nastali *Srbija*, v okviru mej kot jih je imela pred balkanskimi vojnami 1912, ter *Nezavisna država Hrvatska*, v sklop katere sta prišli tudi Bosna in Hercegovina in na jugu tisti del Dalmacije, ki ga niso zasedli Italijani. Ostalo ozemlje so si med seboj razdelili Nemci, Italijani, Madžari, Bolgari in Albanci.

i stånd att göra annat än försöka förstöra kommunikationerna och ständigt vara i en huvudlös rörelse. Bäst av alla fann sig banen av Dravabanatet dr. Marko Natlačen, som redan på anfallets första dag bildade ett nationalråd. Detta råd började vid den jugoslaviska arméns återtåg ur Slovenien den 10 april bilda en egen armé, den slovenska legionen, men aktiviteterna fick ett abrupt slut redan dagen därpå, när de italienska bersaljerena intog Ljubljana på eftermiddagen den 11 april.

Den 16 april klättrade gossekungen och regeringsmedlemmarna ombord på det första av en rad flygplan på ett fält i Montenegro för att fly utomlands. Man glömde inte heller att ta med sig ett par av det kungliga enväldets förhatliga premiärministrar, deras hustrur och bröder och så många kistor, fyllda med Nationalbankens guld, som planen möjligen kunde lyfta med.

Ödets ironi ville att en illa stuvad skattkammarkista vid landningen på närmaste grekiska flygfält råkade falla ner och döda en av regeringsmedlemmarna. Denne kunde minst av alla sägas ha någon girighet efter guld: en montenegrinsk ledare vid namn Daković, vars asketiska liv och absoluta omutlighet var allmänt känd.

Den 17 april, elva dagar efter anfallets början, kapitulerade överkommandot på order av Simović som då redan befann sig i trygghet utomlands. Han glömde dock att beordra flottan att fly till Malta – bara två ubåtar tog sig dit på befälets eget initiativ och en jagare sänktes av sin hjältemodige kapten, som hellre frivilligt följde sitt fartyg i djupet än överlämna det till tyskarna.

Så sönderföll det första Jugoslavien. På dess ruiner uppstod två nya stater, *Serbien* med gränserna som gällde före balkankrigen 1912 och *Det självständiga Kroatien*, som i sig inneslöt även Bosnien och Herzegovina samt den lilla delen av Dalmatien i söder som inte tagits av italienarna. Resten av landet delades mellan tyskar, italienare, ungrare, bulgarer och albaner.

I Slovenien bildades *Provinsen Ljubljana*, som omfattade områdena Dolenjska och No-

V Sloveniji je iz Dolenjske in Notranjske z mestom Ljubljana nastala *Ljubljanska pokrajina* z neko mero samouprave, ki je pa pripadala Italiji. Prekmurje so dobili Madžari, Gorenjsko in Štajersko so pa Nemci obdržali zase.

Kmalu po razkosanju Jugoslavije se je začel vseljudski upor, ki je celo vojno vezal znatne okupatorjeve sile. V svojem bunkerju v Berlinu leta 1945, malo pred samomorom, je Hitler diktiral Martinu Bormanu:

»Sramotni poraz Italijanov v Grčiji in Afriki je imel za posledico, da so balkanske države začele gledati na nas nespoštljivo in z zaničevanjem. V tem in ničemer drugem leži vzrok za togo odbijajoče stališče Jugoslavije. To je bil vzrok, ki nas je prisilil, da smo v nasprotju z vsemi našimi načrti intervenirali na Balkanu, intervencija pa je vodila do katastrofalne zamude pri našem napadu na Rusijo. Prisiljeni smo bili žrtvovati nekaj naših najboljših divizij in vse kar smo dobili od tega smešnega razkazovanja moči je bilo, da smo morali okupirati razsežna področja, kjer je bila prisotnost naših čet razen v ta namen čisto brezsmiselna.«

tranjska med staden Ljubljana och som fick ett visst mått autonomi, men tillhörde Italien. Prekmurje tillföll ungrarna, medan tyskarna behöll Gorenjska och Štajerska (Steiermark).

En kort tid efter det att Jugoslavien hade styckats, började ett folkupprör som under hela kriget band betydande ockupationsstyrkor. Före sitt självmord i sin bunker i Berlin 1945 dikterade Hitler för Martin Bormann:

»De skamliga nederlag som italienarna led i Grekland och Afrika resulterade i att Balkanstaterna kom att betrakta oss med förakt och ringaktning. I detta och ingenting annat ligger orsaken till Jugoslaviens stelt avvisande hållning. Det var detta som tvingade oss, mot alla våra planer, att intervenera på Balkan och detta i sin tur ledde till en katastrofal försening av vårt anfall på Ryssland. Vi tvingades offra några av våra bästa divisioner där och vår enda behållning var att vi – bara för denna löjliga uppvisning – tvingades ockupera vidsträckta områden, där våra truppers närvaro i övrigt var helt meningslös«.

Epilog

Iz vrtinca vojnih dogodkov, ki so sledili vkorakanju okupatorskih armad v drugi svetovni vojni, je danes še vedno težko izluščiti vso resnico in jo predstaviti v lahko prebavljivi obliki. Isto velja za ves čas povojne Jugoslavije. Seveda je o teh obdobjih bilo popisano na tone papirja, a zavedati se moramo, da je bil do nedavnega potek slovenske in jugoslovanske zgodovine enostransko predstavljan skozi očala, kakršne je javnosti hotela natakniti končna zmagovalka v domovinski vojni: komunistična partija. Zato se namenoma ne dotikam njene vloge, niti njenih osebnosti. Tudi nočem ponavljati njene verzije zgodovine, doslej zamolčani podatki pa šele prihajajo na dan, morda tudi v pristranski obliki. Epilog odraža le moja osebna opažanja in mnenja.

Na srečo za prebivalce Jugoslavije je partija po prvem povojnem obdobju stalinističnega terorja začela dobivati bolj človeški obraz. Obrnila je hrbet Stalinu in njegovim lutkam – ali pa je bila iz njegovega tabora izobčena, katera verzija je pravilna, je v tem primeru vseeno – ter začela ubirati svojo pot. S tem sicer ni postala bolj demokratična, tudi že storjenih krivic ni popravila, a postala je znosnejša in mnogo bolj odprta v svet. Sestrinske partije vzhoda so ji to »odpadništvo« na smrt zamerile. Prekinitev odvisnosti od stalinističnega sveta pa je gotovo hvaležno oddobraval vsaj tisti del prebivalstva, ki je imel dovolj zdrave pameti, da se je lahko zavedal, kaj bi ga drugače čakalo. Vsekakor je razdor sčasoma imel za posledico dokaj višji življenjski standard in neprimerno večjo osebno svobodo za državljane Jugoslavije, kot pa so jo lahko uživali prebivalci od stalinističnega komunizma posiljenih dežel.

V tistih časih sem bil mlad radioamater in tako kot moji kolegi sem se neskončno zabaval ob poslušanju vseh insinuacij in psovk, ki so preko vzhodnoevropskih radijskih oddajnikov letele na jugoslovansko vodstvo. Med

I de kaotiska händelserna som följde ockupationsarméernas inmarsch under andra världskriget är det idag fortfarande svårt att urskilja hela sanningen och presentera den på ett lättförståeligt sätt. Detsamma gäller hela efterkrigstiden i Jugoslavien. Det har naturligtvis skrivits volymer om dessa tider, men man bör vara medveten om att den moderna slovenska och jugoslaviska historiens förlopp tills nyligen ensidigt framställts på det sätt som inbördeskrigets segrare kommunistpartiet ville att allmänheten skulle se det. Av den anledningen avstår jag med avsikt från att beröra dess roll och dess huvudpersoner. Inte heller vill jag upprepa dess historieskrivning, emedan de förut hemlighållna uppgifterna bara har börjat sippra ut och inte de heller är opartiska. Denna epilog avspeglar endast mina personliga iakttagelser och åsikter.

Till lycka för Jugoslaviens invånare har partiet efter den första efterkrigstidens stalinistiska terror börjat få ett mänskligare ansikte. Det vände ryggen åt Stalin och hans marionetter (eller blev utkastat ur lägret – vilken av dessa versioner är riktig spelar i detta fall mindre roll) och började gå sin egen väg. Härmed har det inte blivit mera demokratiskt, inte heller har det rättat till orättvisorna det redan tillfogat, men det blev uthärdligare och mera öppet mot den yttre världen. Östvärldens systerpartier blev rasande över denna »avfällighet«. Frigörelsen från den stalinistiska världen välkomnades dock tacksamt åtminstone av den delen av befolkningen som hade så mycket sunt förnuft att den var medveten om vad som annars skulle ha väntat. I alla fall blev följden på sikt en väsentligt högre standard och en ojämförbart större personlig frihet för Jugoslaviens medborgare än vad som kunde åtnjutas av invånarna i de av den stalinistiska kommunismen våldtagna länderna.

vsemi je prednjačil radio Tirana, ki se je skoraj dušil v zmerjanju »revizionistov« in »Titove klike« tudi še dolgo za tem, ko so vsi drugi že prenehali.

Žal so ti režimi imeli moč držati lastno ljudstvo v okovih in s smrtjo kaznovati vsakogar, ki je skušal zbežati izpod njihove strahovlade. Svetu so znani mnogi tragični poskusi pobega iz Vzhodne v Zapadno Nemčijo, manj pa je znanega o tem, koliko beguncev je končalo pod albanskimi ali romunskimi kroglami, verjetno tudi madžarskimi in bolgarskimi, ob poskusu prebega v Jugoslavijo.

Kot povsod drugje v Evropi, je čas prehitel tudi jugoslovansko komunistično partijo. Okostenelost ter zaverovanost v dogme in lastne koristi sta slabili zaradi prejšnjih političnih napak že itak neefektivno gospodarstvo. Vsi poskusi slovenskih (in tudi hrvaških) predstavnikov za spremembo stanja so naleteli na ogorčen odpor s strani vzhodnih republik. Ko se je pa komunistična partija v Srbiji s prihodom Slobodana Miloševića združila še z velikosrbskim nacionalizmom (katerega prvi žrtvi sta v imenu popravljanja „zgodovinskih krivic" postali avtonomni pokrajini Kosovo in Vojvodina), se je začel njen dokončni razpad.

22. januarja 1990 so slovenski komunisti zapustili 14. (izredni) kongres partije v Beogradu. Tekom istega leta so izginile ali spremenile ime komunistične partije v vseh republikah, razen v Črni gori. Aprila so se v Sloveniji vršile prve demokratične volitve po drugi svetovni vojni. Vsa pogajanja o preure-

Gornji dekal z imenom »Slovenija« in lipovim listom se danes uporablja kot znak pripadnosti v najraznovrstnejših povezavah. Lipa je slovensko narodno drevo.

Dekalen ovan med namnet »Slovenija« och ett lindblad används numförtiden som en symbol för nationaltillhörighet i olika sammanhang. Linden är slovenernas nationalträd.

På den tiden var jag en ung radioamatör och i likhet med mina kolleger roade jag mig kungligt då jag lyssnande på alla insinuationer och skällsord som östeuropeiska radiostationer öste över den jugoslaviska ledningen. Först i ledet var radio Tirana som nästan kvävdes av okvädingsord mot »revisionisterna« och »Titos klickvälde« även långt efter det att alla andra hade upphört.

Tyvärr hade dessa diktaturer makten att hålla det egna folket i bojor och med döden straffa envar som försökte fly dess skräckvälde. Världen känner till många tragiska flyktförsök från Öst- till Västtyskland. Mindre är dock känt hur många flyktingar som dog av albanska eller rumänska kulor, troligen även ungerska och bulgariska, när de försökte fly till Jugoslavien.

Som överallt i Europa har tiden sprungit förbi även det jugoslaviska kommunistpartiet. Dess stelbenthet, egennyttiga självupptagenhet och dogmatism höll på att ytterligare försvaga det redan av tidigare politiska misstag ineffektiva näringslivet. Alla försök från partiets slovenska (och kroatiska) representanter att få till stånd en ändring möttes av benhårt motstånd från representanterna för östra Jugoslaviens republiker. När sedan kommunistpartiet i Serbien med Slobodan Miloševićs ankomst dessutom ställde sig i den storserbiska nationalismens tjänst (vars första offer i "historiska oförrätters" namn blev de autonoma provinserna Kosovo och Vojvodina), påbörjades dess definitiva sönderfall.

Den 22 januari 1990 lämnade de slovenska kommunisterna partiets fjortonde (extraordinära) kongress i Belgrad. Inom samma år försvann kommunistpartiet eller bytte namn i samtliga jugoslaviska republiker utom Montenegro. I april upplevde Slovenien de första demokratiska valen under efterkrigstiden. Alla förhandlingar om hur Jugoslavien skulle kunna omorganiseras var förgäves och i december beslöt slovenerna i en folkomröstning med en överväldigande majoritet att de inte längre kunde leva i ett sådant Jugoslavien. Den 25 juni 1991 utropades det självständiga Slovenien.

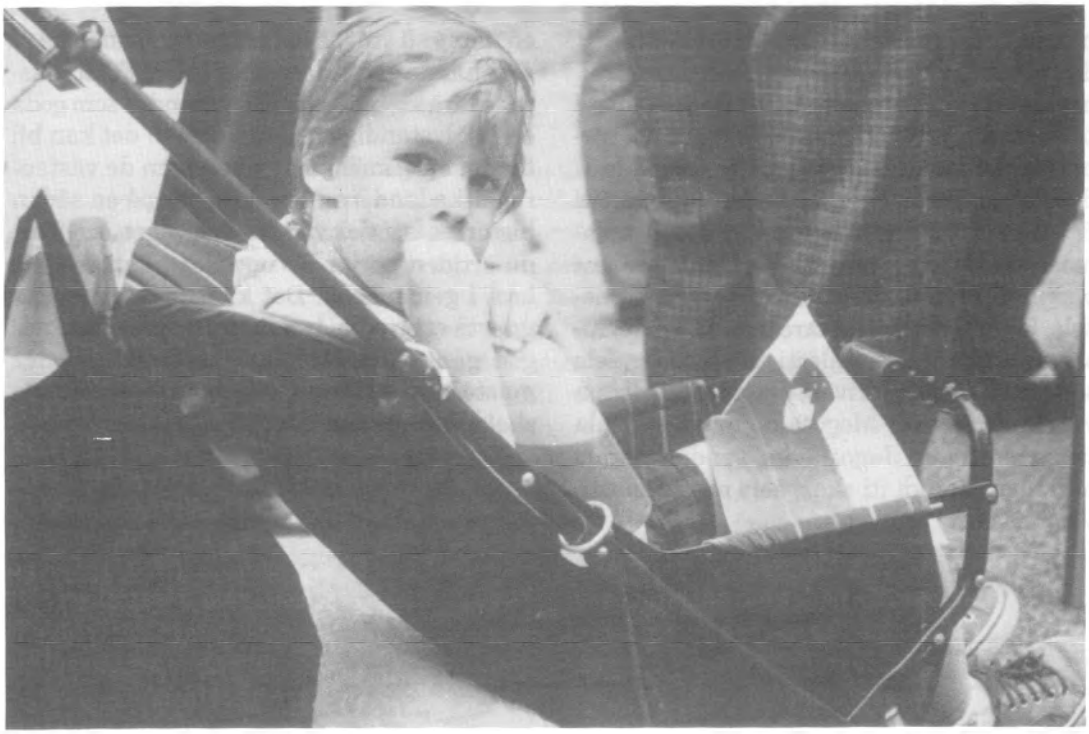

Mladi upi... (Foto: Karlo Pesjak)

Ung förhoppning... (Foto: Karlo Pesjak)

ditvi države so bila zaman in decembra so se Slovenci na plebiscitu z veliko večino odločili, da v takšni Jugoslaviji ne morejo več živeti. 25. junija 1991 je bila razglašena suverenost Republike Slovenije.

Dan za tem je jugoslovanska ljudska armada napadla Slovenijo. Ker je takrat po sestavu bila še vedno vsejugoslovanska in se kot taka ni čutila motivirano, se je ta napad za Slovenijo srečno končal. Slovenija je obljubila, da počaka še tri mesece z uresničevanjem uveljavljanja suverenosti, a armada se je odločila za umik iz Slovenije. Ko to pišem, je zadnji jugoslovanski vojak zapustil slovensko ozemlje.

Še enkrat so se razblinile sanje o skupni domovini enakopravnih jugoslovanskih narodov. Druga Jugoslavija razpada iz istega vzroka, kot je razpadla prva, kateri je Hitlerjev napad bil le še milostni sunek. Pustimo ob strani vse slabe strani človeške nravi, kakršne so se pokazale v slabih triinsedemdesetletih obstoja Jugoslavije. Brez obzira nanje bi

Dagen därefter inledde den jugoslaviska folkarmén sitt anfall på Slovenien. Eftersom den då till sin sammansättning fortfarande var heljugoslavisk och som sådan saknade motivation, fick anfallet ett lyckligt slut för Sloveniens del. Slovenien lovade att vänta ytterligare tre månader med att verkställa sin suveränitet, medan armén kom att bestämma sig för uttåg ur Slovenien. När jag skriver detta har den siste jugoslaviske soldaten lämnat slovenskt teritorium.

Än en gång grusades drömarna om ett gemensamt hemland för jämställda jugoslaviska nationer. Det andra Jugoslavien faller sönder av samma anledning som det första, då Hitlers anfall bara var nådastöten. Låt oss lämna åt sidan alla människonaturens avigsidor som kom till uttryck under de knappt sjuttiotre åren av Jugoslaviens existens. Oavsett detta bör den jugoslaviska erfarenheten lära oss att folk som i hundratals år levat åtskilda i två diametralt motsatta kulturer trots ett gemensamt eller likartat språk inte över

nas jugoslovanska izkušnja morala naučiti, da ljudstev, stoletja ločenih v dveh diametralno nasprotnih kulturah, kljub skupnemu ali podobnemu jeziku ni mogoče kar čez noč strpati v skupno državo, kot se je to zgodilo 1. decembra 1918. Najprej se morajo naučiti živeti drugo poleg drugega kot dobri in samostojni sosedje, šele potem je lahko govora o skupni državi. Celo zahodnoevropske dežele, ki jih še zdaleč ne tare takšna zgodovinska zapuščina, so morale iti po isti poti in šele sedaj začenjajo odkrivati umetnost življenja v neki skupnosti. Mogoče bo nekoč nastala tretja, srečnejša Jugoslavija, vendar morajo prej njeni narodi iti skozi šolo neodvisnosti. Vsak zase.

en natt kan stuvas in i ett gemensamt rike så som hände den 1 december 1918. Först måste de lära sig att leva intill varandra som goda och självständiga grannar innan det kan bli tal om ett gemensamt rike. Även de västeuropeiska länderna som inte bär på en sådan historisk last fick vandra den vägen och först nuförtiden börjar de upptäcka konsten att leva i gemenskap. Det kanske kommer att uppstå ett tredje, lyckligare Jugoslavien någon gång i framtiden, men dess nationer måste dessförinnan genomgå oberoendets skola. Var för sig.

Viri / källor:

20:e århundradet
Bengt Forsbergs Förlag, Malmö 1960-67

Henrikson, Alf
Alla tider
Bra böcker, Höganäs 1978

Bonniers Världshistoria
BonnierFakta Bokförlag AB, Stockholm 1982-87

Frenne; Tommila; Walterson; Wolf
Jugoslavien mellan öst och väst
LTs förlag, Stockholm 1971

Djermanović, Rajko
Jugoslaviens ödesväg
(Failure of a Democracy: The Lesson of Yugoslavia)
Rabén & Sjögren, Stockholm 1964

Šmitek, Zmago
Klic dalnjih svetov
Založba Borec, Ljubljana 1986

Sienčnik, Luka
Koroški plebiscit 1920
Založba Obzorja, Maribor 1987

Larousse Encyclopedia of Modern History
(Histoire Universelle Larousse)
Paul Hamlyn Ltd, London 1964

Maistrov zbornik
Založba Obzorja, Maribor 1988

Petersen, Kai
När hände vad?
(Hvornår skete det)
Bokförlaget Forum AB, Stockholm 1983

Šmitek, Zmago
Poti do obzorja
Založba Borec, Ljubljana 1988

Janež; Ravbar
Pregled slovenske književnosti
Založba Obzorja, Maribor 1978

Kos, Milko
Srednjeveška zgodovina Slovencev
Slovenska Matica, Ljubljana 1985

Två miljoner år
Det Bästa AB, Stockholm 1975

Grimberg, Carl
Världshistoria
P. A. Nordstedt & Söners Förlag, Stockholm 1958

Tannenbaum, Edward R.
Västerlandets historia
Wahlström & Widstrand, Stockholm 1971

Bor; Šavli; Tomažič
Veneti, naši davni predniki
Editiones Veneti, Ljubljana 1989

Zgodovina Slovencev
Cankarjeva založba, Ljubljana 1979

Inzko, Valentin
Zgodovina Slovencev do leta 1918
Družba sv. Mohorja, Celovec (Klagenfurt) 1978

Zgodovina slovenskega slovstva
Slovenska matica, Ljubljana 1956-64

Slovenske šolske knjige
Slovenska skolböcker

ISBN 91-630-0866-1